

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ
DÖNEMİNDE AZINLIK POLİTİKALARI**

**UĞUR SERÇE
05716015**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ELÇİN MACAR**

**İSTANBUL
2008**

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ
DÖNEMİNDE AZINLIK POLİTİKALARI

UĞUR SERÇE
05716015

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih:
Tez Oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Elçin MACAR
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Esra DANACIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ozan ERÖZDEN

İmza

İSTANBUL
MAYIS 2008

ÖZ

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE AZINLIK POLİTİKALARI

Uğur Serçe

Mayıs, 2008

Bu çalışma, Türkiye’de çok partili hayata geçiş döneminde azınlıkların durumunu ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Azınlıkların, çok partili hayata geçiş ile birlikte Tek Parti dönemine göre daha rahat koşullar içerisinde yaşamaya başladığı yaygın bir kanıdır; ancak döneme ilişkin gayrimüslim cemaatlerin her birini ele alan kapsamlı bir çalışma mevcut olmadığından, bu düşünce belli başlı birkaç gelişme üzerinden savunulmaktadır. Bu çalışma, bu konudaki açığı bir nebze olsun ortadan kaldırarak, döneme ilişkin bundan sonra yapılacak değerlendirmelerin daha sağlam temeller üzerine oturtulabilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için dönemin bazı gazeteleri taranmış, Amerikan Milli Arşivleri ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri’nde bulunan azınlıklara ilişkin belgeler incelenmiştir.

Dönem üzerinde yapılan incelemeden elde edilen bilgilere ve bunların Tek Parti dönemi ile yapılan karşılaştırmasına dayanılarak, azınlıkların çok partili dönemde resmi çevrelerin daha ılımlı politikalarına muhatap oldukları söylenebilir. Bunda, çok partili düzene geçiş ile birlikte yaşanan demokratikleşmenin azınlık politikalarına da yansması önemli bir nedendir. Gayrimüslimlere yönelik politikaların yumuşamasındaki bir diğer etken, azınlıkların önemli bir oy kaynağı teşkil etmesi olmuştur. Dikkat çeken bir durum da, azınlıklara yönelik politikaların şekillenmesinde devletlerarası ilişkilerin belirleyiciliğidir. Bu durumun etkisiyle, Yahudi ve Rum cemaati çok partili hayata geçiş döneminde siyasi çevrelerle ilişkilerini geliştirmeyi başarmış, Türkiye’nin tehdit olarak gördüğü SSCB’ye göç etme teşebbüsünde bulunan Ermenilere ise resmi makamlarca sürekli şüphe ile yaklaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye’de çok partili hayata geçiş dönemi, azınlıklar, Tek parti dönemi, demokratikleşme, azınlık politikalarında dönüşüm.

ABSTRACT

MINORITY POLICIES IN THE PERIOD OF TRANSITION TO MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY

Uğur Serçe

May, 2008

This study has been prepared to reveal the condition of the minorities in the period of transition to multi-party system in Turkey. It is a common thought that minorities started living in more comfortable conditions with the transition to multi-party system; however, these thoughts are supported over just a few progressions since there are no detailed studies about the non-muslim communities of that time. This study removes the gap in this subject to an extent and aims to contribute to the setting of the evaluations that are going to be done about the period on a stronger basis. In order to do that contribution, some newspapers of that time had been scanned and articles in American National Archives and Prime Ministry Republic Archives about the minorities had been analyzed.

According to the information gathered from the analysis done about that period and the comparison of those with the one-party system period, it can be concluded that minorities are subjects of more moderate policies of the governmental environment. The reflection of the democratization (which occurred during the transition to multi-party system) to the minority policies is a big factor. Another factor of the moderation of the policies against non-muslims is their constitution of an important vote source. One situation that draws attention is the decisiveness of the relationships between governments in the policies against minorities. With the effect of this situation, The Jewish and the Greek communities achieved to develop their relations with political circles in the period of transition to multi-party system, and the Armenian people who attempted to immigrate to USSR, who were considered as a threat by Turkey were approached with distrust by legal authorities.

Keywords: Transition to multi-party system in Turkey, minorities, One-party system period, democratization, change in minority policies.

ÖNSÖZ

Türkiye’de çok partili hayata geçiş döneminde azınlıkların durumu bir bütün olarak kapsamlı bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu çalışma, bu konudaki açığı giderme yönünde atılmış bir adım anlamını taşımaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında tez danışmanım Doç. Dr. Elçin Macar’ın büyük katkısı olmuştur. Kendisine teşekkürü bir borç biliyorum.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü çalışanları ve başta Betil Gürün olmak üzere Amerikan Bilgi-Belge Merkezi çalışanlarına da yardımlarından ötürü minnettarım.

Maddi ve manevi destekleri ile her zaman yanımda olan aileme de teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul; Mayıs, 2008

Uğur Serçe

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN SORUNLARI	3
2.1. Siyasal Katılım / Vatandaşlık	3
2.2. Eğitim / Kültür	8
2.3. İktisadi Hayat	12
2.4. Dini Kurumlar	17
3. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE RUM CEMAATİ	21
3.1. Gayrimüslimlere Tanınan Yeni Haklar	21
3.2. Cemaat Hükümet İlişkileri	24
3.3. İstanbul Rum Patrikhanesi'ndeki Gelişmeler	27
3.3.1. Maksimos'un Seçilmesi ve Türkiye'nin Değişen Patrikhane Politikası	27
3.3.2. Athenagoras İsminin Öne Çıkması	30
3.3.3. Athenagoras'ın Patrik Seçilmesi ve Faaliyetleri	35
4. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE ERMENİ CEMAATİ	43
4.1. Cemaat Hükümet İlişkileri	43
4.2. Ermeni Cemaatinde SSCB'ye Göçün Gündeme Gelişi	47
4.2.1. SSCB'nin Davetinden Önceki Durum	47
4.2.2. SSCB'nin Daveti ve Kayıtların Başlaması	52
4.2.3. Göç Konusunun Belirsizleşmesi	57
4.3. Ermeni Patrikhanesi'ndeki Anlaşmazlık	62
5. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE YAHUDİ CEMAATİ	69
5.1. Cemaat Hükümet İlişkileri	69
5.2. Yahudi Cemaatinin Filistin'e Göçü	71
5.2.1. Göçün Öncesindeki Gelişmeler	71
5.2.2. İsrail'in Bağımsızlığını İlanı ve Kitleli Göçün Başlaması	75
6. SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84

ÖZGEÇMİŞ.....	89
----------------------	-----------

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AJC	: American Jewish Committee (Amerikan Yahudi Komitesi)
BCA-BKK	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi - Bakanlar Kurulu Kararları Fonu
BCA- BMGM	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi - Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu
BCA-BÖKM	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi - Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu
BM	: Birleşmiş Milletler
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NARA	: National Archives and Records Administration (Milli Arşivler ve Kayıtlar İdaresi – Amerikan Milli Arşivleri)
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü

1. GİRİŞ

“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Azınlıklar” başlıklı bu çalışmada çok partili yaşama geçiş sürecinde gayrimüslim cemaatlerin kendi içlerinde yaşanan gelişmeler ve bu cemaatlerin resmi çevrelerle ilişkileri incelenmektedir. Tez, öncelikle Tek Parti döneminde azınlıkların durumunu ortaya koymakta, ardından çok partili dönemin ilk yıllarını inceleyerek, söz konusu iki dönem arasında bir karşılaştırma yapma imkanı sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ile azınlık politikalarının gayrimüslimler lehine olumlu bir yönde seyretmeye başladığı yaygın bir düşüncedir. Ancak söz konusu dönemi gayrimüslim cemaatlerin her biri açısından ele alan kapsamlı bir inceleme yapılmamıştır. Türkiye’deki azınlık politikalarını inceleyen birçok çalışmada ise çok partili hayata geçiş dönemine ya hiç değinilmemiş ya da bu döneme ait pek az veri sunulmuştur. Örneğin Halil Şimşek, “Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923–1974)” başlıklı doktora tezinde “Çok Partili Demokrasi Döneminde Azınlıklar” başlıklı bölümü 1950 yılından başlatmış, daha önceki gelişmelere yer vermemiştir. Samim Akgönül, “Türkiye Rumları” adlı kapsamlı çalışmasında yine çok partili hayata geçiş döneminde yaşanan gelişmelere dair herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Carl Midkiff Wheelless’in 1957 yılına ait “Turkey’s Policy Toward Her Minorities 1922-1952” başlıklı doktora tezinde de çok partili hayata geçiş döneminin üzerinde yeterince durulmadığı görülmektedir. Bu çalışma, bu konudaki eksikliği bir ölçüde giderme amacını taşımakta ve azınlıkların çok partili hayata geçişten sonraki durumlarına ilişkin değerlendirmeleri daha sağlam bir temele oturtmaya katkıda bulunma hedefini gütmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından izlediği azınlık politikalarına değinilerek çok partili hayata geçiş öncesinde azınlık politikalarının hangi mahiyette olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde çok partili hayata geçiş döneminde Rum cemaatinin durumu incelenmektedir. Bu bölümde öncelikle 1945 sonrası azınlıkları ilgilendiren

genel düzenlemelere değinilmekte, ardından Rum cemaati içerisindeki gelişmeler ve cemaatin durumunda meydana gelen değişiklikler ortaya konulmaktadır.

Üçüncü bölümde Ermeni cemaatinde 1945-1950 yılları arasında yaşanan gelişmeler ve cemaatin resmi çevrelerle olan ilişkilerine yer verilmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise çok partili hayata geçiş döneminde Yahudilerin durumu ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada azınlıklarla ilgili gelişmelerin kamuoyunda yaratmış olduğu tepkiyi ortaya koymak için dönemin bazı gazeteleri taranmıştır. Bu gazetelerden *Cumhuriyet*, kamuoyu yaratmadaki etkisi dikkate alınarak seçilmiştir. Çok partili dönem içerisinde, kapandığı 14 Kasım 1947 tarihine kadar olan sayıları taranan *Tanin* gazetesinin seçilme nedeni, sahibinin CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın oluşudur. Gazete, bu yönüyle, Hükümet çevrelerinin azınlıklara yaklaşımını değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. CHP'nin yarı resmi yayın organı olarak kabul edilen *Ulus* gazetesinin de bazı sayıları taranmış, gazetenin azınlıklara yönelik gelişmelere ve değerlendirmelere çok az yer verdiği görülerek bu gazetenin kapsamlı bir şekilde taranmasından vazgeçilmiştir. Çalışmada, azınlıklara ilişkin haberlerinin ve köşe yazarlarının değerlendirmelerinin sık sık alıntılandığının görüleceği bir diğer gazete olan *Tasvir*'in seçilmesinde ise Demokrat Parti'ye yakın duruşu etkili olmuştur. Başyazarlığını aynı zamanda Demokrat Parti Milletvekili olan Cihad Baban'ın yaptığı bu gazete, azınlıklarla ilgili gelişmelere bu çevrenin nasıl baktığı konusunda fikir verici bir örnek oluşturmaktadır.

İncelenen dönemde Türkiye'deki ABD'li diplomatlar gayrimüslimlerle ilgili gelişmeleri ABD Dışışleri'ne sürekli bir biçimde raporlamışlardır. Bu raporların zaman zaman Türk basınına yansımayan ya da geç yansıyan bilgiler içerdiği de görülmüştür. Amerikan arşivlerindeki yazışmalarda söz konusu gelişmeler hakkında yapılan değerlendirmeler de ilgi çekicidir. Bu rapor ve yazışmalar da çalışmanın şekillenmesinde büyük paya sahiptir.

Yine söz konusu döneme ait Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri belgeleri de gayrimüslimlerin resmi çevreler nezdindeki konumu hakkında fikir öne sürmek bakımından çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır.

2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN SORUNLARI

2.1. Siyasal Katılım / Vatandaşlık

Tek Parti döneminde azınlıkların önemli bir sorunu eşit vatandaşlık haklarından yararlanamamak oldu. Gayrimüslimler zaten “Türk” olarak kabul edilmemekteydi, 1924 Anayasası’nın görüşmeleri sırasında, vatandaşlığa ilişkin 88. maddedeki “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın (Türk) ıtlâk olunur” ifadesinin İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi’nin önerisiyle “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle ‘Türk’ ıtlâk olunur” şeklinde değiştirilmesi ve maddenin bu biçimde kabul edilmesi bunun bir göstergesiydi.¹ Ancak vatandaşlık itibariyle “Türk” kabul edilmenin de yurttaşlık haklarından eşit bir biçimde yararlanmayı beraberinde getirmediği kısa zamanda görülecekti.

Azınlıklara yönelik en dikkat çekici politikalardan biri, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında seyahat özgürlüklerinin sürekli olarak kısıtlanmasıydı. Bundan ilk nasibini alan, Haziran 1923’te Yahudiler olmuştu. Çeşitli nedenlerle Anadolu’nun farklı bölgelerinden İstanbul’a gelmiş olan Yahudiler, bu yasakla birlikte geldikleri yere geri dönememekteydi.² 1924 yılında çıkarılan “Özel Seyahat Yasası” ile ise Ermenilerin ülke içerisindeki dolaşımına önemli kısıtlamalar getirilirken, Yahudiler bu kısıtlamalardan muaf tutuldu. Söz konusu yasa, aynı zamanda, savaş sırasında ülke dışına çıkmış Yahudilerin geri dönüşünü kolaylaştırmaktaydı; ancak Ermenilerin ve Rumların bundan yararlanması mümkün değildi.³ Nisan 1924’te kabul edilen bu yasa ile Ermenilerin Karadeniz ile Ege Denizi arasındaki bölgede ikamet etmeleri yasaklanıyor, Rumlar da sadece İstanbul’a yerleşebiliyordu. Yasanın

¹ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 103-104.

² Bali, **age**, 45.

³ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 120.

getirdiği bir kural da, İstanbul dışında hiçbir yerde, gayrimüslimlerin oranının bölgedeki Türk nüfusun %10'unu aşamayacağıydı.⁴

Azınlıkların seyahat özgürlüğü ile ilgili düzenlemelerin, Hükümet ile ilişkilerinden doğrudan etkilendiği de görülmekteydi. Azınlıkların dolaşımındaki kısıtlamalar, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin getirdiği haklardan feragat etmelerinin ardından Nisan 1926'da azaltıldı ve gayrimüslimlerin Bursa, Yakacık, Yalova ve Alemdağ'a kadar seyahat etmelerine izin verildi.⁵ Elza Niyego Olayı'nın ardından ise Yahudiler cezalandırılarak seyahat özgürlüklerine kısıtlamalar getirildi. 17 Ağustos 1927 tarihinde Elza Niyego adlı Yahudi bir genç kız, Abdülhamid'in eski emir subaylarından Osman Ratıp Bey tarafından öldürüldü. Olayın ardından Osman Ratıp'ın, akli dengesinin yerinde olmadığı belirtilerek akıl hastanesine gönderilmesi Yahudiler arasında büyük tepki yarattı. Yahudiler, 18 Ağustos'taki cenaze töreninde duruma olan öfkelerini "Adalet istiyoruz", "Korkak Türkler" gibi sloganlarla ifade etti ve tören sırasındaki bu gösteriler kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandı.⁶ Hükümet ise gösterilerden duyduğu hoşnutsuzluğu, Ağustos 1927'de Yahudilere yeniden serbest dolaşım yasağı getirerek gösterdi.⁷ Aynı yılın Kasım ayında ise Yahudilere daha önce sahip oldukları seyahat hakları geri verildi.⁸

1920'lerin sonlarından itibaren ise resmi makamlar gayrimüslimlerin seyahatleri konusunda daha esnek bir tutum içerisine girdiler. 8 Mayıs 1929 tarihli bir kararname ile gayrimüslimlerin Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında, sağlık nedenleri ile ya da zorunlu durumlarda Bursa, Tuzla, Yalova ve Çeşme gibi yerlere seyahat etmeleri serbest hale getirildi.⁹ 1932 yılına gelindiğinde ise 3 aydan fazla kalmamak koşulu ile gayrimüslimlere ülkenin her yerine seyahat etme hakkı tanındı. Ayrıca, seyahat için özel izin almalarına gerek kalmadı;¹⁰ bu gelişmenin öncesinde Rum ve Ermeniler her yolculuktan önce polise yolculuğun amacı, süresi ve kullanacakları yol hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu.¹¹

⁴Carl Midkiff Wheelless, "Turkey's Policy Toward Her Minorities 1922-1952" (Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, 1957), 144.

⁵ Bali, *age*, 89-90.

⁶ Bali, *age*, 110-114.

⁷ Bali, *age*, 125.

⁸ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 86.

⁹ Elçin Macar, "Türkiye Rumları", *Toplumsal Tarih*, s.172 (Nisan 2008): 87.

¹⁰ Soner Çağaptay, "Crafting the Turkish Nation: Kemalism and Turkish Nationalism in the 1930s" (Doktora Tezi, Yale Üniversitesi, 2003), 236.

¹¹ Levi, *age*, 57.

Azınlıklar, Tek Parti döneminde siyasi alanda da kendilerini ifade etme olanağını bulamadı. 1926'da Amerikan Konsolosluk Bürosu'nun yaptığı bir araştırma, azınlıkların ne Meclis'te ne de yerel idarelerde ve taşrada hiçbir temsilcisi olmadığını gösteriyordu.¹² Azınlıkların siyasi katılımına imkan hazırlayan sağlayan ilk gelişme ise 1930 Belediye Seçimleri oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'da 13, İzmir'de 4 gayrimüslimi aday gösterdiği bu seçimlerde, CHF listelerinde hiçbir gayrimüslim yer alamadı.¹³ CHF, aynı zamanda SCF'nin gayrimüslimlerden aday göstermesini şiddetli bir biçimde eleştirdi. 10 Ekim 1930'da, CHF Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey SCF için "Apostollar Fırkası" ifadesini kullandı.¹⁴ CHF İstanbul mebusu İhsan Paşa da "Hamparsunların, Mişonların, Yorgoların rey verdiği bu fırkaya nasıl utanmadan rey veriyorsunuz?" sözleriyle duruma olan tepkisini ifade etti.¹⁵ CHF çevreleri, Ermeni ve Rumların daha birkaç yıl öncesine kadar en büyük düşmanlar olduklarını vurgulayarak gayrimüslimlerin adaylıklarına tepki gösterdi.¹⁶

1930 Belediye Seçimleri'nde SCF'yi gayrimüslim adaylar gösterdiği için yoğun bir biçimde eleştiren CHP, 1935 milletvekili seçimlerine gelindiğinde ise bağımsız adaylar arasında azınlıklara da yer verilmesini kararlaştırdı.¹⁷ Azınlık milletvekili adaylarının, seçim öncesi basına verdikleri demeçlerde azınlıkların temsilcisi olmadıklarını, amaçlarının "vatana hizmet etmek olduğunu" önemle vurguladıkları görüldü.¹⁸ Seçimlerin sonucunda Rum asıllı Nikola Taptas Ankara'dan, Ermeni asıllı Berç Keresteciyan Afyon'dan, Yahudi asıllı Abravaya Marmaralı Niğde'den, Rum asıllı İstamat Zihni [Özdamar] Eskişehir'den bağımsız milletvekili seçildiler.¹⁹ Seçilen bu isimler, vaat etmiş oldukları gibi, azınlıkların sorunlarını Meclis'e taşımaktan uzak durdular. Hatta İstamat Zihni Özdamar, Türkleştirme konusunda bir rapor hazırladı ve gayrimüslimlerin "azınlık" olarak kabul edilmemesi gerektiğini savunduğu, çocuklarının Türk okullarında okumasını ve Türkçe konuşmasını

¹² Wheeles, *age*, 162.

¹³ Rıfat N. Bali, "Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", *Tarih ve Toplum*, c. 28, s. 167 (Kasım 1997): 25.

¹⁴ Bali, *age*, s.28-29.

¹⁵ *Yarın Gazetesi*, 9 Ekim 1930'dan aktaran Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, 183.

¹⁶ Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, 2. bs. (Athens: Centre For Asia Minor Studies, 1992), 182.

¹⁷ Bali, *age*, 265.

¹⁸ Çağaptay, *age*, 154.

¹⁹ *age*, 154.

istediklerini belirttiği bu raporun sonunda, Türk olmaktan duyduğu mutluluğu ifade etti.²⁰

Bu arada 1934 yılında Trakya'da meydana gelen olaylar da çeşitli yönleri ile azınlıkların eşit birer vatandaş olarak görülmediklerinin önemli bir kanıtını oluşturdu. Olayların öncesinde Cevat Rifat Atilhan'ın *Milli İnkılap*, Hüseyin Nihal Atsız'ın ise *Orhun* dergisinde Yahudi aleyhtarı yazılar yayımlandı.²¹ Mayıs ayından itibaren tehditlerin de başlamasıyla birlikte Yahudi Cemaat Meclisi bir araya gelerek olaylarla ilgili bir dilekçe hazırlayıp Başbakanlığa sundu. Ancak Hükümet herhangi bir önlem almadı. Yahudi nüfusa yönelik tehditler gitgide artarken, 14 Haziran 1934'te 2510 sayılı İskan Kanunu TBMM'de onaylandı. Söz konusu kanun, Türk olmayanların iktisadi, kültürel, siyasi, askeri vb. nedenlerle Türklerin yoğun olduğu bölgelere zorunlu iskanını mümkün kılmaktaydı.²² Kanunun çıkmasından bir hafta sonra, 21 Haziran'da, Çanakkale'de Yahudilere ilk saldırılar başladı. Yahudi cemaatinin önde gelen şahısları, kenti terk etmemeleri halinde öldürüleceklerinin ifade edildiği tehdit mektuplar aldılar. Yunanistan'ın Edirne Konsolosu, olaylar nedeniyle zarara uğrayan Yunan uyruklu iki Yahudi esnafın korunmasını temin etmek üzere Çanakkale Emniyet Müdürü ile görüştüğünde Emniyet Müdürü Konsolos'a olaylardan haberi olmadığını söyledi. 28 Haziran'dan itibaren ise Kırklareli, Uzunköprü, Keşan ve Lüleburgaz'da aynı anda saldırılar başladı ve saldırılar Hükümet'in olaylara müdahale ettiği 4 Temmuz'a kadar devam etti.²³

Olayların ardından Trakya'ya giden İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın bölgede çalışmalarını tamamlamasının ardından, Hükümet 14 Temmuz'da olaylarla ilgili bir tebliğ yayımladı.²⁴ Tebliğde, son dönemlerde artan Yahudi karşıtı yayınların Türkler ve Yahudileri karşı karşıya getirdiği ve bundan sonra bu tür yayınlara izin verilmeyeceği bildirilmekteydi. Tebliğde dikkati çeken bir durum ise, vatandaşlar arasında, Yahudilerin kendi dil ve kültürlerini koruma çabalarının rahatsızlık yarattığının belirtilmesiydi. Vatandaşlar ayrıca Yahudilerin arasında memleket aleyhinde faaliyet gösterenlerin olduğunu da düşünmekteydi. Yahudilerin,

²⁰ **age**, 242.

²¹ Rifat N. Bali: "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-1", **Tarih ve Toplum**, c. 31, s. 186 (Haziran 1999): 47-51.

²² Avner Levi: "1934 Trakya Olayları ve Alınamayan Ders", **Tarih ve Toplum**, c. 26, s. 151 (Temmuz 1996): 13-14.

²³ Bali, **age**, 51-52.

²⁴ Haluk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", **Tarih ve Toplum**, c. 25, s. 146 (Şubat 1996): 12-13.

kendilerine gelen tehditlerle ilgili şikayetlerini dikkate almayan Hükümet, kendi görüşlerini “vatandaşlar” aracılığıyla sunmakta ve Yahudileri Türkleşmeye davet etmekteydi.

Azınlıklar Tek Parti dönemi boyunca ordu içerisinde de farklı bir muamele ile karşılaştılar. Askere çağırılan gayrimüslimlere silah verilmedi, ordu içerisinde yetkili bir konuma gelmeleri de mümkün değildi.²⁵ 1930’larda askeri okullara başvurularla ilgili ilanlarda, aranan şartlar arasında “Türk ırkından” ya da “Türk soyundan” olmanın da belirtilmesi,²⁶ azınlıklar için yurttaşlığın eşit haklardan yararlanmayı beraberinde getirmediğinin, ayrıca ulusal güvenliğin teminatı olarak görülen ordu içinde etkili bir konumda yer almalarına sıcak bakılmadığının bir göstergesiydi. Bu uygulamalar, özellikle 2. Dünya Savaşı döneminde daha da görünür hale geldi. Hükümet, Kasım 1939’da azınlıkların silahlı eğitim görmelerini yasaklayan ve askerliklerini Türk subaylarının emrinde, emirleri olarak ya da hizmetli statüsünde yapmalarını kararlaştıran bir karar aldı. Hükümet’in bu kararında, gayrimüslimlere, bedel ödemek kaydıyla askerliklerini 18 yerine 6 ay yapma izni de vermesi güvensizliğin bir diğer önemli göstergesi oldu.²⁷ Bu konuda bir diğer çarpıcı gelişme 1941 yılında yaşandı. "Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı" olarak bilinen uygulama ile, 1894 ile 1913 yılları arasında doğan 20 sınıf gayrimüslim, 2. Dünya Savaşı sırasında apar topar askere alındı ve ellerine silah verilmeyerek Mayıs 1941’den Temmuz 1942’ye kadar çeşitli işlerde çalıştırıldı.²⁸

Tüm bu ayrımcı uygulamalar ve hak ihlalleri gerçekleşirken, zaman zaman azınlıkları memnun edecek bazı kararlar da alındı. 1930’lardaki Türk Yunan yakınlaşması Rum azınlığı olumlu yönde etkiledi. 26 Ağustos 1932’de İstanbul Rum cemaatinin düzenlediği bir etkinliğe Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın da katıldığı görüldü.²⁹ Daha önce de belirtildiği gibi gayrimüslimler 1930’larda seyahat özgürlüğü konusunda daha önce karşılaşmadıkları kadar ılımlı bir politikayla karşılaştı. Bu arada, 1933’te azınlıkların Türkiye Spor Federasyonu’na kabul edilmesi ve Türkiye’yi uluslararası müsabakalarda temsil

²⁵ Alexandris, **age**, 139.

²⁶ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 88.

²⁷ Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni**, 183.

²⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için: Rifat N. Bali, “2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Azınlıklar-1 ‘Yirmi Kur’a İhtiyatlar’ Olayı”, **Tarih ve Toplum**, s. 179 (Kasım 1998): 4-19. Bu uygulamanın, ardından gelecek Varlık Vergisi uygulaması ile birlikte, sermayenin Türkleştirilmesi sürecinin de önemli bir parçasını oluşturduğunu belirtmek gerekir.

²⁹ Çağaptay, **age**, 240.

edebilmeleri kararlaştırıldı. Aynı zamanda Kızılay, azınlık okullarındaki fakir çocuklara da giysi dağıtımına başladı.³⁰ 1937’de ise CHP yeni bir talimatname düzenleyerek Halkevleri’nde gayrimüslim vatandaşların çalışmasına izin verdi.³¹ Ancak, sayılan bu olumlu gelişmeler, Anayasa’ya göre eşit birer vatandaş olan azınlıkların zaten haklarıydı ve görüldüğü üzere azınlıklar Hükümet politikalarının çeşitli nedenlerle ılımlı hale geldiği bu tür dönemlerde dahi mevcut haklarının ancak çok kısıtlı bir bölümünü kullanma imkanına sahip olabiliyorlardı.

2.2. Eğitim / Kültür

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 40 ve 41. maddelerinde azınlıkların eğitime ilişkin düzenlemelere yer verilmişti. 40. maddeye göre:

“Müslüman olmayan azınlıklara ilintili olan Türk yurttaşları (...) harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.”

41. maddenin birinci fıkrası ise şu şekildeydi:

"Genel öğretim konusunda Türk hükümeti, Müslüman olmayan yurttaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda, bu Türk yurttaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere, gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm, Türk hükümetinin sözkonusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır."³²

Ancak Tek Parti dönemi boyunca Lozan Antlaşması'ndaki bu maddeler dikkate alınmadı ve azınlıklar eğitim alanında ciddi sorunlarla karşılaştı.

Eğitim alanında henüz Lozan Antlaşması imzalanmamış ve Cumhuriyet ilan edilmemişken önemli birkaç düzenleme yapılmıştı. 20 Mayıs 1923'te azınlık okullarındaki Türkçe, Tarih, Coğrafya derslerine Türk kökenli öğretmenlerin girmesi kararlaştırıldı.³³ Bu dersleri verecek olan, Bakanlık tarafından atanan Türk öğretmenlerin maaşlarının yüksekliği ve bu maaşların okullar tarafından ödenecek

³⁰ **age**, 236-237.

³¹ Okutan, **age**, 118.

³² Scha L. Meray (çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, 2. bs., İkinci Takım, Cilt 2 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 11-12.

³³ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 116.

olması, bu okullar için güç bir durum ortaya çıkardı.³⁴ 1925'te dört Rum ilkokulunun Türk öğretmenlerin maaşlarını ödemedikleri gerekçesiyle kapatıldığı görüldü.³⁵

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm okulların Maârif Vekâleti'ne bağlanmasıyla birlikte ise devletin azınlık okullarına müdahale imkânı daha da arttı. Maârif Vekaleti, Kanun'un kabulünün ardından bir genelge yayımlayarak azınlık okullarının laiklik ilkesine uygun hareket etmesini istedi.³⁶ Vekalet, ayrıca, azınlık okullarında görevli öğretmenlerin patrikhanelerden ve Hahambaşılıktan aldığı yeterlilik belgelerinin bundan böyle geçersiz olduğunu belirterek, bu öğretmenlerin yeni bir sınava tabi tutulacağını ve bu sınavdan başarısız olanların görevlerine son verileceğini bildirdi.³⁷

Temmuz 1927'de Maârif Vekâleti'nin aldığı bir kararla azınlık okullarında görev alan öğretmenler Türkçe sınavına tâbi tutuldu ve sınavda başarılı olamayanların görevine son verildi.³⁸ Aynı yıl, nüfusun büyük çoğunluğunu Rum vatandaşların oluşturduğu İmroz ve Bozcaada'da da Rumca eğitim yasaklandı.³⁹

Tüm bu gelişmeler azınlık okullarındaki öğrenci sayısının gitgide azalmasına yol açtı. 1914'te sadece Rum okullarında yaklaşık 300.000 öğrenci varken, 1928'de tüm azınlık okullarındaki toplam öğrenci sayısı 17,329 idi.⁴⁰

Bu arada CHP'nin 1935'te hazırladığı ve son on beş yıl içerisindeki politikalarını anlattığı 15. yıl kitabında azınlık eğitimine ilişkin şu ifadeler yer aldı:

"Cumhuriyet idaresi Türkiye'deki azlık okullarını sıkı bir murakabe ve teftiş altında bulundurmıştır. Bu okulların program ve talimatnameleri Bakanlıkça tetkik olunarak dereceleri tespit edilmiştir. Azlık okullarında okutulmakta olan bütün kitaplar tetkikten geçirilmektedir.

Azlık okullarında Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Sosyoloji derslerinin Türkçe okutulması mecburi tutulmuştur. Azlık okulları direktörlerinin resmi ilkokul mezunları derecesinde Türkçe'ye vakıf olmaları mecburi tutulmuştur.

³⁴ Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, 38.

³⁵ Alexandris, *age*, 133.

³⁶ Bali, *Bir Türkleştime Serüveni*, 187-188.

³⁷ *age*, 188.

³⁸ *age*, 191.

³⁹ Oran, *age*, 109.

⁴⁰ Wheelless, *age*, 112. 1945'e gelindiğinde ise Ermeni Rum ve Yahudi okullarının yalnızca İstanbul İzmir ve Çanakkale'de kaldığı görülecekti. Bu arada okul sayısındaki bu azalmada Mübadele'nin de etkisi mevcuttu.

Azlık okullarının bütün kayıtlarının Türkçe tutulması ve diploma ve tasdikname gibi vesikaların Türkçe yazılması temin olunmuştur. Bu okulların idare ve talim heyetlerinin tayini ve değiştirilmesi işlerinin Bakanlığın tasdikinden geçirilmesi usul ittihaz edilmiştir. Azlık liselerinden çıkanlar arasında Türk üniversitesine veya yüksek okullara gireceklerin Türk resmi liselerinde olgunluk sınavı geçirmeleri mecburi tutulmuştur."⁴¹

Maarif Vekaleti 16 Kasım 1937'de ise okulların eğitim müfredatlarını, idari ve mali uygulamalarını denetlemeleri amacıyla tüm azınlık okullarına bir müdür yardımcısı tayin etti. Bu görevi yerine getirecek olan öğretmenlerin Türk asıllı olma gereği, uygulamanın dikkat çekici bir diğer yönüydü.⁴²

Azınlıklar, eğitimle birlikte kültürel alanda da sıkıntılarla karşılaştılar. Tek Parti döneminde gayrimüslimler, kültürel özelliklerini terk ederek asimile olmaya zorlandılar. Gayrimüslimlerin kültürel alandaki en önemli sorunu, ana dillerini serbestçe kullanma konusunda oldu. Temmuz 1925'te, Bursa Belediyesi, Türkçe konuşmayı zorunlu hale getiren bir karar aldı. Bu dönemde Meclis'te de Türkçe konuşmanın zorunlu hale getirilmesi konusu gündemdeydi.⁴³ 26 Nisan 1927 tarihinde İsmet İnönü, Türk Ocakları'ndaki konuşmasında Türkiye'de yaşayan herkesin Türkçe konuşması gerektiğini vurgulayarak, bunun ne pahasına olursa olsun gerçekleştirileceğini ifade etti.⁴⁴ 15 Ekim 1927 tarihinde ise CHF kurultayında Fırka'nın amacı "vatandaşlar arasında en kavi râbitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişâf ettirmek" olarak ifade edildi. Kurultayın birkaç ay ardından, 13 Ocak 1928 tarihinde, Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, Dahiliye Vekaleti'nden izin alarak "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasını başlattı. Kampanya azınlıklar tarafından tepkiyle karşılandı, azınlıklar tepkilerini "Vatandaş Türkçe Konuş!" yazılı levha ve afişleri sökerek ya da bunların altında oturup ana dillerinde konuşarak gösterdiler.⁴⁵ Kampanya zamanla bir şiddet hareketine dönüşmeye başladı. Edirne'de milliyetçi öğrenciler ve Yahudiler arasında meydana gelen olaylar üzerine Hükümet duruma müdahale etti ve kampanya sona erdi.⁴⁶

⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938), 191'den aktaran Bali, **age**, 313-314.

⁴² **age**, 307.

⁴³ **age**, 108.

⁴⁴ Çağaptay, **age**, 37.

⁴⁵ Bali, **age**, 135-136.

⁴⁶ Çağaptay, **age**, 40-41.

Azınlıkları Türkçe konuşmaya ve Türk kültürünü benimsemeye davet eden açıklamalar 1930'larda da devam etti. Mustafa Kemal, 17 Şubat 1931'de Adana'da yaptığı konuşmada "Türk milletindenim diyen insan her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz!" sözlerini sarf etti.⁴⁷ Benzer bir açıklama 1934'te Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'tan geldi. Bozkurt "Türküm, Türk haklarını ve vazifesini haizim. Fakat 'benim ayrı kültürüm, ayrı cereyanlarım, telâkkilerim vardır', diyenlerin biz öz Türklerin onlara resmi Türk olarak bakmakta haklı olduğumuzu kabul ederler zannederim" sözlerini sarf ettiği konuşmasında azınlık okullarının varlığından duyduğu rahatsızlığı da ifade etti.⁴⁸

Bu ortam içerisinde zaman zaman azınlık cemaatleri içerisinde Türk kültürünü yaymayı amaçlayan birliklerin kurduğu görüldü. Bunlardan biri de Laik Türk Hristiyanlar Birliği oldu. Türk Ortodoks cemaatinin önde gelen isimlerinden İstamat Zihni Özdamar'ın⁴⁹ çabalarıyla kurulan Birlik, ilk toplantısını 14 Temmuz 1935'te Halkevi'nde yaptı ve Türk toplumu içinde asimile olmanın ekonomik ve politik gelecekleri açısından gerekli olduğunu savundu. İlk hedef olarak azınlık okullarını kapatmayı ortaya koyan birlik, hem Ermeni hem de Rum cemaatinden pek çok ismi barındırıyordu; ancak gayrimüslimlerden beklediği desteği bulamadı ve zamanla yok oldu.⁵⁰

Bu arada pek çok belediye Türkçe konuşmayı zorunlu hale getiren kararlara imza atmaktaydı. 1936 yılında Tekirdağ ve Edirne'de görülen bu uygulamaya 1937'de Bursa ve Lüleburgaz belediyeleri de dahil oldu.⁵¹ Benzer bir uygulamanın İstanbul'da da yürürlüğe konacağına dair söylentiler çıkması üzerine, Dahiliye Vekaleti Nisan 1937'de bu tür bir önleme başvurulmayacağını açıkladı.⁵² 1938'e gelindiğinde ise Konya ve Niğde'nin bazı ilçelerinde Türkçe dışında bir dil konuşanlardan para cezaları tahsil edilmeye başlandı.⁵³ Bu arada Sabri Toprak 1937'de TBMM'ye bir kanun tasarısı sunarak "Türk vatandaşı olup Türkçe konuşmayan kişilerin bir günden yedi güne kadar hapis ve on liradan yüz liraya

⁴⁷ **Vakit Gazetesi**, 19 Şubat 1931'den aktaran Bali, **age**, 157-158.

⁴⁸ **Vakit Gazetesi**, 17 Mayıs 1934'ten aktaran Bali, **age**, 305.

⁴⁹ Türkleşmenin önemli savunucularından Özdamar'ın esas ismi Pulluoğlu İstimatis idi. Alexandris, **age**, 152.

⁵⁰ Alexandris, **age**, 184.

⁵¹ Bali, **age**, 275-277.

⁵² **age**, 280.

⁵³ **age**, 287.

kadar para cezası ile cezalandırılmalarını”, ayrıca “mesleklerini icra etmelerinin yasaklanmasını ve meslek diplomaları, mezuniyet belgeleri ve imtiyaznamelerinin iptal edilmelerini” önerdi, bu öneri Ocak 1938'de reddedildi.⁵⁴

2.3. İktisadi Hayat

Tek Parti döneminde azınlıklar iktisadi alanda da pek çok güçlkle karşılaştı. Azınlıkların ticari hayattaki etkinliğini azaltma yönündeki ilk girişimler, Balkan Savaşı yıllarında başlamıştı. 1913-14 yıllarında, gayrimüslim tüccarlara karşı ekonomik boykot kararı alınmıştı. “Milli iktisat”ın başlangıcı sayılan bu boykotun yanı sıra, 1914 yılında, azınlık tüccarlarının önemle oranda yer aldığı Dersaadet Ticaret Odası’na karşılık olarak ‘Müslüman Tüccar Cemiyeti’ kurulmuştu.⁵⁵

Lozan Antlaşması ile birlikte iktisadi Türkleştirme politikası yeniden güçlü bir devlet politikası olarak belirmeye başladı. Müslüman Türklerin burjuvalaştırılmasının hedef olarak tespit edildiği bu dönemdeki en ciddi girişim Mili Türk Ticaret Birliği’nin kuruluşu oldu. Pek çok üyesi aynı zamanda milletvekili olan örgüt, ülkeden ayrılan gayrimüslimlere ait işletmelerin satın alınmasında önemli rol oynadı.⁵⁶ Birlik, İktisadi Tetkikat Neşriyat ve Muamelat A.Ş. adlı kuruluşu aracılığıyla da İstanbul’da faaliyet gösteren gayrimüslim tüccarları tespit ederek ekonomik alandaki Türkleştirme politikasının planlı bir şekilde yürütülmesine katkı sağladı.⁵⁷

Bu arada, İzmir İktisat Kongresi gibi, izlenecek ekonomi politikalarının şekillendirileceği önemli bir toplantıya azınlıklara mensup tek bir tüccarın bile davet edilmemesi, Tek Parti döneminde gayrimüslimlerin ekonomik alanda karşılaçağı sorunların bir diğer habercisi oldu.⁵⁸ Kongrenin başlamasından kısa bir süre önce, İzmir mebusu Tahsin Bey’in 6 Şubat 1923 tarihli *Hakimiyeti Milliye*’de yer alan ifadeleri ise şöyleydi:

"Anadolu'nun ta içlerinden gelen muhterem müstahsiller İzmir kordonundan geçerken ve şimdi kısmen mübeddel, remad olan yerleri gezerken o âli binaların Ayşe'nin teri ve Ali'nin tırnağı ile meydana geldiğini ve tam iki asırdan beri karşısında güneş altında hayat yıpratarak ellerine geçen istihsalatın Jorclar, Hamparsonlar, Atanasolalar tarafından ne yolda istihaleye uğradığını büyük bir nazarı nefret ve intibah le görecekler ve sonra bir kendi hallerine, bir de o baykuş yuvalarına bakıp senelerce kanlarını emen nankörlere karşı iktisaden de derin ve la-yesal bir

⁵⁴ age, 296-299.

⁵⁵ Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)** Milli İktisat - Milli Burjuvazi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 111.

⁵⁶ Alexandris, age, 106-107.

⁵⁷ Bali, age, 201-202.

⁵⁸ age, 203.

hiss-i intikam besleyeceklerdir. hiç şüphesiz ki milletin göz yaş ve alın teri üzerine kurulan bu sefarethanelerin yandığından, yıkıldığından ve içindekilerin def ve ref olmasından dolayı ulu Tanrıya şükürler ederek gavur İzmir'i bütün manasıyla Müslüman İzmir diye selamlayacaklardır."⁵⁹

Bu dönemde bir yandan da gayrimüslim memurların pek çoğunun işlerinden çıkarıldıklarına tanık olundu. 1923 yılında, o zamana kadar çalışan kadrolarının %90'ı gayrimüslimlerden ya da yabancılardan oluşan yabancı şirketlere, %50 Türk (Müslüman) çalıştırma zorunluluğu getirildi. Müttefik Kuvvetler, bu karara, Lozan Antlaşması'nın 39. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle itirazda bulundu. Hükümet itirazlara "Türk hükümeti ülkenin çoğunluğuna ait unsurların ülkedeki önemli bir iş alanına iştirak etmekten mahrum kalmamalarına ciddi bir şekilde dikkat etme hakkına sahiptir" şeklinde cevap verdi ve bu yanıt aynı zamanda Müslim-gayrimüslim ayrımının net bir göstergesi oldu.⁶⁰ Bu anlayışı, 19 Ekim 1923 tarihli konuşmasında, Nafia Vekaleti Komiseri Fevzi Bey de şu sözleriyle ortaya koydu:

"Kendileriyle yapılan anlaşma gereğince, yabancı şirketler yalnızca Türkleri çalıştırabilirler. Bu, ayırım yapmaksızın TBMM'nin tüm tebaalarını çalıştırabilecekleri anlamına gelmez. Sadece Müslüman Türkleri işe almaları gerekmektedir. Yabancı şirketlerde Rum, Ermeni ve Yahudi çalışanlarını derhal işlerinden çıkarmazlarsa, Türkiye'deki faaliyetlerinin devamına imkan sağlayan ayrıcalıklarını iptal etmek zorunda kalacağım. Bu, geri dönüşü olmayan bir karardır."⁶¹

1924'te ise yeni bir işten çıkarma silsilesine bu kez İstanbul Barosu'nda rastlandı. 3 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan Avukatlık Kanunu'nun ardından yapılan incelemeler sonucu 459 avukat, İstanbul işgal altında iken işgal kuvvetleri ile işbirliği içinde bulunmakla suçlanarak barodan çıkarıldılar. Bu uygulama ile barodaki Rum asıllı avukatların üçte ikisinin, Yahudilerin ise %57'sinin çalışma izni iptal edildi.⁶² Bu arada, Eylül 1924'te, Bayındırlık ve İskan Vekaleti, İstanbul Su Şirketi'nde çalışan gayrimüslimlerin listesini çıkardı, ardından Aralık ayında Kadıköy Su Şirketi'nden gayrimüslim çalışanlarını işten çıkarmasını istedi. Çoğunluğunu Ermeni ve Rumların oluşturduğu çalışanlar 1925 yılında işlerinden çıkarıldı.⁶³

Tek Parti döneminde gayrimüslimlerin kamu kuruluşlarında görev almaları da engellendi. Azınlıklar, önceleri fiilen devlet memuriyetinden uzak tutuldular. "Türk olmak", 18 Mart 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunu ile devlet memuru olmanın

⁵⁹ A. Gündüz Ökçün (haz.), **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir – Haberler – Belgeler – Yorumlar**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1968), 36'dan aktaran Bali, **age**, 199.

⁶⁰ Rifat N. Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası", **Birikim**, s. 115 (1998): 81-82.

⁶¹ Alexandris, **age**, 111.

⁶² Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni**, 225.

⁶³ Çağaptay, **age**, 42.

şartları arasına getirilince bu göreve gelmeleri yasal olarak da engellenmiş oldu.⁶⁴ Kamu hizmetlerinin, bakanlıkların, mahkemelerin, belediyelerin azınlıklara kapatılması ile özel sektördeki görevlerinden çeşitli yöntemlerle alınmaları sağlanan gayrimüslimlerin kamuda görev alma imkanları da ortadan kalktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki, gayrimüslimlerin hem kamuda hem de özel sektörde yer almalarını güçleştirecek bu yasal düzenlemeler ve işten çıkarmalar sayesinde 1930'lar boyunca yeni önlemlere fazla gerek duyulmadı. Türklerin ekonomik alandaki istihdamı büyük ölçüde sağlanmıştı ve Mahmut Esat Bozkurt 1930 yılında Ödemiş'te yaptığı konuşmada bu başarıyı şöyle müjdeliyordu:

“Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde memleketimizin bütün ticari ve mali müesseselerinde kimler çalışıyordu ve bunlar kimlerin ellerinde bulunuyordu? Türk olmayanların değil mi? Bugün kimin ellerindedir? Türklerin! Bugün bütün bunlar Türklerin eline geçti. (...) Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da düşman da dinlesin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.”⁶⁵

Ancak bu dönemde de bu çizgiyi devam ettiren uygulamalar görülmüyor değildi. 4 Haziran 1932'de TBMM'de kabul edilen “Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında Kanun” kanun ile pek çok meslek yabancılara yasaklandı. Yasanın hedefinde esas olarak 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi'nden muaf tutularak "yerleşik" statüsü uyarınca T.C. vatandaşlığına geçmeden İstanbul'da yaşamını sürdüren Rumlar vardı.⁶⁶ Uygulama neticesinde, 1927 yılında 26.431 olarak hesaplanan Yunanistan vatandaşı Rumların sayısı 1935 yılında 17.642'ye düştü.⁶⁷

İktisadi alanda Türkleştirme konusunda önemli adımlar atılmıştı. Ancak, emek piyasasında Türkleştirme hedefine büyük oranda ulaşılmış olmasına karşın, sermaye alanında gayrimüslimlerin etkinliği hala kırılamamıştı. Örneğin, 1937 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'de ihracat ruhsatnamesine sahip 1052 firmadan sadece 141'i Türklerin, kalanı ise gayrimüslimlerin idi.⁶⁸ Türkleştirme açısından bu olumsuz tabloyu değiştirecek gelişme, 11 Kasım 1942 tarihinde kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu ile oldu. 1939 yılında başlayan 2. Dünya Savaşı, bir milyon askerini silah altına alarak tarım nüfusunu üretimden çeken Türkiye'nin ekonomisini hayli olumsuz

⁶⁴ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 7. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 118-119.

⁶⁵ “Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un Ödemiş Nutku”, **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 19 Eylül 1930'dan aktaran Bali, **age**, 238.

⁶⁶ Aktar, **age**, 121-125

⁶⁷ Alexandris, **age**, 185.

⁶⁸ Okutan, **age**, 226.

yönde etkilemişti. Fiyatların olağanüstü artış gösterdiği bu dönemde çok sayıda karaborsacılık ve vurgunculuk olayı yaşanmaktaydı.⁶⁹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade ettiği bir konuşmasında, kanunun gelişini de haber verir gibiydi:

“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret meta'ı yapmağa yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına nküstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadırlar, üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatanına karşı aşikâr olan zararları gidermek yolu elbette vardır.”⁷⁰

11 Kasım 1942’ye gelindiğinde "Varlık Vergisi Kanunu" TBMM'de kabul edildi ve kanunun amacı Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından şu şekilde açıklandı:

"Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki (dolaşımdaki) paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun (düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure (ister istemez) satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itifal (yumuşama) husule getirmesi gibi tâli (ikincil) faydaların tahassül etmesi (ortaya çıkması) de imkân haricinde addedilemez.”⁷¹

Kanunun resmi gerekçesi bu şekilde ifade edilmekteydi; ancak kanunla hedeflenen, aynı zamanda azınlıkların ekonomik alandan tasfiyesiydi. Henüz Eylül 1942’de, Maliye Bakanlığı, savaş döneminde özellikle azınlıkların büyük kazançlar elde ettiğini bildirerek defterdarlıklardan söz konusu dönemde kazanç temin edenlerin isimlerini talep etmişti. Bakanlık, hazırlanacak cetvellerde azınlıkların ayrı olarak gösterilmesini de istemişti. Bunun neticesinde cetveller M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Dönme) ve E (Ecnebi) olmak üzere 4 kategoride toplanmıştı.⁷² 10 Kasım 1942 tarihinde, parti grup toplantısında yaptığı konuşmada, esas hedefin azınlıklar olduğunu bizzat Şükrü Saraçoğlu da şu sözleri ile ifade ediyordu:

⁶⁹ Aktar, *age*, 218-219.

⁷⁰ **Haber Akşam Postası Gazetesi**, 2 Kasım 1942 / N.A. “Şefin ve vatanın istediği vatandaş” **Haber Akşam Postası Gazetesi**, 6 Kasım 1942’den aktaran Bali, *age*, 440.

⁷¹ **Ayın Tarihi**, Kasım 1942, 41’den aktaran Aktar, *age*, 219-220.

⁷² Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951), 46-48.

"Bu kanun aynı zamanda bir ihtilal kanunudur. Bize iktisadi istiklalimizi kazandıracak bir fırsat karşısındayız: piyasamıza hâkim olan gayri Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasını Türk tüccarlarının ve Türklerin eline vereceğiz. İstanbul'daki gayrimenkullerin Türklere intikalini yine bu sayede temin edeceğiz. Gayri menkullere tarh edilecek vergilerin ancak dörtte biri Türklere tahmil edilecektir. Valiliklere bu yolda hususi talimatlar verilecektir. Bu talimatlar hazırlanmıştır. (...) Türkler için vergi nisbeti gayri Türklerin verecekleri verginin ancak 1/4'i olacaktır. Kanunun ihtilal kokan tarafı budur. Ve bu gayri Türklerin iktisadi tefevvuklarını nihayete erdirmelerini temin edecek bir kanun olacaktır."⁷³

Kanun'un 7. maddesine göre vergileri tespit edecek olan komisyonlar mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında kurulacak, bu komisyonlar 9. maddeye göre vergileri 15 gün içerisinde belirleyecekti. 11. madde uyarınca ise komisyonların belirlemiş olduğu vergilere itiraz imkanı olmayacaktı. Kanun'un 12. maddesi gereği vergilerin 15 gün içerisinde ödenmesi gerekiyordu; gecikme olması durumunda birinci hafta için % 1, ikinci hafta için %2'lik gecikme faizi ödenecekti. Verginin ilan tarihinden itibaren bir ay içinde borcunu ödemeyenlere ise çalışma yükümlülüğü getirilmekteydi.⁷⁴ Kanunun uygulanmaya başlanmasıyla birlikte hedefin azınlıklar olduğu net bir biçimde ortaya çıktı. Öncelikle dikkati çeken, 15 gün içerisinde vergileri tespit etmekle görevli komisyonların CHP üyelerinden oluşması ve içlerinde sadece Müslüman Türk üyelerin yer almasıydı.⁷⁵ Komisyonların vergi miktarlarını belirlemesinin ardından ise kimin ne kadar vergi ödeyeceği 18 Aralık'ta ilan edildi ve İstanbul'daki vergi mükelleflerinin % 87'sinin gayrimüslimlerden oluştuğu görüldü.⁷⁶ Dikkat çeken bir diğer durum da gayrimüslimlerin en yoksul kesimi olan şoför, mavnacı, sekreter, işçi, hademe gibi mesleklerde çalışan yaklaşık 26.000 kişiden vergi tahsil edilirken, aynı meslek gruplarındaki Müslümanların vergiden muaf tutulmasıydı.⁷⁷ Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ayrımcılık, çalışma zorunluluğu konusunda da ortaya çıktı. Hükümet, 7 Ocak 1943 tarihli toplantısında, çalışma zorunluluğunun esaslarını tespit eden bir talimatnameyi kabul etti. Buna göre kamplara ilk gidecek olanların hiç ödemede bulunmayanlar olması kararlaştırıldı. Sonra ise sırası ile "kısmen ödemiş olanlar, menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek konusunda iyi niyet gösterdiği anlaşılanlar ve gayrimenkulden olayı

⁷³ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye**, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001), 594'ten aktaran Halil Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006), 311.

⁷⁴ Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, 3. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 2000), 68-73.

⁷⁵ **age**, 75

⁷⁶ Aktar, **age**, 154.

⁷⁷ **age**, 223-224.

mükellef tutulmuş olanlar" çalışmaya zorunlu tutulacaktı.⁷⁸ 27 Ocak 1943 tarihinde çalışma yükümlülüğü getirilen mükellefler Aşkale'ye yollanmaya başlandığında bu yükümlülüğün de sadece gayrimüslimler için geçerli olduğu görülecekti, çalışma kamplarına gönderilen 1229 kişinin tamamı azınlıklardandı.⁷⁹ Kanun 15 Mart 1944 tarihinde kaldırıldığında ise azınlıkların pek çoğu vergisini ödeyebilmek için evinden, işinden olmuş durumdaydı.

2.4. Dini Kurumlar

Tek Parti döneminde azınlıkların dini kurumlarının da hükümet politikalarından memnuniyetsiz olduğu görüldü. Resmi makamlar, Lozan'dan itibaren, dini kurumlar içerisinde en fazla İstanbul Rum Patrikhanesi ile ilgilendi. Lozan görüşmeleri sırasında Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılması yönünde yoğun çabalar sarf edildi; ancak Türk delegeler bu konuda Müttefiklerin ortak bir tavrıyla karşılaştı ve politik konulara ve din dışı işlere bulaşmaması kaydıyla Patrikhane'nin Fener'de kalmasını kabul etmek durumunda kaldı.⁸⁰

3 Mart 1924'te Hilafet'in kaldırılmasının ardından Patrikhane'nin ve gayrimüslimlere ait diğer dini kurumların Türkiye'den çıkarılması konusu yeniden gündeme geldi. Mustafa Kemal, 23 Mart 1924 tarihinde New York Herald'da yayımlanan röportajında, Türk kamuoyunun gayrimüslim patrikliklerine daha fazla anlayış gösteremeyeceğini söyledi.⁸¹ Ancak daha sonra bu yönde bir gelişme kaydedilmedi. Bu arada Aralık 1923'ten itibaren Patrikhane liderine "Patrik" yerine "başpapaz" şeklinde hitap edilmeye de başlandı.⁸²

Patrikhane konusunda uzun görüşmelere konu olacak bir kriz ise Patrik Grigorios'un 16 Kasım 1924 tarihindeki ölümünün ardından yaşandı. Grigorios, henüz Haziran 1924'te, İstanbul'a 1918 yılından sonra gelen ve dolayısıyla mübadele edilebilir durumda olan başpiskoposlar konusundaki endişesini ifade etti ve İstanbul'daki Yunan Konsolosu'ndan Türklerin bu konudaki yaklaşımını araştırmasını rica etti. Türk yetkililer Ekim ayında Fener'deki başpiskoposları kayıt altına almaya başladı. 16 Aralık 1924 tarihine gelindiğinde ise Türk yetkililer, sınır dışı edilmeleri

⁷⁸ Akar, **age**, 110-111.

⁷⁹ Aktar, **age**, 225.

⁸⁰ Alexandris, **age**, 87-93.

⁸¹ **age**, 158.

⁸² Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 125.

amacıyla, üst düzey üç dini görevli için mübadele konusundaki yetkili organ olan Karma Mübadele Komisyonu'ndan pasaport düzenlemesini istedi ve bu arada bu üç din adamı bir süre göz altında tutuldu.⁸³

Kutsal Meclis ise 17 Aralık 1924'te, göz altındaki din adamlarından Terkos Metropolit'i Konstantinos'u Patrik seçti. Karma Mübadele Komisyonu'nun, 28 Ocak 1925 tarihli açıklamasında konunun yetkisi dışında kaldığını belirtmesinin ardından Türkiye 30 Ocak'ta Konstantinos'u ülke dışına çıkardı. Sınır dışı uygulaması Yunanistan'da büyük bir tepkiyle karşılandı. Yunanistan, Türkiye'ye ilettiği protesto notasında, Metropolitlerin mübadele edilebilmesinin söz konusu olması durumunda Kutsal Meclis'te sadece 3 üye kalacağını, Patrik seçmek için 12 metropolit gerektiğinden böyle bir durumun Patrikhane'nin fiilen Türkiye'den çıkarılması anlamına geleceğini belirtti. Yunanistan konuyu Milletler Cemiyeti'ne de taşıdı, ancak Milletler Cemiyeti de sorunun taraflar arasında çözümü öngören bir karar aldı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki görüşmelerin neticesinde ise Metropolitlerin mübadele edilmemesine karşılık olarak Patrik'in istifası üzerinde anlaşıldı.⁸⁴

1930'larda ise Türk Yunan ilişkilerindeki olumlu gelişmeler etkisini Hükümet Patrikhane ilişkilerinde de gösterdi. 7 Ekim'de 1930'da gerçekleşen Patrik seçimine Hükümet hiçbir müdahalede bulunmadı. 1 Kasım 1930'da Yunan Başbakanı Venizelos, Patrik 2. Fotios'u ziyaret etti, böylece ilk kez bu tür bir ziyarete izin verilmiş oldu. Bu arada Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yapılan yazışmalarda, Mustafa Kemal'in Fener'e cavabında Fotios'u "Patrik" olarak andığı, başpapaz ifadesinin terk edilmiş olduğu görüldü.⁸⁵ 29 Aralık 1935 tarihinde ölen Fotios'un cenazesine İstanbul Valisi'nin katılması da daha önce görülmemiş bir şeydi ve bu gelişme Yunan basını tarafından da büyük bir memnuniyetle karşılandı.⁸⁶

Tek Parti döneminde Ermenilerin de dini konularda çeşitli problemlerle karşı karşıya kaldığı görüldü. 1928'de İstanbul'dan Beyrut'a taşınan Ermeni Katolik Patrikhanesi lideri Pierre Terziyan, 2 Temmuz 1928'de Türkiye'yi, Ermenilere ve Ermeni Katolik Kilisesine kötü davrandığı gerekçesi ile Milletler Cemiyeti'ne şikayet etti; ancak herhangi bir netice alamadı. 10 Nisan 1929'da ise Yusuf Emirhanyan adındaki bir Ermeni din adamının Diyarbakır'daki evinde öldürülmesinin ardından Terziyan

⁸³ Alexandris, **age**, 159-160.

⁸⁴ Macar, **age**, 128-139.

⁸⁵ Alexandris, **age**, 194-195.

⁸⁶ **age**, 203-204.

Cemiyet'e yeni bir şikayette bulundu. Hükümetin olaya kayıtsız kalmasından hoşnutsuz olan bölge Ermenileri, bu sırada Mardin'de bir Ortodoks din adamının daha öldürülmesinin ardından 1929 yazından itibaren Suriye'ye göç etmeye başladılar.⁸⁷

Ermenileri rahatsız edecek gelişmeler 1930'larda da sürdü. 1932'de resmi makamlar, Türkiyeli Ermenilerin, Ermeni Gregoryen Kilise Konseyi'nin Sovyet Ermenistanı'nda gerçekleştireceği Katolikos seçimine katılmalarına izin vermedi. Konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınması üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, Ankara'nın, Ermeni Katolikosu'nun uluslararası dini otoritesini tanımadığını, ayrıca Katolikos seçiminin Lozan Antlaşması'nın 38. maddesinin kapsamına giren bir konu olmadığını, dolayısıyla Türkiyeli Ermenilerin bu seçime katılmasının Lozan'ın taaahütleri arasında yer alamayacağını savundu.⁸⁸

Hahambaşılık da Tek Parti döneminde yetkileri giderek azalan ve zayıflayan bir kurum oldu. Cumhuriyet'in ilanının ardından, laiklik ilkesi uyarınca Hahambaşının cemaat işleri ile ilgili yetkileri valilere devredildi ve Hahambaşılık pasifleşti. Hahambaşılığın kendini sadece ruhani konularla sınırlaması, kurumun maddi gelirlerini de azalttı.⁸⁹ Bu arada Hahambaşılığı maddi konularda daha da sıkıntıya sokacak bir gelişme 1929 yılında yaşandı. İstanbul Defterdarlığı Hahambaşılığı ticari müessese olarak kabul etme ve bu kurumun gelirlerini vergileme kararını aldı ve tespit edilen vergiyi ödemeyemeyen Hahambaşılığa haciz geldi.⁹⁰

Daha önce sözü edilen Türkçe konuşma kampanyalarının ana hedefi olan Yahudi cemaati içerisinde, ibadetlerin Türkçe yapılması konusunun da zaman zaman gündeme geldiği görüldü. Yahudiler arasında Türkleşmenin en önemli savunucularından olan Moiz Kohen, "Türkleştirme" adlı kitabında Türkleşme için sıraladığı on madde arasında "duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku" ifadesine de yer verdi.⁹¹ Moiz Kohen'in bu talebi cemaat içerisinde tepkiyle karşılandı. Hahambaşı Bacerano da Tevrat'ın İbranice dışında hiçbir dilde okunamayacağını belirtti.⁹² Ancak 1930'larda Türkçe konuşma konusu gündemdeki yerini korurken,

⁸⁷ Çağaptay, **age**, 51-53.

⁸⁸ Çağaptay, **age**, 248.

⁸⁹ Bali, **age**, 55.

⁹⁰ **age**, 101.

⁹¹ **age**, 150.

⁹² **age**, 154.

1939 yılında Hahambaşılık daha önceleri İbranice düzenlediği ketubaları⁹³ hem İbranice hem de Türkçe düzenlemeye başladı. Hahambaşılık, aynı yıl Yahudi cemaatlerine bundan sonra kendileri ile Hahambaşılık arasında yapılacak yazışmaların Türkçe olacağını ve Türkçe olmayan yazılara cevap verilmeyeceğini bildirdi.⁹⁴

Bu arada gayrimüslimlerin tümünü etkileyen önemli bir gelişme de Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden feragat oldu. Antlaşma'nın 42. maddesi şu şekildeydi:

"Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder. İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin esit sayıda temsilcilerinden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir."⁹⁵

Azınlıkların sahip olduğu bu hak, Medeni Kanun'u yürürlüğe sokma hazırlığındaki Türk Hükümetini rahatsız eden bir durumdu. Hükümet, bu sorunun ortadan kalkması için dini liderlerden md. 42'den feragat etmelerini talep etti; ancak olumlu yanıt alamadı. Bunun üzerine Mayıs 1942'de, md. 42'de öngörülen komisyonlar kuruldu, ancak komisyonların Rum, Ermeni ve Yahudi üyelerini cemaatler değil Hükümet belirledi.⁹⁶

Bu arada basında da azınlıkların haklarından feragatini talep eden yazılara rastlandı. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, Yahudilerin bu feragate öncülük etmesini istedi. Nitekim md. 42'den ilk feragat beyanı, 10 Eylül 1925 tarihinde Yahudi cemaatinin komisyonundan geldi.⁹⁷ Yahudileri Ermeniler takip etti. Feragat konusunda en fazla direnen ise Rum cemaati oldu. Feragat konusunun oylanmasından bir gün önce, bu hakları terk etmeye karşı olduklarını açıklamış olan üç komisyon üyesi tutuklandı, 27 Kasım'da yapılan oylamada feragat kararı alındı ve toplantının hemen ardından bu üç üye serbest bırakıldı.⁹⁸ Tüm bu gelişmeler yaşanırken gayrimüslim dini liderlerin md.42'nin getirmiş olduğu hakların terk edilmemesi için yoğun çaba gösterdiği görüldü ancak bu girişimler sonuç vermedi.⁹⁹

⁹³ Yahudilerde evlenen çift arasında yapılan akit. Ketuba, düğünde haham tarafından okunur ve kadına teslim edilir. Bali, *age*, 558-559.

⁹⁴ *age*, 382-383.

⁹⁵ Seha L. Meray (çev.), *age*, 12.

⁹⁶ Alexandris, *age*, 136.

⁹⁷ Bali, *age*, 62-65.

⁹⁸ Alexandris, *age*, 137.

⁹⁹ Wheelless, *age*, 94-95.

3. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE RUM CEMAATİ

3.1. Gayrimüslimlere Tanınan Yeni Haklar

İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Almanya'nın savaştan mağlup çıkacağına belli olması, Türkiye'nin, dış politikasında bazı değişiklikler yapmasını beraberinde getirdi. Faşist devletlerin aldığı ağır yenilgi, Türkiye'nin savaş sonrasında demokrasiden yana bir duruş sergilemesinde etkili oldu. Türkiye, 23 Ocak 1945 tarihinde, Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yerini alabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş açtı. Bu yeni konumlanma, Tek Parti düzeninin sona ermesini de gerekli kılmaktaydı. 1945 yılının Temmuz ayında, Nuri Demirağ'ın başkanlığında Milli Kalkınma Partisi kuruldu. Çok partili sistemin ikinci muhalif partisi, Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti oldu.¹⁰⁰ Yaşanan bu gelişmeler, azınlıkların bazı haklarına kavuşmaya başlamasını da beraberinde getirecekti. Azınlıklar önemli bir oy kaynağı olarak görülmekteydi, İstanbul'daki seçmenlerin yaklaşık 3'te 1'ini gayrimüslimler oluşturuyordu.¹⁰¹ Bu durum, 21 Temmuz 1946 seçimleri yaklaşırken, gayrimüslimlerin DP ve CHP'den ilgi görmesine yol açtı. Demokrat Parti seçim propagandası sırasında CHP'yi Varlık Vergisi uygulaması nedeni ile de eleştirdi ve bu verginin iadesini vaad etti.¹⁰² CHP, ise genel seçimlerin öncesinde, azınlık cemaatlerinin önde gelen isimleri ile temas kurdu ve Ermeni asıllı Berç Türker, Yahudi asıllı Avram Galanti, Rum asıllı Kaludi Laskari ve Dr. Kukulis'i İstanbul'dan aday gösterdi. Ancak CHP bu çabalarına karşın azınlıkların oylarını DP'ye vermesini engelleyemedi ve gösterdiği azınlık adaylarının hiçbirini seçilemedi. DP'nin aday gösterdiği Yahudi asıllı Salamon Adato ve Rum asıllı Vasil Konos ise İstanbul milletvekili seçilmeyi başardı.¹⁰³

¹⁰⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), 11-16.

¹⁰¹ Güven, **age**, 148.

¹⁰² Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 55.

¹⁰³ Bali, **age**, 54-56. Vasil Konos, seçilmesinin ardından, TBMM'ye katılmadan görevinden istifa etti. Bali, **age**, 56. CHP, 1945 yılı ara seçimlerinde ise Yahudi asıllı Abraham Naon'u aday göstermiş ancak Naon seçimi kazanamamıştı. Levi, **age**, 151.

4 Nisan 1947 tarihinde İstanbul'dan seçilecek milletvekilleri için yapılacak olan ara seçim öncesinde CHP İstanbul İl Örgütü Başkanı Sadi Bekter azınlık cemaatleri gazetecileri ile görüşerek kendilerine fikirlerini ilettiler.¹⁰⁴ Bu seçimlerde Rum asıllı Nikola Fakaçelli CHP'den milletvekili seçildi.¹⁰⁵

CHP'nin azınlıklar konusunda yeni bir anlayış benimsemekte olduğu, Başbakan Recep Peker'in 28 Mart 1947 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada da net bir biçimde görüldü. Peker, konuşmasında antisemitizm ve azınlıklar konusuna değinerek şu ifadeleri kullandı:

“Başka din veya başka ırktan yurddaşları, milli varlığın ayrılmaz parçası sayan zihniyet üstünde kuvvetle durduktan sonra ayrıca Yahudilerden bahsetmeğe mahal olmamak lâzımdı. Fakat Beni İsrail devirlerinden sonra bilhassa hristiyanlık taassublarının üzerinde düğümlendiği bu mesele son devirlerin nazî ve faşist cereyanları arasında büyüyerek yeni sirayetler yapmıştır. Yüksek bir insanlık cemiyeti için iptidai sayılan bu yanlış ve zararlı anlayışın yurdumuzda görülen eski ve yeni izlerinden sıyrılmanın Türk milliyetçiliğine asil bir mahiyet vereceğine inanmalıyız. İnsanlık tarihi antisemitizmi yirminci asır için ayıp olarak kaydedecektir.

Biz hükümet olarak, eski andlaşmaların ifadesile bugün azlıklar denen unsurların hak ve vaziyetlerinde milli hayata nisbetle aksak görünen taraflar varsa bunların usullere ve şekillere aid olanlarını hükümet tedbirleriyle tamamlamak ve eğer lâzımsa düzeltici ve tanımlayıcı tekliflerle Büyük Millet Meclisinin huzuruna çıkarak kararındayız.”

Peker, konuşmasında ırkçılık hakkında ise şunları söyledi:

“Milliyetçilik anlayışının sağa doğru feci bir ifratı olan ırkçılık üzerinde ayrıca dikkatinizi uyandırmak isterim. Irkçı milliyetçilik tamamen antidemokratiktir. İrredantisttir ve emperyalisttir. Kendini üstün ırk sayan rasist milliyetçi zihniyetin esiri olanlar bütün başkalarını hor görür ve onlara hakaretle bakarlar. Kendi varlığındaki şerefi başkalarını aşağı görmekte saymak marazi bir ruh haletidir.

Bir millet için hakiki şeref ve kuvvet; kahramanlık menkıbelerinin yanında, geçmiş devirlerde insanlığa hizmet etmiş olmakta ve bugün medeni milletler arasında ve onlarla beraber bir safta barış ve huzur için çalışmaktadır. Irkçı, kendi dar ölçüsüne göre Türk saymadığı yurddaşlar için hiçbir hak tanımaz ve hattâ onları tasfiye etmek ister.”

Recep Peker'in konuşmasını bitirmesinin ardından, Rum hastanesi başhekimisi Dr. Panayot Yağcıoğlu söz aldı ve “Ben bir Rum vatandaşı olarak Türk milliyetçiliğinin temiz ve duygulu bir milliyetçilik olduğuna inanıyor, sizi bütün vatandaşlarım namına selâmlıyorum” sözlerini sarf etti.¹⁰⁶

Azınlıklara yaklaşımın değiştiği bu dönemde, eğitim alanında önemli gelişmeler kaydedildi. Daha önce belirtildiği gibi MEB tarafından atanan ve azınlık okullarındaki müfredatı ve idari ve mali uygulamaları denetleyen müdür yardımcılarının varlığı, bu okulların önemli bir sıkıntısıydı. Şikayetçi olunan konular

¹⁰⁴ age, 51.

¹⁰⁵ age, 56.

¹⁰⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1947, 2.

bununla sınırlı değildi. 20 Ocak 1946 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan, Galib Dedeoğlu imzalı bir okuyucu mektubunda, azınlık okulları öğretmenlerinin, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tayin edilmelerine ve diğer resmi öğretmenlerle aynı esas ve disiplinlere tâbi olmalarına rağmen hiçbir terfi imkânından faydalanamadıklarından şikayet edilmekte, ücretlerinin de diğer öğretmenlere kıyasla az olduğundan yakınılmaktaydı.¹⁰⁷ Çok partili sisteme geçişle ilgili bu ve buna benzer ayrımcılıkların önü alınmaya başlandı. Azınlık okulları daha önceleri kazanç vergisine tâbiyken 1947 yılında bu yükümlülükleri kaldırıldı.¹⁰⁸ Temmuz 1949'da ise, azınlık okullarındaki Türk öğretmenler arasından seçilen müdür baş yardımcılarının görevlerine son verilerek, 1937'den beri devam eden bu denetim uygulaması kaldırıldı.¹⁰⁹ Azınlık okullarındaki her türlü idare ve eğitim işleri, okul müdürlerinin sorumluluğuna bırakıldı.¹¹⁰ Bir ay sonrasında ise, Türkçe ve kültür dersi veren ve Bakanlık tarafından atanan öğretmenlerin ücretlerinin tamamen MEB bütçesinden karşılanması kararlaştırıldı.¹¹¹ Bu gelişme, bu öğretmenlerin maaşları için önemli bir bütçe ayırmak durumunda olan okul yönetimlerini rahatlatı.

Azınlıkların önemli bir diğer sorunu da vakıflarının işleyişi konusundaydı. 1935 yılında, vakıf yöneticilerini cemaatlerin seçmesine imkan tanıyan 2762 sayılı Vakıflar Kanunu çıkarılmış, 1938 yılında 3513 sayılı kanunla bu kanunda değişikliğe gidilerek vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından belirlenecek mütevellilerce yönetilmesi benimsenmişti.¹¹² Her bir cemaatin vakıflarının, o cemaatin içinden Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce seçilen tek bir mütevelli tarafından yönetilmesi ve VGM'nin mütevelli olarak cemaatin hoşlanmadığı kişileri seçmesi, azınlıklar arasında hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Bir diğer sıkıntı da, yine 3513 sayılı kanun ile yürürlüğe giren, mukataa adı verilen, vakıfların gelirlerinden yapılan %5'lik kesinti uygulamasıydı.¹¹³ Çok partili düzene geçiş ile birlikte azınlıklar bu sorunlarını sık sık ifade etme olanağı buldu. Özellikle Rum cemaatinin ileri gelen isimleri, Hükümet yetkilileri ile vakıflar konusunda pek çok kez bir araya geldi. Neticede, 31 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen 5404 sayılı yasa ile tek mütevelli sistemi kaldırıldı ve

¹⁰⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ocak 1946, 4

¹⁰⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mart 1947, 2.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1949, 2.

¹¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1949, 3.

¹¹¹ *Tasvir Gazetesi*, 4 Ağustos 1949, 2.

¹¹² Elçin Macar, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Tek Parti Döneminde Cemaat Vakıflarının Sorunları", www.tesev.org.tr/etkinlik/elcin_macar_sunum.doc [11 Ocak 2008].

¹¹³ NARA, 16 Haziran 1949 tarih ve 867.404/6-1649 sayılı belge.

vakıfların cemaat içerisinde seçilecek mütevellilerce yönetilmesi sağlandı. Ayrıca Vakıflar Kanunu'nun 24. Maddesi de iptal edilerek %5'lik kesinti uygulaması da sona erdirilmiş oldu.¹¹⁴ Bu gelişme azınlıklar arasında büyük memnuniyetle karşılandı. Ermeni cemaatinin önde gelen isimlerinden biri, bu yasanın, Ermeniler için, kendilerini söz konusu dönemde meşgul etmekte olan Patrik seçiminden çok daha fazla anlam taşıdığını ifade etti.¹¹⁵

3.2. Cemaat Hükümet İlişkileri

Çok partili hayata geçiş ile birlikte, Yunanistan ile ilişkilerin gelişmesinin de etkisiyle, Rum cemaatinin temsilcileri Hükümet yetkilileri ile pek çok defa görüşme fırsatı bularak kendilerine cemaatlerinin sorunlarını iletme imkânına sahip oldu. Bu temaslar, ilk olarak 1946 seçimleri öncesinde başladı. 13-15 Mayıs 1946 tarihlerinde bir Patrikhane heyeti Ankara'ya giderek Başbakan Şükrü Saracoğlu ile görüştü. Heyet, Haziran ayında Ankara'da yeni görüşmeler yaptı ve taleplerini şu şekilde sıraladı:

1. Tek müteveli sisteminin kaldırılarak azınlık vakıflarının yöneticilerinin yeniden cemaat mensuplarınca seçilebilmesi, İstimat Zihni Özdamar'ın görevden alınması ve Balıklı Rum Hastanesi'nin yönetiminin Rum mütevellilere iadesi.
2. Kilise, yardım dernekleri gibi kuruluşlardan alınan mukataa vergisinin kaldırılması
3. Heybeliada Ruhban Okulu binasının cemaatte kalmaya devam etmesi.
4. İmroz ve Bozcaada'daki Rum okullarında Rumca derslerinin yeniden başlatılmasına izin verilmesi
5. Papa Eftim'in el koyduğu Galata'daki kiliselerin Rum cemaatine iadesi.¹¹⁶

Patrikhane heyetinin Ankara'daki temasları sırasında, Yunanistan'ın yeni Ankara Büyükelçisi Skepheris de Türk yetkililerle yine bu konular üzerinde görüşmekteydi. Patrikhane heyetinin ve Skepheris'in temasları neticesinde, Ankara Radyosu, 17 Temmuz 1946 tarihinde, Balıklı Hastanesi'nin Rum cemaatine geri verildiğini ve Galata'da Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kullanımındaki iki kilisenin de Rumlara iade edilebileceğini bildirdi. Görüşmelerde, Türk yetkililer, azınlık vakıflarının yönetimi konusunda yeni bir düzenleme yapma sözü verdi, mukataa konusunun da çözüleceğini belirtti. Heybeliada konusunda ise Ruhban Okulu binasının cemaate bırakılması kabul edilirken, Rum cemaatinin kullanımı için çok geniş olduğu

¹¹⁴ Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, 179.

¹¹⁵ NARA, 16 Haziran 1949 tarih ve 867.404/6-1649 sayılı belge.

¹¹⁶ Macar, *age*, 177-178.

gerekçesi ile adadaki ticaret okuluna el konulacaktı. İmroz ve Bozcaada'daki Rum okullarında Rumca derslerinin verilmesi teklifi de Hükümet tarafından kabul edilmişti. Rum cemaatini memnun eden bu gelişmelerin ardından, Ağustos ayında, yeni Başbakan Recep Peker de, Hüseyin Cahit Yalçın ile yaptığı bir görüşmede, yeni hükümetin azınlıklara karşı büyük bir hoşgörü göstereceğini ifade etmekteydi.¹¹⁷

Bu arada seçime giden süreçte, Rum cemaatinin gazetelerinden *Metapolitefsis* CHP'ye karşı eleştirel bir tutum takınırken, *Apoyevmatini* ve *Metarithmisis* CHP yanlısı bir duruş sergiledi. *Metapolitefsis*'in 28 Nisan 1946 tarihli sayısında şu ifadeler yer almaktaydı:

“Milli Şef, gelecek parlamento hayatımızın direktifini vermiştir. Hürriyetle meşbu hisleri daha vazih bir surette tebellür etmektedir.

(...) Malum olduğu veçhile, bizim Halkpartisine yazılmağa ve memleketin hayatına bilfiil karışmağa hakkımız yoktu. Anayasa mucibince müsavi haklara malik olmamıza rağmen devlet hizmetlerinde kullanılmak hakkından mahrum edildik. Anayasadaki haklarımızı nezi eden başka kararlar verilmişti.

Biz kanuna itaat ediyor ve vatani vazifelerimizi tamamıyla yapıyorduk; fakat buna rağmen anayasanın bahsettiği nimetlerden istifade edemiyorduk. Devlet müesseselerinde adi katip ve biletçi bile olamıyorduk. Bu böyle olduğu halde, devlet, hepimizin aynı haklara malik bulunduğumuzu nasıl iddia edebilir?

Ve bu haklardan neden mahrum edildik? Belki bazı haklı sebepler bulunabilir; yasak tedbirleri alınlı 25 sene geçmiş olduğundan, bu sebepler zail olmuştur. Günlerinde belki muhtelif tedbirler alınması mecburi idi; fakat bugün bılar haklı gösterilemez ve binaenaleyh kaldırılmalıdır.

(...) Biz de Türk vatandaşlarıyız. Devlet memuriyetlerine girmeliyiz. Asgari on tane mebus çıkarmalıyız; bu devletin yabancısı değiliz. Kardeşçe işbirliği yapmamız memleket için en büyük kuvvettir.”¹¹⁸

Metarithmisis'in, 2 Temmuz 1946 tarihli sayısında ise Demokrat Parti, propaganda işinde nezaket ve usulün dışına çıkmakla suçlandı. Parti'nin, hırsızlık yapan küçük bir memurun suçunu CHP'ye yüklediği, hiç yoktan mesele çıkardığı savunuldu. Haberde CHP için ise şu ifadeler kullanıldı:

“Halkpartisinin yaratıcı bir mazisi vardır. Yeni Türkiye varlığını bu partiye borçludur. Türk milleti Halkpartisinin kıymetini bilir. Halkpartisi bizi ikinci cihan harbinden kurtarmıştır. Yalnız bu iyiliği bile kâfidir.”¹¹⁹

Gazetenin 4 Temmuz 1946 tarihli sayısında ise “Demokrat Partinin organı” olarak tarif edilen *Vatan* gazetesinde, CHP'nin Papa Eftim'i aday göstereceğinin belirtildiği, CHP'nin böylesi bir şey yapmayacağı, *Vatan*'ın amacının Rumları CHP'ye düşman etmek olduğu, hiçbir Rumun bu gazetenin tuzağına düşmeyeceği belirtildi. Konu

¹¹⁷ Alexandris, *age*, 242-243.

¹¹⁸ BCA-BÖKM: 101.623..10.M.

¹¹⁹ BCA-BÖKM: 101.624..5.

hakkında *Apoyevmatini*'nin 3 Temmuz 1946 tarihli sayısında ise şu ifadeler yer aldı:

“Bu haberi, ancak Halkpartisinin aleyhinde tasni edilmiş bir seçim oyunu olarak kabul edebiliriz.

Çünkü Halkpartisi gibi tarihi bir partinin, Halkpartisi gibi dirjanları eşhas ve hadiseleri iyi bilen bir partinin, Halkpartisi gibi Rumlar'ın kanunperver ve iyi vatandaş olduklarını takdir eden bir partinin, adayları arasında Eftim'i de bulundurmak suretiyle, bizi rencide edeceğini hatır ve hayalimize bile getirmedüğümüzden, bahis mevzuu olan listeyi bir seçim oyunu olarak telâkki edebiliriz. Eftim ile aramızda aşılmaz bir uçurum bulunduğunu, Halkpartisi pek âlâ takdir eder. Ve Halkpartisinin de bugün Rumlar'a karşı bir emel ve niyeti mevcut olmadığından emin bulunduğumuz için Vatanın bugünkü haberini bir seçim oyunundan başka hiçbir şekilde kabul edemeyiz..”¹²⁰

Rum cemaatinin Hükümet ile temasları ise ilerleyen aylarda da devam etti. 25 Mart 1947'de Rum cemaatini temsil eden bir heyet, CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'ı ziyaret etti ve Rum okullarında bulunan öğretmenlerin maaşlarının Hükümet tarafından verilmesi ve Papa Eftim tarafından işgal edilmiş olan Hristos Kilisesi'nin Patrikhane'ye iadesini talep etti.¹²¹ 31 Mart 1947 tarihinde Patrikhane'yi temsilen bir heyet, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ı ziyaret etti ve Galata'da iki Rum kilisesini işgal etmekte bulunan Papa Eftim'in bu kiliseleri tahliyesini istedi. Kırdar, içinde bulunulan dönemde, Hükümet'in Rum Patrikhanesi'ne ve cemaatine karşı iyi niyetler beslediğini belirterek konu hakkında yakın bir zamanda karar alınacağını ifade etti.¹²²

12-16 Mayıs 1947 tarihlerinde, yeni bir Patrikhane heyeti başkenti ziyaret etti. Heyet, Başbakan Recep Peker ile yapılan görüşmede taleplerini tekrar gündeme getirdi. Öncelikli konu, 1935'te çıkarılan Vakıflar Yasası'nın iptali ve mukataa vergisinin kaldırılmasıydı. Bu görüşmelerin hemen ardından, 18 Mayıs'ta, Patrikhane, Balıklı'nın yönetimini tamamen devraldı. Papa Eftim'in elinde tuttuğu, Galata'daki kiliselerden Hristos Kilisesi de Rumlara iade edildi.¹²³

Rum cemaatinin Hükümet ile temasları 1948 yılında da sürdü. CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak ve Parti'nin 1946 seçimlerinde İstanbul'dan aday gösterdiği Kaludi Laskari, Rumların sorunlarını CHP Genel Sekreterliği'ne aktardı. Cemaatin talepleri özetle şu şekildeydi:

- “1- Rum cemaati arasında anomali doğuran 2762 sayılı Vakıflar kanununun değiştirilmesi;
- 2- Galata Panayia kilisesinin Papa Eftim'den geri alınarak cemaate verilmesi;
- 3- Cemaat kilise, okul, hastahane ve yetimhane binalarından alınan mukataa vergilerinin kaldırılması;

¹²⁰ BCA-BÖKM: 101.624..5.

¹²¹ **Tasvir Gazetesi**, 26 Mart 1947, 1. ve 4.

¹²² **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Nisan 1947, 1.

¹²³ Alexandris, **age**, 243.

- 4- Rum okullarında görevlendirilen Türk öğretmenlerinin aylıklarının devletçe ödenmesi ve bu okullardaki yarıdirektörlük usulünün kaldırılması;
- 5- Cemaate ait ilkokul ve liselerde okutulan rumca derslerin teftişi;
- 6- Devlet ve belediyelerde cemaat mensuplarından da memur alınarak görevlendirilmeleri;
- 7- Siyasi sebeplerle barodan çıkarılmış olan rum avukatların baroya tekrar alınmaları;
- 8- Rumların, emlak alım ve satımlarında türkler gibi muamele görmeleri.”¹²⁴

Tüm bu girişimlerin önemli neticeleri oldu. Daha önce belirtildiği gibi 1949 yılında tek mütevellî sistemi kaldırılarak, vakıfların cemaat içerisinde seçilecek mütevellîlerce yönetilmesi sağlandı. Vakıfların gelirlerinden yapılan %5’lik kesinti uygulaması da sona erdi. Eğitim alanında, daha önce sözü edilen düzenlemelerin yapılmasında, cemaatin bu temaslarının büyük etkisi oldu.

3.3. İstanbul Rum Patrikhanesi’ndeki Gelişmeler

3.3.1. Maksimos’un Seçilmesi ve Türkiye’nin Değişen Patrikhane Politikası

1917 yılındaki devrimin ardından, Sovyetler Birliği’nde Rus Ortodoks Kilisesi büyük bir baskı altına alındı. Patrik Tihon’un 1925 yılında ölümünün ardından, yeni Patrik seçimi dahi yasaklandı. Bu baskı dönemine son veren, Kilise’nin uluslararası etkisinden faydalanmayı amaçlayan Stalin oldu. 1943 yılında Patrik seçimi yasağı kaldırıldı ve Sergiy Moskova Patriği seçildi. Sergiy’in yerini 1945 yılında Alexsiy aldı.¹²⁵ Moskova Patrikhanesi 1945 yılından itibaren, özellikle SSCB etkisindeki ülkelerde ve Ortadoğu’da, İstanbul Patrikhanesi’nin etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izledi. Moskova Patrikhanesi’nin amacı, Fener’i izole bir konuma sokarak, Doğu Ortodokslarının liderliğini ele geçirmektir.¹²⁶

1945 yılına gelene kadar, Türkiye’nin İstanbul Patrikhanesi’ne yönelik politikası da genelde sert olmuştur. Patrikhane, Yunan hükümetinin bir aracı olarak kabul edilmekte ve Patrikhane’nin yetkilerini kısıtlama yönünde bir politika izlenmekteydi. 1945’e gelindiğinde ise Yunanistan, Türkiye üzerinde herhangi bir toprak hedefi olmadığı konusunda Türkleri temin etmiş durumdaydı. Türkiye için yeni tehlike, SSCB ve bu devletin Balkanlardaki müttefikleri idi. Türkiye ile SSCB arasındaki bu gerginlik ortamında, SSCB’nin Moskova Patrikhanesi’ne verdiği destek, İstanbul Patrikhanesi’nin de yeniden etkili hale getirilmesini gerektiriyordu.¹²⁷ Ortaya çıkan bu yeni koşullarda, Türkiye de İstanbul Patrikhanesi’ne karşı daha ılımlı bir politika

¹²⁴ BCA, BMGM: 109.733..2.

¹²⁵ Macar, *age*, 183- 184.

¹²⁶ Alexandris, *age*, 238.

¹²⁷ Alexandris, *age*, 239.

izlemeye başladı.

Türkiye'nin, Patrikhane konusunda yeni bir politika izlemeye başladığının ilk göstergesi, devlet yetkililerinin, Patrik Veniamin'in ölümünün ardından ve yeni Patrik seçimi sırasında sergiledikleri tavır oldu. 17 Şubat 1946 tarihinde, Patrik Veniamin vefat etti.¹²⁸ Veniamin'in cenazesine gösterilen resmi ilgi dikkat çekiciydi. Başbakan Şükrü Saracoğlu, Veniamin'in 19 Şubat'ta Fener'de yapılan cenaze törenine, taziyelerini bildiren bir telgraf gönderdi. Vali Lütfi Kırdar, bazı Valilik görevlileri ile birlikte törene katıldı. Valilik, İstanbul'daki Rum okullarının cenaze günü için kapalı tutulmasına izin verdi. Yeni Patrik seçimi sırasında da resmi çevrelerin bu ılımlı tavrı sürdü. Daha önceki seçimlerde, adaylar Türk Hükümeti'ne sunulur, Hükümet de bunların bir kısmını elerdi. Bu kez Lütfi Kırdar, Sen Sinod'a, Hükümet'in seçime hiçbir biçimde etki etmeyeceğini, Sinod'un seçimde tamamen serbest olduğunu bildirdi. 20 Şubat 1946 tarihinde Sen Sinod toplandı ve oybirliğiyle Maksimos'u Patrik seçti. Yeni Patrik Maksimos, 1932 yılından bu yana Kadıköy Metropolitisi idi ve Veniamin'in sürekli sağlık sorunları bulunduğu için, son 10 yıldır Patrikhane'nin idari işlerini yürütmekteydi. Maksimos, 1936 yılında Hellenizm yanlısı faaliyetlerinden dolayı Bursa'da üç ay gözaltında tutulmuştu.¹²⁹ Ocak 1936'da yapılan seçimlerde de Valilik, Rum cemaatinin desteğine rağmen Maksimos'un adaylığını uygun bulmamış ve seçilmesini engellemişti.¹³⁰ Türk Hükümeti, bu duruma rağmen, bu kez seçime müdahale etmedi.

Bu arada Sovyetler de İstanbul Patrikhanesi ile yakından ilgilenmekteydi. Bu durum, Veniamin'in durumu 1945 yılının sonlarında iyice ağırlaşmış ve yeni Patrik konusu konuşulmaya başlandığında, bazı Yunan dini çevreleri ile ABD'de tedirginlik yaratmıştı.¹³¹ Ancak ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson'ın Başbakan Şükrü Saracoğlu ile yaptığı görüşmede, Başbakan, böyle bir durumdan endişe etmediğini, Kutsal Meclis üyelerinin büyük çoğunluğunun Maksimos'a oy vereceğini söyledi.¹³² Sovyetler, İstanbul Patrikhanesi'ne olan ilgisini çeşitli vesilelerle ortaya koymayı sürdürmekteydi. Sovyet Konsolosu, hem Veniamin'in cenaze törenine hem de Maksimos'un tac giyme merasimine katılan tek konsolostu.¹³³ 22 Nisan'da

¹²⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Şubat 1946, 1.

¹²⁹ NARA, 26 Şubat 1946 tarih ve 867.404/2-2646 sayılı belge.

¹³⁰ Macar, **age**, 155.

¹³¹ NARA, 6 Kasım 1945 tarih ve 867.404/11-645 sayılı belge.

¹³² NARA, 13 Kasım 1945 tarih ve 867.404/11-1345 sayılı belge.

¹³³ NARA, 26 Şubat 1946 tarih ve 867.404/2-2646 sayılı belge.

Fener’de düzenlenen Paskayla Yortusu’na, Yunanistan Büyükelçisi M. Perikles Skepheris ve Büyükelçilik’ten çeşitli isimlerin yanı sıra Sovyet Başkonsolosu, Sovyet Ataşemiliteri, Romanya ve Bulgaristan Konsolosları da katıldı. Bu arada yine Rusya’da da Sovyet Devrimi’nden bu yana ilk kez Paskalya Yortusu tutulmaktaydı.¹³⁴

Bu dönemde Yeni Patrik Maksimos, kendisine gösterilen kolaylıklara karşılık olarak Hükümet yetkilileri ile iyi ilişkiler kurmaya çabalamaktaydı. 21 Şubat 1946 tarihindeki tac giyme töreninden sonra gazetecilerle yaptığı görüşmede şu sözleri sarfetti:

“Bu dakikada kalbimde ve bütün halkımızın kalbinde ulu bir yer ihraz eden Ebedi Şef Atatürkün namını anmayı ve Milli Şef İsmet İnönüye şükran ve hayranlığımı arz etmeyi bir borç bilirim. Tanrıdan Milli Şefimize, kıymetli mesai arkadaşlarına kuvvet ve sıhhat vermesini ve güzel vatanımızdan inayetlerini esirgememesini dilerim”¹³⁵

Maksimos bu görüşmede “sol temayüllü” olduğu yönündeki iddiaları kabul etmeyerek “benim akidem bambaşkadır” ifadesini kullandı.¹³⁶ Maksimos, Mayıs 1946’da, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saracoğlu ve Hükümet erkânına, kendisine gösterdikleri yakın ilgiye teşekkürlerini sunmak üzere Patrikhane adına bir heyet gönderdi. Heyet, Çankaya Köşkü’ne çıkıp Cumhurbaşkanlığı Özel Defteri’ni imzaladı. Patrikhane heyeti, Başbakan ile Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan’ı da ziyaret etti.¹³⁷

Bu arada Moskova Patriği Aleksi, 6 Eylül 1946 tarihinde Maksimos’a bir mesaj göndererek, Patrikliğe seçilmesinden ötürü kendisini kutlamak üzere bir başpiskopos, bir piskopos ve 3 papazdan oluşan bir heyeti Fener’e göndereceğini bildirdi. Patrikhane, bu mesajı şaşkınlıkla karşıladı. Maksimos, Türk Hükümeti’ne derhal bir temsilci göndererek, kendilerinin bu ziyaretle hiçbir ilgilerinin bulunmadığını, ancak nezaket icabınca bu ziyareti reddetmelerinin de mümkün olmadığını ifade etti.¹³⁸ Moskova’daki Türk Büyükelçiliği, Moskova Patrikhanesi heyetini engellemek için vize konusunda hayli oyalayıcı bir taktik izledi ve heyeti Türkiye’ye uğramadan direkt Kudüs’e hareket etmek zorunda bıraktı.¹³⁹

¹³⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Nisan 1946, 1. ve 2.

¹³⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Şubat 1946, 3.

¹³⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Şubat 1946, 3.

¹³⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1946, 3.

¹³⁸ NARA, 13 Eylül 1946 tarih ve 867.404/9-1346 sayılı belge.

¹³⁹ NARA, 29 Kasım 1946 tarih ve 867.404/11-2946 sayılı belge.

3.3.2. Athenagoras İsminin Öne Çıkması

Maksimós'un dinamikliği ve yönetim konusundaki kabiliyeti, seçilmesinin, hem Hükümet çevrelerince hem de Rum cemaati tarafından memnuniyetle karşılanmasını sağlamıştı. Maksimos, Fener'deki diğer başpiskoposlarla karşılaştırıldığında, birçok özelliği ile öne çıkan biriydi. Ancak Patrik seçilmesinden kısa bir zaman sonra sinirsel bir hastalığa yakalanması, bu desteği yitirmesine yol açtı.¹⁴⁰ Patrik, bir süre Heybeliada'da istirahat etti. 29 Aralık'ta yapılan tedavisinin ardından ise doktorlar Maksimos'un sağlıklı olduğunu açıkladılar.¹⁴¹ Bu açıklamaya rağmen, Patrik seçimi konusu yeniden tartışılmaya başlanmış durumdaydı. Bu konuda Yunanistan Büyükelçisi Skepheris ile görüşen İstanbul bağımsız Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, etkili bir Patriğin seçilmesinin faydalı olacağı inancındaydı. Tanrıöver'ün konuyu görüştüğü Hüseyin Cahit Yalçın, konuyu Başbakan Recep Peker'e taşıdı. Peker de, Moskova Kilisesi'nin faaliyetleri ile mücadele etmek için İstanbul Patrikhanesi'nin güçlendirilmesi gerektiği fikrini paylaşmaktaydı. Maksimos'un emekli olması durumunda yerini kimin alacağını tartışılmaya başlandığı bu dönemde, Türklere yakınlığı ile bilinen Amerika Başpiskoposu Athenagoras ön plana çıkmaktaydı. Zaten Başbakan da Washington'daki Türkiye Büyükelçisi'ne, yeni Patrik olarak Athenagoras'ın seçilmesinin Türk Hükümeti için uygun olacağını ve Athenagoras'a Türk vatandaşlığı konusunda hiçbir zorluk çıkarılmayacağını bildirmişti.¹⁴²

Eski Atina Başpiskoposu olan ve antikomünist kişiliğiyle tanınan Hrisanthos'un Patrik seçilmesini isteyen Yunanistan ise, seçim konusu ilk gündeme geldiğinde Athenagoras'ı desteklememekteydi. Ancak Hrisanthos'un 1918-1922 yılları arasında Trabzon'da görev yaparken dahil olduğu anti-Türk faaliyetler, Yunanlıların da bir süre sonra Fener sorununun çözümünün ancak Athenagoras'ın seçilmesi ile mümkün olacağı fikrini benimsemesini sağladı.¹⁴³ Yunanistan, ilerleyen aylarda ise Athenagoras'ın seçilmesi için en fazla gayret gösteren devlet haline geldi.

Yeni Patrik adayları tartışılırken, Maksimos'un rahatsızlığı devam etmekteydi ve Patrik, 19 Mayıs 1947 tarihinde tedavi için Atina'ya gitti.¹⁴⁴ Maksimos'a vekillik

¹⁴⁰ Alexandris, *age*, 243-244.

¹⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Aralık 1946, 1.

¹⁴² NARA, 20 Ocak 1947 tarih ve 867.404/1-2047 sayılı belge.

¹⁴³ Alexandris, *age*, 245-246.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1947, 1.

eden Adalar Metropoliti Dorotheos, bu vesileyle Cumhurbaşkanı, Başbakan, İçişleri Bakanı ve Vali'ye birer telgraf gönderdi.¹⁴⁵ Maksimos 3 Ağustos 1947 tarihinde İstanbul'a döndü. Patrik, gazetecilerle görüşmesinde, kendisine her türlü kolaylığı sağlayan Türk Hükümeti'ne¹⁴⁶ minnettar olduğunu, sağlığının yerinde olduğunu ve hemen göreve başlayacağını belirtti.¹⁴⁷

Bu dönemde Patrikhane'den yapılan resmi açıklamalarda da Maksimos'un sağlığının yerinde olduğu söylenmekteydi; ancak Patrik'in durumu aslında pek iyi değildi. Kasım ayına gelindiğinde Maksimos nihayet görevini bırakmaya hazır hale geldi; ancak bazı şartları vardı. Maksimos, görevini bırakma karşılığı, Kadıköy Metropolitliği'ni ve Kutsal Meclis'in kalıcı olarak başkan yardımcılığını istemekteydi. Maksimos'un endişesi, Patrikhane içerisinde etkili bir pozisyonda kalamadığı takdirde, yeni Patrik tarafından uzak bir manastıra gönderilmektir. Bu durumda iki kız, bir erkek kardeşi de desteksiz kalacaktı. Bu arada Türk Hükümeti, Maksimos'un görevi bırakması durumunda seçilmesi istenen Athenagoras'ın vatandaşlık sorununu ortadan kaldırmak için çalışmalara başlamıştı. Yunan

¹⁴⁵ Dorotheos'un Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye telgrafı şu şekildeydi:

“İstirahat ve nekahat için Yunanistana azimet eden sayın Patriğimiz Bay Maksimos tarafından zamanı gaybubeti müddetince Patrik naibi tayin olunmuş ve yeni vezifelerimi deruhte eylemiş olduğumdan kemali hürmetle zati devletlerine samimi ihlasat ve dualarımı takdir ederim.

Vatanımızı kurtardınız, kuvvetleştirdiniz, mesut muhterem ve şanlı yaptınız. Büyük mimarın, mahdud olmıyan Tanrıyı mabetine ihate ettiği gibi, kemali fetanet ve kuvvetle, etrafımızda bulunan korkunç ve işidilmemiş sefaletle rağmen, memleketimizde sulh ve terakkiyi temerküz ettirdiniz.

Zati devletleriyle temasa geldiğimden dolayı kendimi bahtiyar addederim.

Cenabı Hak zati devletlerine uzun ömürler bahşeyesin.”

Dorotheos Başbakan Recep Peker'e ise şunları yazdı:

“İstirahat ve nekahat için Yunanistana azimet eden sayın Patriğimiz Bay Maksimos tarafından Patrik Naibi tayin olunmuş ve yeni vezifelerimi deruhte eylemiş olduğumdan zatıalilerine hararetili selâmlarımı ve dualarımı takdim ederim.

Cenabı Haktan yüce ve yüksek şahsiyetinizi muhafaza hürmetli hükümetimizi takviye ve Atatürk, İnönünün ve mümtaz mesai arkadaşlarının yeni Türkiyesini büyük ve şanlı vatanımızı, mesut kılmasını dilerim.”

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'e gönderilen telgraf şu şekildeydi:

“İstirahat ve nekahati için Yunanistana azimet eden sayın Patriğimiz Bay Maksimos tarafından zamanı gaybubeti müddetince Patrik naibi tayin olunmuş ve yeni vezifelerimi deruhte eylemiş olduğumdan zati alilerine samimi selâm ve dualarımı arzederim.

Cenabı Hak büyük ve sevgili vatanımızın kıymetli evlâdı olan zati alilerine sıhhat, kuvvet ve saadet dilerim.”

Patrik naibinin İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a gönderdiği telgrafta ise şunlar yazmaktaydı:

“İstirahat ve nekahat için Yunanistana azimet eden sayın Patriğimiz Bay Maksimos tarafından Patrik Naibi tayin olunmuş ve yeni vezifelerimi deruhte eylemiş olduğumdan zati alilerine hararetili selâmlar ve dualarımı meserretle arzederim. Büyük ve tarihi İstanbul iyi ve kıymetli valisini hususi takdirat ve muhabbetle taltif eder. Cenabı Haktan sıhhat bahşetmesini ve mesainizi mesut kılmasını dilerim.”

Tanin Gazetesi, 24 Mayıs 1947, 1. ve 2.

¹⁴⁶ Maksimos'a seyahati için özel vagon tahsis edilmiş ve gidiş dönüş taşıma ücretleri Maliye

Bakanlığı bütçesinden ödenmişti. BCA-BKK: 116.48..17.

¹⁴⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ağustos 1947, 3.

Hükümeti'nden bazı yetkililer Atina'daki Türk Büyükelçi ile görüşmüş, bu sırada Yunan Büyükelçi Skepheris de Ankara'da temaslarda bulunmuş ve Athenagoras için vatandaşlık belgeleri hazır hale getirilmişti. Athenagoras da bu pozisyonda görev almayı kabul etmiş durumdaydı.¹⁴⁸

Maksimós'un istifa etmeye karar verdiği, ancak halefi olmasını istediği Athenagoras'ın seçilmesini sağlayacak şartlar oluşmadığından henüz istifasını vermediği de gündemdeki bir diğer iddiaydı.¹⁴⁹ Bu dönemde ortadaki esas problem ise Patrikhane'deki Athenagoras karşıtlarının sayısının fazlalığıydı. Yunan Büyükelçiliği, bu sorunu aşmak için Türkiye'den, Athenagoras'ın seçimini sağlayacak çoğunluğu oluşturmak için Yunanistan'dan gelecek bazı Metropolitlerin seçime katılmasına izin vermesini istemeyi düşünmekteydi.¹⁵⁰

Yunanistan'ın, olası bir seçimin Athenagoras'ın lehine sonuçlanmayabileceği yönündeki endişesinin haklılığı, Nisan ayında ABD'li bir Dışişleri görevlisinin İstanbul Patrikhanesi'nde yaptığı görüşmelerde de ortaya çıktı. Athenagoras'ın yeni Patrik olarak seçilmesi için faaliyetler devam etmekteydi; ancak Kutsal Meclis üyelerinin 6-7 tanesi Athenagoras'ın seçilmesi konusunda istekli, 4'ü Athenagoras'a açık bir biçimde karşı idi. Kalanların bazıları kararını henüz vermemiş durumdaydı, bir kısmı da bu konudaki fikrini ortaya koymak istemiyordu. Bu arada bazı Türk yetkililer arasında da Athenagoras'ın seçilmesinin SSCB ile gerginliği artıracak endişesinden kaynaklanan bir Athenagoras karşıtlığı başlamış durumdaydı.¹⁵¹ Nitekim, Yunanistan'ın ABD Büyükelçiliği'nden Gouras, ABD Dışişleri'nden, Türklerle bu konuyu konuşmalarını rica etmekteydi.¹⁵² Ancak Türk Hükümeti içinde bazı görüş ayrılıkları baş göstermiş olsa da, Hükümet ileri gelenleri Athenagoras'ın seçilmesinden memnuniyet duyacaklarını ve kendisine vatandaşlık konusunda hiçbir zorluk çıkarmayacaklarını ifade etmiş durumdaydı. Sorun, Sen Sinod'dan yeterli oyun çıkıp çıkmayacağı konusundaydı. Yunanistan, bu sorunu aşmak için, kendilerine Türk vatandaşlığı sağlanacak dört Metropolitin Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilerek seçimde oy kullanmalarının sağlanmasını Türk Hükümeti'ne

¹⁴⁸ NARA, 1 Kasım 1947 tarih ve 867.404/11-147 sayılı belge.

¹⁴⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ocak 1948, 3.

¹⁵⁰ NARA, 19 Ocak 1948 tarih ve 867.404/1-1948 sayılı belge.

¹⁵¹ NARA, 15 Nisan 1948 tarih ve 867.404/4-1548 sayılı belge.

¹⁵² NARA, 15 Nisan 1948 tarih ve 867.404/4-1548 sayılı belge.

teklif etmiş, ancak henüz herhangi bir yanıt alamamıştı.¹⁵³

Mayıs 1948'e gelindiğinde seçimlerin her an yapılabileceği konuşulmaktaydı. Ancak Türk Hükümeti, Athenagoras yanlısı dört Metropolitin Türkiye'ye girişi konusunda henüz bir karara varmış olmadığından, Yunan Büyükelçiliği de Athenagoras için çoğunluk sağlanmadan seçime gidilmesini istemediğinden, seçim için herhangi bir tarih belirlenmiş değildi.¹⁵⁴ Kutsal Meclis'te gitgide artan Athenagoras karşıtlığı ise seçimin tarihini daha da belirsiz hale getirmekteydi. Karşıtlığın nedeni, Athenagoras'ın aşırı derecede ABD yanlısı olmasıydı. Athenagoras'ın seçilmesinin, Moskova Kilisesi'nde, Ekümenik Patrikhane'nin ruhani liderliğini reddedecek derecede rahatsızlık yaratacağından da endişe edilmekteydi.¹⁵⁵

Athenagoras'ın seçilmesi konusunda hayli hassas olan ve Türkiye'nin pasif bir tutum içerisinde olduğu fikrini taşıyan Yunanistan, ABD'ye, konu ile ilgilenmelerinin Türkleri harekete geçireceğini bildirmeyi sürdürürken,¹⁵⁶ Türk Hükümeti, Yunanistan kadar aceleci davranmamaktaydı. Hükümet, bütün Türk yetkililerin Patrikhane konusunda ortak bir tavır içerisinde olmasını istemekteydi ve bu konuda ancak böyle bir fikir birliği sağlandıktan sonra karar alma taraftaydı. Başbakan, 2 Haziran'da, Patrikhane temsilcisi ile Athenagoras'a vatandaşlık verilmesine karşı çıkan Dışişleri Genel Sekreteri Mehmet Fuat Carım arasında bir görüşme ayarladı. Carım'ın endişesi, Athenagoras'a vatandaşlık sağlanmasının, ileride bir Slavın Patrik olarak seçilmesinin yolunu açabilecek bir emsal teşkil edecek olmasıydı. Yapılan görüşmede Patrikhane temsilcisi, böyle bir tehlikenin olmadığı konusunda Carım'ı ikna etmeyi başardı. Böylece, Türk Hükümeti içinde konu hakkında çekinceleri bulunan bir kanadın desteği sağlanmış oldu.¹⁵⁷

Kutsal Meclis'ten Athenagoras'a yeterli oy çıkıp çıkmayacağı konusu ise hâlâ belirsizliğini sürdürmekteydi. Maksimos'un sağlık durumunun gitgide kötüleşmesi, bir oyun daha kaybedileceği endişesi yaratmaktaydı. Bir diğer endişe kaynağı da, Athenagoras'a oy vermesi beklenen 9 üyeden üçünün çeşitli sağlık sorunlarına sahip olmasıydı. Bunlardan biri görme, biri işitme engelli idi, bir diğeri de bunamıştı. Bu üyelerin, muhalif kanat tarafından kolayca kandırılacakları düşünülmekteydi.

¹⁵³ NARA, 20 Nisan 1948 tarih ve 867.404/4-2048 sayılı belge.

¹⁵⁴ NARA, 14 Mayıs 1948 tarih ve 867.404/5-1448 sayılı belge.

¹⁵⁵ NARA, 20 Mayıs 1948 tarih ve 867.404/5-2048 sayılı belge.

¹⁵⁶ NARA, 29 Mayıs 1948 tarih ve 867.404/5-2948 sayılı belge.

¹⁵⁷ NARA, 8 Haziran 1948 tarih ve 867.404/6-848 sayılı belge.

Yunan Büyükelçiliği, bu durumdan ötürü, dört metropolitin seçime katılımının sağlanması konusundaki çabalarını sürdürmekteydi. Bu çabalar sonuç vermeye de başlamıştı, Başbakan ve İçişleri Bakanı bu teklifi olumlu karşılamış durumdaydı; ancak Athenagoras'a vatandaşlık sağlanması konusunda en fazla direniş gösteren isim olan Mehmet Fuat Carım, bu plana da karşı çıkmaktaydı.¹⁵⁸ Carım, işin bu şekilde yürütülmesi durumunda, hem Patrikhane içerisindeki muhalefetin hem de Sovyetler ve uydularının eline büyük bir koz geçeceğini savunmaktaydı. Carım'a göre, böyle bir durumda söz konusu çevreler Patrikhane'nin bağımsızlığını yitirdiğini, tamamen Türk kontrolü altına girdiğini iddia edeceklerdi. Böyle bir hilenin için girmek, mevcut durumu kötüleştirmekten başka bir şeye yaramayacaktı. Carım, Türkiye'den daima Patrikhane'nin bağımsızlığının tanınmasını isteyen Yunan Hükümeti'nin kendilerinden şimdi böyle bir müdahale beklemesini de eleştirmekteydi.¹⁵⁹

Yunan Büyükelçi Skepheris, Carım'ın bu konuda eninde sonunda ikna olacağı düşüncesindeydi; ancak Fener temsilcisi 26 Haziran'da Carım ile bu konuyu yeniden görüştü ve yine aynı olumsuz cevabı aldı. Üstelik Başbakan da artık Carım ile aynı fikirdeydi. Yunanlılar, dört metropolit getirme planının işlemeyeceğini artık görmüş durumdaydı. Türk Hükümeti, ayrıca, Athenagoras'a vatandaşlık vermeden önce, Athenagoras'ın ABD vatandaşlığını bırakmasının ABD tarafından olumsuz karşılanmayacağından da emin olmak istiyordu. Yeni Türk Büyükelçi Feridun Cemal Erkin, bu konuda ABD Hükümeti yetkilileri ile görüşecekti. Kendisinin ABD'deki görevine başlamasının Ağustos ayını bulması bekleniyordu, bu da Patrik seçimi için altı haftalık yeni bir erteleme anlamı taşıyordu. Bu durum, Yunanistan için yeni bir rahatsızlık kaynağıydı. Büyükelçi Skepheris, Yunan Hükümeti'nin hemen Athenagoras ile temasa geçmesini ve Patrik adayı aracılığıyla ABD'nin konu hakkındaki yaklaşımını öğrenmesini istiyordu. Yunanistan, ABD'den cevap gelmez Türk Hükümeti'ni haberdar edecek, böylece süreç hızlanacaktı. Skepheris'in bu aceleciliğinin sebebi, Athenagoras'ın seçilme ihtimalini artıran gelişmelerin yaşanmakta oluşuydu. Yunan Yüksek Ruhban Birliği, birkaç gün önce Kutsal Meclis'e Athenagoras'ın seçilmesini teşvik eden bir yazı yazmıştı. Kutsal Meclis üyelerinden biri taraf değiştirip Athenagoras'ı desteklemeye karar vermiş, böylece Athenagoras yandaşları Sinod içerisinde 10'a 8'lik bir üstünlük elde etmişti. Ancak,

¹⁵⁸ NARA, 8 Haziran 1948 tarih ve 867.404/6-848 sayılı belge.

¹⁵⁹ NARA, 14 Haziran 1948 tarih ve 867.404/6-1448 sayılı belge.

daha önce de belirtildiği gibi, Athenagoras yandaşları arasında 3-4 üyenin durumu, ilerlemiş yaşları ve sağlık sorunları nedeniyle belirsiz görünüyordu. Athenagoras karşıtları ise genç ve aktif üyelerden oluşmaktaydı.¹⁶⁰

Yunanistan seçim konusunda hayli aktif bir politika izlerken, ABD bu süreçte oldukça temkinli davranmakta ve dini işlere müdahale ettiği izlenimi yaratmamaya gayret etmekteydi. Yunanistan, pasif bulunduğu Türkiye'nin ancak ABD'nin ikazı ile konuyla yakından ilgileneceğini düşünmekte ve sık sık ABD'den Türk yetkililerle temasa geçmelerini istemekteydi. Ancak ABD böyle bir harekete yanaşmadı. ABD, Athenagoras'ın vatandaşlığı konusunda da aynı temkinli duruşunu sürdürdü. ABD yetkilileri, Athenagoras'ın, Yunanistan'ın gündeme getirdiği şekilde, konu hakkında direkt kendileri ile temas kurmasını istemedi. Athenagoras'ın, böyle bir görüşmenin hemen ardından Türkiye'ye gitmesi, ABD Hükümeti'nin, dini işlere karıştığı suçlaması ile karşı karşıya kalmasına yol açabilirdi. Bunun yerine, ABD Ankara Büyükelçisi Wilson'a yurtdışına çıkma koşulları konusunda bilgi verilmesi, onun da bu bilgileri Türk Hükümeti'ne aktarması kararlaştırıldı. Böylece bu tartışmalara çok daha az sayıda kişi katılmış olacaktı.¹⁶¹

Türkiye de Patrikhane konusuna olan ilgisini açık bir biçimde ortaya koyma yanlısı değildi. Ağustos ayında Başbakan, Vali'den, gizli bir şekilde Metropolitlerle görüşmesini, kendilerine Yunanistan'ın Athenagoras'ın seçilmesi konusundaki hassasiyetini anladıklarını ve buna hiçbir karşıtlıklarının olmadığını belirtmesini istedi. Vali de Rum cemaatinin önde gelen isimleri aracılığı ile Metropolitlerle temas kurdu. Yunanlılar bu olumlu adımdan memnun olsa da, Türklerin, Athenagoras'a, Patrik seçilmesi kesinleşmeden vatandaşlık vermemesinden hayli rahatsızdı.¹⁶²

3.3.3. Athenagoras'ın Patrik Seçilmesi ve Faaliyetleri

Maksimós istifasını nihayet 18 Ekim 1948 tarihinde verdi.¹⁶³ İstifanın ertesi günü Kutsal Meclis toplandı ve Kadıköy Metropoliti Thomas tarafından okunan istifanameyi kabul etti.¹⁶⁴ Ancak, Türkiye sınırları dışında bulunan Metropolitlerin vekaletnamelerinin de alınması gerektiğinden, seçim kararı hemen alınamadı ve

¹⁶⁰ NARA, 28 Haziran 1948 tarih ve 867.404/6-2848 sayılı belge. Bu arada bu üyeler de kendi aralarında iki gruba ayrılmış durumdaydı ve 6'sının Adalar, 2'sinin Terkos metropoliti lehine oy kullanmaları bekleniyordu.

¹⁶¹ NARA, 3 Temmuz 1948 tarih ve 867.404/7-348 sayılı belge.

¹⁶² NARA, 6 Ağustos 1948 tarih ve 867.404/8-648 sayılı belge.

¹⁶³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1948, 1.

¹⁶⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1948, 1.

Metropolitlere konu ile ilgili telgraflar çekildi.¹⁶⁵ Kutsal Meclis, gerekli vekaletnameleri aldıktan sonra, seçim gününü 1 Kasım 1948 olarak belirledi.¹⁶⁶ 1 Kasım’da yapılan seçimde New York Başpiskoposu Athenagoras, Midilli Metropolit Dinrisos (?) ve Kos Metropolit Emoilidis (?) aday olarak tespit edildi. 17 metropolitin oy verdiği seçimde Athenagoras 11 oyla patrikliğe seçildi. Kalan 6 oy ise çekimser çıktı.¹⁶⁷

Seçimin ardından, Athenagoras’ın Türkiye’ye Amerikan savaş gemisi ile geleceği konuşulmaya başlandı ve bu haber Türk resmi çevrelerinde rahatsızlık yarattı. Türk Dışişleri, ABD büyükelçisi Wadsworth’u böyle bir planın sakıncaları konusunda uyardı. Bu uyarının ardından, Büyükelçilik ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan bir talimat alarak haberi yalanladı. Bu arada vatandaşlık konusu da henüz çözüme kavuşturulmuş değildi. Türk yasalarına göre Athenagoras’ın Türk vatandaşlığına geçmesi, öncelikle ABD vatandaşlığını bırakmasına bağlıydı. ABD yasalarına göre ise ABD sınırları içerisinde vatandaşlığı bırakma imkânı yoktu. Sorunu aşmak için, Athenagoras’ın Türkiye’ye yolculuğu sırasında yabancı bir noktada ABD vatandaşlığını bırakıp Türk pasaportu alması kararlaştırıldı. Türk Hükümeti’nin yolculuğun gözlerden uzak tutulması konusundaki hassasiyeti de bundandı. Böyle bir yolculuğun Amerikan savaş gemisi ile ya da resmi bir ABD uçağı ile gerçekleşmesi durumunda SSCB bu durumu bir koz olarak kullanmaktan kaçınmayacaktı.¹⁶⁸

Aralık ayının sonlarına gelindiğinde ise Türk Hükümeti’nin Athenagoras’ın yolculuğu konusundaki tutumunda ani bir değişiklik söz konusu oldu. Türk Hükümeti, Yunan Büyükelçisi’ne, Athenagoras’ın Truman’ın özel uçağı “Sacred Cow” ile gelmesinin kendilerini asla rahatsız etmeyeceğini, tam aksine, ABD’nin böyle bir ilgi gösterisinin kendilerini memnun edeceğini bildirdi. Türkiye’nin tavrındaki bu ani değişim hem ABD’yi hem de Yunanistan’ı şaşırttı.¹⁶⁹

Athenagoras, 24 Ocak 1949 tarihinde, Truman’ın özel uçağı ile New York’tan hareket etti. Yeni Patrik, kendisini uğurlamaya gelen 1500 kişilik kalabalığa yaptığı konuşmada şu sözleri sarf etti:

“18 senedenberi memleketim bulunan bu aziz diyardan ayrıldığıma müteessir ve fakat doğduğum memleket olan Türkiye’ye avdet etmek üzere bulunduğuma memnunum. Burada

¹⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ekim 1948, 1.

¹⁶⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ekim 1948, 3.

¹⁶⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Kasım 1948, 3.

¹⁶⁸ NARA, 13 Aralık 1948 tarih ve 867.404/12-1348 sayılı belge.

¹⁶⁹ NARA, 23 Aralık 1948 tarih ve 867.404/12-2348 sayılı belge.

bana karşı gösterilen misafirperverlik ve iyiliği hiç bir zaman unutamayacağım. İstanbulda Amerikan millet ve halkına ve nezaketinden dolayı şahsen borçlu bulunduğum yeni seçilen Başkan Trumana her zaman dua edeceğim.

Başkanın liderliği altında, Birleşik Amerikanın bütün dünyaya insan hürriyetinin kutsallığını korumak için muhtaç olduğu manevi ve ruhi kuvveti vereceğinden emin bulunuyorum.”¹⁷⁰

Athenagoras, yolculuğu sırasında Paris’e uğrayarak, Paris Büyükelçiliği Başkatibi Oğuz Gökmen’den “laissez passer” adı verilen, pasaport yerine geçen resmi belgeyi aldı.¹⁷¹ 26 Ocak’ta saat 17.50’de Türkiye’ye indiğinde ise büyük bir kalabalık tarafından alkışlarla ve “Aksios”, “Zito Athenagoras” sesleri ile karşılandı.¹⁷²

Yeni Patrik, Türkiye’ye gelir gelmez, resmi çevrelerle arasını iyi tutacağını sinyallerini verdi. Karşılama töreni sırasında Rumca bir nutuk okuyan Bursa Metropoliti’ne Athenagoras’ın cevabı Türkçe oldu. Patrik, programa göre önce Fener Kilisesi’ne gidilmesi gerektiği halde, Taksim’deki Atatürk Abidesi’ne giderek, Beyaz Saray’ın bahçesinden koparılan çiçeklerden oluşan bir çelengi abideye koydu. Patrik, bu ziyaretin ardından Fener’e gitti ve burada gazetecilerle yaptığı görüşmede, Truman’dan İnönü’ye bir dostluk mesajı getirdiği yönündeki haberlerin doğru olduğunu belirterek şu ifadeleri kullandı:

“Şahsi dostum olan Başkan Truman’la, bundan kısa bir müddet evvel görüştüm. Kendisinin, büyük Türk milletine derin sevgisi ve onun yüksek vasıflarına, kabiliyetine, kahramanlığına karşı da hayranlığı vardır. Bu hislerini, Cumhur Başkanımız İnönü’ye iblâğ etmemi benden istedi. Niyetim ilk fırsatta Ankara’ya gitmek ve memleketimizin büyükleri ile görüşmektir.”¹⁷³

Athenagoras, 27 Ocak’ta büyük bir törenle Patriklik tacını giydi. Patrik sıfatı ile yaptığı ilk konuşmada, Metropolitlere, Hükümet’e, Maksimos’a teşekkürlerini sundu, ABD’deki Ortodoksların Patrikhane’ye bağlılığından söz etti. Athenagoras, konuşmasında, dünyanın içinde bulunduğu buhrandan söz ederek, bundan kurtulmanın tek çaresinin dini hisleri dünyaya hâkim kılmak olduğunu belirtti. Patrik, Ortodoks kiliseleri arasında işbirliği gerektiğinden söz ederek, bu kiliselerin şeflerine en samimi selam ve muhabbetlerini gönderdi. Patrik, Roma, Anglikan, Protestan ve Ermeni kiliselerini ve Müslüman alemini de işbirliğine davet etti. Athenagoras konuşmasında Atatürk inkılaplarını da hararetle övdü.¹⁷⁴

¹⁷⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Ocak 1949, 1.

¹⁷¹ Macar, **age**, 190.

¹⁷² Metin Toker “Athenagoras, Truman’dan İnönü’ye mesaj getirdi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ocak 1949, 1. ve 4.

¹⁷³ Metin Toker “Athenagoras, Truman’dan İnönü’ye mesaj getirdi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ocak 1949, 1. ve 4.

¹⁷⁴ Metin Toker, “Athenagoras dün törenle Patriklik tacını giydi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ocak 1949, 1. ve 3.

ABD başkanı Truman, Athenagoras’a tac giyme töreni vesilesiyle bir tebrik telgrafı yolladı. Patrik de tören dolayısıyla Başbakan’a ve İçişleri Bakanı’na telgraflar yolladı ve görevini Cumhuriyet kanunları çerçevesinde ifaya başladığını bildirerek sadakatini ifade etti.¹⁷⁵ Cumhurbaşkanı İnönü de Athenagoras’a şu ifadelerin yer aldığı bir tebrik telgrafı gönderdi: “Vazifeye başlamanız münasebetile izhar buyurduğunuz necib ve vatansever duygulara teşekkür ederek size saadetler ve uzun ömürler dilerim.”¹⁷⁶

İstanbul Patrikhanesi’nin başına Athenagoras’ın seçilmesi ve Patriğin tavırları Türk kamuoyunda da büyük bir memnuniyetle karşılandı. Bahadır Dülger, yazısında yeni Patriği şu ifadelerle övdü:

“Daha Yeşilköyde tayyareden iner inmez Bursa metropolidinin Rumca nutkuna Türk diliyle mukabelede bulunması, Türk vatandaşı olan Athenagorasın dini olmıyan bir törende Türkçeden başka bir lisan konuşmanın doğru olmadığını maiyetinde çalıştıracağı metropolitlere ve din adamlarına nazikâne bir ihtarından başka ne mâna taşır?

Hele meydan ayrıldıktan sonra, Fenere gitmektense, ısrarla Taksim âbidesine gidişi ve oraya, Beyaz Sarayın bahçesinden getirmiş olduğu sulh çiçeklerini bırakışı, onun patrikhaneye realitelere ne kadar uygun bir milli ruh getirmekte olduğunu bize açıkça anlatıyor.”¹⁷⁷

Cihad Baban da yazısında Athenagoras’ın Bursa Metropolitine Türkçe cevap vermesini övdü. Baban, SSCB ile uydularının törende yer almamış olmasının da, Patrikhane’nin Athenagoras ile birlikte cephesini netleştirmiş olmasının bir göstergesi olduğunu belirtti. Baban, Athenagoras için şu ifadeleri kullandı:

“Athenagoras, ruhani reisi bulunduğu büyük Ortodoks kütlesini, insanlık ve sulh lehinde hizmet görececek bir istikamete götürececek kudrettedir. Yalnız o kadar değil, Patrik, fikrinin genişliği, kültürünün ve anlayışının enginliği ile, Hristiyanlık ve İslâm âlemi arasında da dostluk ve anlayış köprüleri kuracak imkândadır.”¹⁷⁸

Athenagoras’ın, karşılama töreni sırasında, Bursa Metropolitin Rumca konuşmasına verdiği Türkçe karşılık, Metin Toker tarafından da övüldü. Toker, bu konuşmaya şu ifadelerle yer verdi:

“Seyyar mikrofonu evvelâ Metropolit aldı ve rumca, hoş geldiniz demek için hazırlanmış olması gereken bir nutuk okudu. Niçin rumca okudu da, türkçe söylemedi, orası meçhul! Fakat Athenagoras, bu hitabeyi türkçe cevaplandırmak suretile Metropolit efendiye asla

¹⁷⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ocak 1949, 1. ve 3. Başbakan Şemsettin Günaltay’ın Athenagoras’a cevaben çektiği telgraf şu şekildeydi: “Patriklik makamına oturmanız münasebetile izhar buyurduğunuz temennilere teşekkür eder kanunlarımız himayesinde vazifenizi ifada muvaffakiyet ve saadet dilerim”. İçişleri Bakanı Emin Erişirgil’in yolladığı cevap ise şu şekildeydi: “Patriklik yerine oturmanız münasebetile çektiğiniz telgrafı aldım. Gösterdiğiniz hissiyata teşekkür eder, saadetler dilerim.” **Tasvir Gazetesi**, 30 Ocak 1949, 3.

¹⁷⁶ **Tasvir Gazetesi**, 31 Ocak 1949, 1.

¹⁷⁷ Bahadır Dülger “Athenagoras’a selâm” **Tasvir Gazetesi**, 28 Ocak 1949, 2.

¹⁷⁸ Cihad Baban “Athenagoras’ı sevgiyle karşılıyoruz”, **Tasvir Gazetesi**, 30 Ocak 1949, 1. ve 5.

unutmamasını temenni edeceğimiz mükemmel bir ders verdi.”¹⁷⁹

Bu arada Yeni Patrik resmi makamlarla temaslarını sürdürdü. Athenagoras, 5 Şubat'ta Ankara'ya gitti. Patrik, Atatürk'ün geçici kabrine çelenk koyarak ve dua ederek başladığı ziyaretleri süresince Cumhurbaşkanı, Başbakan, İçişleri Bakanı ve Diyanet İşleri Başkanı ile görüştü. Patrik, TBMM'yi de ziyaret etti. Athenagoras, İnönü tarafından kabulü sırasında yaptığı konuşmada şu sözleri sarf etti:

“Yüce Başkanımız,

Bu kere İstanbul Rum ortodoks patrikliği vazifesini deruhde etmekliğim üzerine, Yüksek Cumhur Reisimizi ziyaret etmeği, kendime en büyük ve mukaddes bir borc addederek, Rum Patrikhanesi tarafından zatı devletlerini selâmlarım.

Gerek Rum ortodokslarının ve gerek şahsım hakkında ibzal buyurulmakta olan alâka ve teveccühten dolayı zatı devletlerine, minnet ve şükranlarımı bizzat arz etmek fırsatını bulduğumdan dolayı, kendimi bahtiyar addetmekle beraber, kanunlarımızın himayesi altında, patriklik vazifelerimin ifası sırasında, sevgili vatanımızın, şan ve şerefi için var kuvvetimle çalışacağımı vaid ve temin ederim.

Büyük Cumhur Reisimizin sıhhat ve afiyette daim olması dualarımı, can ve yürekten tekrar eder ve şanlı Türk milletine saadetler ihsan buyurmasını Allahtan temenni ederim.”

İnönü de Athenagoras'a kendisinin ABD'deki faaliyetlerini yakından ve memnuniyetle takip ettiğini belirtti.¹⁸⁰

Athenagoras, Ankara ziyaretinin ikinci gününde, Ankara Radyosu'ndan ABD'ye hitaben bir konuşma yaptı. Patrik, konuşmasında Amerikan milletini ve hükümetini övdü, Başkan Truman'a ve ABD'deki Türk diplomat ve öğrencilere ve oradaki cemaatine şükranlarını sundu. Patrik, Ankara'da karşılaştığı ilgiden duyduğu menuniyeti de ifade etti. İnönü için ise şu ifadeleri kullandı:

“Daima benim hayranlığımı celbeden bu muazzam şahsiyet şimdi benim kalbimi tamamen fethetmiş bulunuyor.

O, cesur ve şanlı bir milletin, vazifesini tamamen müdrik bulunan büyük ve hakikaten ilham kaynağı olan bir liderdir.

Türkiye, muazzam bir terakki yolunda ilerlerken, Cumhur Başkanı İsmet İnönü, Türk tarihinin parlak bir sahifesini teşkil ediyor.”

Athenagoras, radyodan yaptığı bu konuşmayı şu sözlerle tamamladı:

“Tanrı, sevgili Cumhur Başkanımız Ekselans İnönüyü ve Türkiye'yi taziz etsin.

Tanrı, Cumhur Başkanı Truman'ı ve Amerikayı taziz etsin.

Tanrı, bütün dünyayı taziz etsin ve ona barış ve refah versin. Amin.”

Ankara ziyaretinin ikinci gününde, Athenagoras'ın şerefine İçişleri Bakanı Emin Erişirgil tarafından Ankara Palas'ta bir yemek verildi. Patrik, akşam saatlerinde

¹⁷⁹ Metin Toker “Athenagoras, Truman'dan İnönüye mesaj getirdi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ocak 1949, 1 ve 4.

¹⁸⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Şubat 1949, 1. ve 3.

trenle Ankara'dan ayrılırken Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı temsilcilerinin yanı sıra İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Yunan Ataşemiliteri tarafından uğurlandı.¹⁸¹

Ankara'da Athenagoras için verilen görkemli resepsiyon, Rum cemaatinin önde gelen isimleri arasında büyük memnuniyetle karşılandı. Bu durum, Türklerin Rum azınlığa yaklaşımı konusunda ciddi bir dönüşüm olarak görülmemektedir; ancak Athenagoras'ın Türk çevrelerindeki popülaritesinin bazı hakları elde etmek için önemli bir fırsat olduğu düşünülmektedir.¹⁸²

Patrik İstanbul'a döndükten sonra da resmi çevrelerce hoş karşılanacak faaliyetlerini sürdürdü. 10 Şubat'ta Kutsal Meclis, Athenagoras başkanlığındaki ilk toplantısını yaptı. Toplantının ardından, Patrik vekili Thomas, Athenagoras adına Kızılay'ın İstanbul merkezini ziyaret ederek üç bin liralık bir bağışta bulundu.¹⁸³ Athenagoras, 13 Şubat'ta, Beyoğlu'ndaki Panaiya Kilisesi'nde yapılan Pazar ayininden sonra yaptığı konuşmada, Ankara'dan "çok iyi intibalarla" döndüğünü belirtti ve şu ifadeleri kullandı:

"İnönü ile konuşmamızda kendileri İstanbul Rumlarından memnuniyetle bahsettiler. Şüphe yok ki hepimiz iyi birer vatandaşız ve daima böyle kalacağız. Bütün Rumlar cemiyet işlerinde daima kanunlara hürmet etmeli, başımızdakileri saymalıyız."¹⁸⁴

Athenagoras 14 Şubat'ta İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ı ziyaret etti.¹⁸⁵ Bu ziyaretten birkaç gün sonra da Vali Athenagoras'a ziyarette bulundu.¹⁸⁶

Bu arada, 1926 yılında İstanbul Patrikhanesi'nce aforoz edilen Türk Ortodoks Kilisesi Baş Papazı Eftim, bir telgrafla yeni Patrik'e biat ettiğini bildirdi.¹⁸⁷ Athenagoras, kendisine bu konuda yöneltilen soruyu "bu mesele tamamiyle Sen Sinod meclisini alâkalandırır. Bunu bu kadar kaydetmekle iktifa edelim" şeklinde yanıtladı.¹⁸⁸

Karşılıklı ziyaretler ve sevgi gösterileri ise ilerleyen aylarda da devam etti. Athenagoras, Mart ayının başlarında Eyüp Camii'ni ziyaret etti, 8 Mart'ta Eyüp

¹⁸¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Şubat 1949, 1. ve 3.

¹⁸² NARA, 22 Nisan 1949 tarih ve 867.404/4-2249 sayılı belge.

¹⁸³ **Tasvir Gazetesi**, 11 Şubat 1949, 1.

¹⁸⁴ **Tasvir Gazetesi**, 14 Şubat 1949, 1.

¹⁸⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Şubat 1949, 1.

¹⁸⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Şubat 1949, 1.

¹⁸⁷ **Tasvir Gazetesi**, 5 Şubat 1949, 1.

¹⁸⁸ **Tasvir Gazetesi**, 8 Şubat 1949, 1.

Camii Baş İmamı ve Baş Kayyumu Patriğe iade i ziyarette bulundu.¹⁸⁹ 14 Mart'ta Demokrat Parti adına 3 kişilik bir heyet Athenagoras'ı ziyaret etti.¹⁹⁰ Buna karşılık olarak, Patrik vekili Meliton, 20 Mayıs'ta DP il merkezine giderek Athenagoras'ın selam ve sevgilerini bildirdi. Meliton, ziyaretinde, Athenagoras'ın DP tarafından yapılan ziyaretten çok memnun olduğunu bildirdi ve şu sۆzleri sarf etti: "Patrik, partinizin millet ve memleket hakkındaki mesailerini bۆyۆk dikkat ve hassasiyetle takib etmektedir. Bۆtۆn Demokratlara selamlarımı vasitanızla iblāę ediyorlar." DP İl Başkanı Abdۆrrahman Mۆnib Berkan da Meliton'a, partilerinin azınlıklar konusundaki fikirlerini aktardı ve Anayasa gereği tۆm vatandaşların aynı haklara sahip olduğunu, DP'nin ۆnem verdiği konulardan birinin bunun tahakkukuna çalışmak olduğunu ifade etti.¹⁹¹ 17 Mart'ta Ahmet Emin Yalman, Athenagoras'la gۆrۆřtۆ. Athenagoras, gۆrۆřme sırasında İstanbul'un 1453 yılında Tۆrkler tarafından alınmasını "Allahın takdirinin eseri" olarak niteledi.¹⁹² Patrik, 16 Mayıs'taki hava şehitlerini anma tۆreni için de Fatih'teki tۆrene elenk ve iki temsilci gۆnderdi. Ayrıca Hava Kurumu'na bağışta bulundu.¹⁹³ 22 Mayıs'ta, İstanbul bağımsız Milletvekili ve Tۆrk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıۆver, Athenagoras'ı Tۆrk aydınları ile tanıştırmak ۆzere evinde bir toplantı dۆzenledi. Tanrıۆver, toplantı sırasında Athenagoras için şu sۆzleri sarf etti:

"Geçen sene okyanusları tayyare ile aşarak kۆlfetli bir yolculuktan sonra Amerikaya gittim. Seyahatimde birçok faydalar sağladım. Fakat bu seyahatimi yalnız, bu bۆyۆk din adamı için dahi yapmış olsa idim, yine yolculuğumun en bۆyۆk mۆkafatını almış olacaktım. Nevyorkta dinlerarası kongresinde benden sonra Athenagoras sۆz aldı ve dedi ki:

'Hamdullah Suphi Tanrıۆveri dinlediniz. Onun mۆtalaaları bir şahsın vereceği fikir kıymetinden çok fazladır. Onun sۆzleri tarihin ve milletin teyidine mazhar olan fikirlerdir. Tۆrkler ve Mۆslۆmanlar minelkadim diğer din sahiblerine karşı bۆyۆk bir mۆsamaha gۆstermiř ve himaye etmişlerdir.'

Eğer bu sۆzler bir Tۆrkۆn ağzından ıkrsa idi, tabii telakki edilebilirdi. Tۆrk, Tۆrklۆęۆnۆ mۆdafaa edebilir. Fakat 18 yıl dışarıda çalışan ve ayrı bir dini temsil eden bir şahsiyet yabancı bir ۆlkede yabancılar arasında bۆyle konuşursa bunun tesiri ve kıymeti bۆsbۆtۆn başkadır.

(...) Athenagoras iki şeyi temsil eder:

Birincisi tarihi hۆviyetidir, o bize Bizans tarihinin bۆyۆk bir vediasıdır. İkindisi; bizim bir emelimiz vardır. Bۆyۆk ve aziz emelimiz: Tۆrkiyede doğan bۆtۆn vatandaşların mۆřterek kۆltۆrۆ olsun, buna çalışılsın."¹⁹⁴

Patrik, 27 Mayıs'ta Bۆyۆkada ve Heybeliada'ya gitti. Burada, Adalar metropoliti tarafından, şerefine bir yemek verildi. Patrik burada bazı Hۆkۆmet yetkilileri ile bir

¹⁸⁹ **Tasvir Gazetesi**, 9 Mart 1949, 1.

¹⁹⁰ **Tasvir Gazetesi**, 15 Mart 1949, 1.

¹⁹¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mayıs 1949, 2.

¹⁹² NARA, 22 Nisan 1949 tarih ve 867.404/4-2249 sayılı belge.

¹⁹³ **Hürriyet Gazetesi**, 17 Mayıs 1949, 1.

¹⁹⁴ **Tasvir Gazetesi**, 22 Mayıs 1949, 1. ve 5.

araya geldi ve demokrasi yönündeki gelişmelerden duyduğu memnuniyeti ifade etti.¹⁹⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ağustos ayında İstanbul'u ziyareti sırasında Rum Ortodoks Patriği adına da kendisini karşılamak üzere bir heyet hazır bulundu. Lütfi Kırdar, 1 Eylül'de Patrikhane'ye giderek Cumhurbaşkanı'nın Athenagoras'ın bu hareketinden duyduğu memnuniyeti Patriğe iletti.¹⁹⁶ Kırdar, ziyaretinde ayrıca İnönü'nün Athenagoras'a gönderdiği ve üzerinde imzası bulunan bir altın saati Patriğe verdi.¹⁹⁷

Athenagoras, Aralık ayında Bebek Kilisesi'ndeki bir ayin sırasında yaptığı konuşmada şu sözleri sarf etti:

“Türk ordusu burada bir bolşevik akımına karşı muazzam ve aşılmaz bir sed teşkil etmektedir. Eğer bu sed olmasa idi bugün Arabistan, Balkanlar, Orta Avrupa tamamen bu akının istilâsı altında kalırdı. Son zamanda İstanbul'da toplanan Amerikan elçileri konferansı tesadüf eseri değildir. Türk ordusuna, Türk milletine karşı duyulan güvenin bir ifadesidir. Konuştuğum Amerikalı şahsiyetlerden edindiğim intiba budur. Bütün Amerika Türk milletine güven beslemektedir.”

Patrik konuşmasında “her Rumun bu vatana hizmetle mükellef olduğunu” da belirtti.¹⁹⁸

Athenagoras, resmi makamlarla kurduğu iyi ilişkilerin yanı sıra aktifliğiyle de Türk Hükümeti'nin istediği tipte bir Patrikti. Daha önceki Patriklerin dönemlerinde Patrikhane işleri büyük oranda Kutsal Meclis tarafından yürütülürken, Athenagoras'ın daha etkin bir tutum takındığı ve figüran rolünü benimsemeye niyetinin olmadığı görüldü. Patriğin bu tavrı ve aşırı Türk yanlısı duruşu, Sen Sinod çevrelerinin de etkisiyle, Rum cematinde ise zamanla tepkiye yol açtı. Athenagoras'ın Türkiye'deki Rumlara sık sık öncelikle Türk, sonra Rum olduklarını hatırlatması da bir diğer rahatsızlık nedeniydi. Patriğin cemaati rahatsız eden bir diğer özelliği olan aşırı ABD yanlısı tavrı da Kilise çevrelerinde “naylon” diye anılmasına yol açtı.¹⁹⁹ Ancak cemaat tarafından hoş karşılanmayan bu özelliklerine karşın Patriğin kurduğu ilişkiler Rumların taleplerini Hükümet'e aktarabilmelerinde etkili oldu.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1949, 1.

¹⁹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Eylül 1949, 2.

¹⁹⁷ **Hürriyet Gazetesi**, 2 Eylül 1949, 1. ve 3.

¹⁹⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Aralık 1949, 1. ve 3.

¹⁹⁹ NARA, 28 Mart 1949 tarih ve 867.404/3-2849 sayılı belge.

4. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE ERMENİ CEMAATİ

4.1. Cemaat Hükümet İlişkileri

Çok partili hayata geçiş döneminde Ermeni cemaati ile Hükümet arasındaki ilişkilerde Rum ve Yahudi cemaatlerinde olduğu gibi bir yakınlaşma görülmedi. Bunda, Ermenistan'ın, özellikle 1945 yılının sonlarında gündeme gelen göç meselesiyle birlikte bir tehdit olarak algılanmasının da etkisi oldu. Ancak cemaat için olumlu bazı gelişmelere de rastlandı. 1946 yılında, İsmet İnönü, aralarında *Marmara* gazetesinin editörü Süren Şamlıyan ve *Jamanak* editörü Mardiros Koç'un da bulunduğu bazı basın mensuplarını davet ederek sorunlarını dinledi. Görüşme sırasında, Şamlıyan İnönü'ye Ermenice tiyatro yapamadıklarını ifade edince, İnönü bundan haberdar olmadığını belirterek Şamlıyan'a istedikleri zaman Ermenice oyun oynayabileceklerini bildirdi.²⁰⁰ Türk Hükümeti, 1948 yılında Ermeni Patrikhanesi'ne Ermenilerin Anadolu'da yaşadığı çeşitli merkezlere geçici olarak görev yapmak üzere din adamı gönderme yetkisi tanıdı. Aynı yıl Diyarbakır'da yaşayan 6000 civarındaki Ermeni Gregoryen'in dini işlerini yönetmesi için bölgede bir Ermeni papazın görev yapmasına izin verildi.²⁰¹

Ermeni cemaati, çok partili dönemde hükümetler tarafından yakından takip edildi. Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'ne sunulan 2 Nisan 1946 tarihli raporda, cemaatin *Nor Lur* gazetesinin yayınlarının “1- Doğrudan doğruya yabancı bir devlet (Sovyetler Birliği) lehine propaganda, 2- Komünist ideoloji ve görüşünü yaymağa matuf neşriyat” olmak üzere iki gruba ayrılabilceği ifade edildi.²⁰² 9 Ağustos 1946 tarihli daha kapsamlı bir raporda Ermeni cemaatinin gazeteleri hakkında geniş bilgiler verildi ve yaptıkları yayınlar değerlendirildi. Raporda, hakkında olumlu görüş bildirilen tek gazete *Jamanak* idi. Bu gazete hakkında şu ifadeler kullanılmaktaydı:

²⁰⁰ Boğos Çalgıcıoğlu, “19.y.y Osmanlı Temaşa Sanatının Başlangıcından 1946'ya Ermeniler”, <http://www.berberyan.com/index.asp?pid=5&sid=21> [7.3.2008].

²⁰¹ NARA, 17 Aralık 1948 tarih ve 867.4016/12-1748 sayılı belge.

²⁰² BCA-BÖKM: 101.623.6'dan aktaran Rifat N. Bali, “Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını”, *Tarih ve Toplum*, c. 38, s. 228 (Aralık 2002): 44.

“Bu gazete hariçteki Ermeni faaliyetlerine dair pek az haber neşretmekte ve bunlar da ancak A.A.nın verdiği kısa haberlerden ibaret olup bunlar hakkında hiçbir mütalâa kaydetmemekte ve bu alandaki cereyanlara karşı da bir ilgi göstermemektedir.

Cemaat işleri üzerinde de diğer Ermeni/gazeteler kadar önemle durmıyan bu gazetenin iç politikamız hakkında müsbet görüşlerini yazılarında daima kaydettiği gibi yazı ve haberlerine başlık olarak seçtiği cümle ve ibarelerle de belirtmekte bulunmuştur.²⁰³ Memleketimizdeki siyasi cereyanları Ermeni efkârına arz için Türkçe gazetelerden tercüme ve ıktibas ettiğı yazıları daha çok C.H.Partisine taraftar gazetelerden almağı tercih ettiğı bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.”²⁰⁴

Cemaatin bir diğer gazetesi *Marmara* için

“(…) hariçteki Ermeni faaliyetlerini Türkiye Ermenilerine aksettirmek hususunda sistemli bir yol takibetmekte ve hariçteki Ermeni faaliyetlerinden Türkiye Ermenilerini günü gününe haberdar etmek ve bu gibi haberleri büyük puntolu yazılar ve başlıklarla kaydederek okuyucuların dikkat nazarını çekmek gibi hareketlerden başka bilhassa Ermeni kültürünü yaymak ve gençliğı Ermeni kültürüne sıkı bir surette bağlamak için esaslı mesai sarfetmekte ve bu konuda her gün uzun yazılar yayınlamaktadır.”²⁰⁵

denilmekteydi. Gazetenin, yurt içi olayları yansıtırken ise Türk halkını Hükümet’in uygulamalarından hoşnutsuz gösterme eğiliminde olduğu, son zamanlardaki muhalefet hareketlerine de sütunlarında dikkati çekecek bir biçimde yer verdiği belirtilmekteydi. Bu raporda *Nor Lur* için ise, daha önce de belirtildiğı gibi, ülke meseleleri ile çok az ilgilendiğı, sadece cemaatle ilgili konulara ve Ermenilik alemine ilişkin yazılara yer vererek “adeta bir cemaat idaresi organı şeklinde” yayın yaptığı, “Sovyet Ermenistanı lehinde ve Ermeni kültürünü yaymak ve geliştirmek yolunda” propaganda yapmaya devam ettiğı belirtilmekteydi. Gazetenin bu yöndeki sistemli yayınlarının, “Sovyet makamlarından alınmış özel direktiflerle hareket ettiğini” gösterdiği savunulmaktaydı. Bir diğer muhalif gazete olan *Nor Or* hakkında, önceleri sadece Ermenileri zehirlemeye çalışırken, Türkiye’deki köylülerin ve işçilerin durumuna ilişkin yazılar ve benzer yayınları kastedilerek, şimdi memleket ölçüsünde görüşler öne sürme çabasına içerisine girdiğı ifade edilmekteydi.²⁰⁶

Raporun hazırlandığı dönemde Ermeni gazetelerinde 1946 seçimleri ile ilgili değerlendirmeler de sıkça yer almaktaydı. *Jamanak* gazetesi, seçim öncesinde CHP yanlısı bir duruş sergiledi. Gazetenin 13 Temmuz 1946 tarihli sayısında, Mardiros Koç imzalı yazıda DP kastedilerek, sadece ihtiraslardan doğan bir hareketin liberal bir temayül şeklinde gösterilmeye çalışıldığı, hükümetin gayrimüslimlere baskı yaptığı iddialarının bizzat bu baskıya maruz kaldığı öne sürülenleri bile hayrete

²⁰³ Cümledeki düşüklük orijinal metne aittir.

²⁰⁴ BCA-BMGM: 87.573..6.

²⁰⁵ BCA-BMGM: 87.573..6.

²⁰⁶ BCA-BMGM: 87.573..6.

düşürdüğü, sorumsuz kişilerin bol keseden vaatlerde bulunmasının kolay olduğu, muhalefetin saldırdığı CHP'nin halkın güven ve hoşnutluğunu kazanmış bir parti olduğu belirtildi. Makalede, her ülkede iktidar partilerinin eleştirilerle karşılaşmasının doğal olduğu, örneğin İngiltere'de halkın Churchill'e ve Muhafazakâr Parti'ye karşı harekete geçerek bunları devirdiği; ancak mucizeler beklediği Attlee'den ve İşçi Partisi'nden umduğunu bulamadığı ifade edildi. Koç, Ermeni halkının oyunu bunları dikkate alarak kullanmasını istedi. *Marmara*'nın 12 Temmuz 1946 tarihli sayısında ise *Jamanak* gazetesinin yazarlarından biri kastedilerek, bulanık suda balık avlamak isteyen bazı kimselerin Ankara'ya gizli seyahatler yaptığı ve bir parti kasasından birkaç lira koparmak için bu yolda faaliyetlere giriştiği savunuldu. Yazıda, Ermeni halkının “bu gibi riyakâr, paraya tapan” kişilere ihtiyacı olmadığı belirtildi ve *Jamanak*'ın Demokrat Parti'ye meydan okuyan tavrı eleştirildi.²⁰⁷ CHP'ye en sert eleştiriler ise Ermeni cemaatinin iki sosyalist gazetesi, *Nor Or* ve *Nor Lur*'dan gelmekteydi. *Nor Or*'da 9 Şubat 1946 tarihinde çıkan başyazıda Ermenilerin karşılaştığı eşitsizliklerden yakınılıyordu. Yazıda, Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşunun ilk dönemlerinde geçmişteki olayların etkisinde kalarak orduda gayrimüslimleri daha aşağı mevkide tutması anlayışla karşılanıyor, bu tutumun aradan geçen zamana karşı değişmemesi ise şu ifadelerle eleştiriliyordu:

“Fakat aradan geçen seneler zarfında Türk Cumhuriyeti büyük kurtarıcısı Atatürk'ün sayesinde gelişti ve yurdun her tarafına kök saldı. Türk halkı ile birlikte gayrimüslimler güçlerinin yettiği kadar kalkınma işine iştirak etti, yurda ve rejime karşı olan sevgi ve bağlılığını muhtelif vesilelerle ispat etti. Neticesi?.. Hiç.

Biz yine orduda daima aşağı mevkide tutuluyoruz. Genç Türk vatandaşlarımız liseyi bitirdikten sonra subay oldukları halde, bizim üniversiteden mezun bile sırtlarına alelâde bir ‘Nefer’ elbisesi geçiriyorlar ve askerlik görevlerini ancak kazma, kürekle, yol yaparak, hamallık ederek ve biraz talihlileri de yazıcılıkla yerine getiriyorlar. Bu elim hakikat, sayın (Şükrü) Saracoğlu'nun pembe vaad ve teminatlarına rağmen bugüne kadar devam edegelmektedir.”²⁰⁸

Yazıda, Varlık vergisi hakkında da “iktisaden çok yerinde ve ‘adilâne’ olan bu karar, tatbikatta bizim için ‘adaletsizlik’ şekline istihale etti” ifadeleri kullanılıyor ve “fakat o yapılan bu haksızlığın akisleri, bugün Millet Meclisine kadar yayılmış olduğuna göre, hükümet bu haksızlığı tamirde niçin taallül ediyor (kaçınıyor) ve memleketin müslim ve gayrimüslim evlâtlarını müsavi (eşit) gördüğünü asil bir jestle belirtmiyor” sorusu sorularak, Hükümet mağduriyeti gidermeye davet ediliyordu.²⁰⁹

²⁰⁷ BCA-BMGM: 87.573..6.

²⁰⁸ BCA-BÖKM: 101.623.6'dan aktaran Rıfat N. Bali, *age*, 43.

²⁰⁹ BCA-BÖKM: 101.623.6'dan aktaran Rıfat N. Bali, *age*, 43.

Nor Or’un tarihi aktarılmayan bir sayısında, CHP ve seçim hakkında ise şu ifadeler yer almaktaydı:

“Halk Partisi, memlekette yapılan inkılâpların muhafızı olduğu müddetçe totaliter tahakküme hak kazanabilmiştir. Fakat yapılan inkılâplar halk tarafından benimsenip maledildikten sonra bu görevin mevcudiyeti fuzuli bir mahiyet alınca Halk Partisi istibdat ve tahakküme başvurmuştur.

Ancak Halk Partisinin azlıklara ve bu arada biz Ermenilere karşı takibettiği hareket tarzı, memlekette yapılan inkılâplarla ilgisi olmıyan bir meseledir. Halk Partisi bizi alelâde tebaa ve haraca bağlanmış milletler durumuna soktu. Ve daima da bu durumda görmek istedi... Bu partiye bağlı olan ve memleket basınının çoğunluğunu teşkil eden gazeteler Ermeni vatandaşlara karşı türlü türlü iftirallara başvurdu. Halk Partisi memleket halkını vatandaşlar ve tebaa olmak üzere ikiye ayırdı ve bunlara karşı iki türlü hareket tarzı uyguladı. Halkçılık vasfını taşıyan bir parti için böyle bir hareket tarzı affolunamaz. Başka demokrat memleketlerde bu gibi farklı muameleler asla görülmemiştir.”

Gazete, içinde bulunulan dönemde ise durumun farklı olduğunu ve kısmi bir hürriyet havasının mevcut bulunduğunu, bu durumun da Halk Partisi’nin eseri olduğunu belirtmekte, ancak bu değişimi savaş sonrası dünyanın gereklerine dayandırmaktaydı.²¹⁰

Ermeni gazeteleri hakkında 1948 yılında hazırlanan bir başka raporda ise *Jamanak*, *Marmara*, *Carakayt*, *Aysor* ve *Nor Lur* gazeteleri hakkında bilgiler verilmekteydi. *Jamanak* gazetesinin “memleket menfaatlerine uygun ve müsbet yoldaki neşriyatına” devam ettiği belirtilirken; *Marmara* gazetesinin her zaman kuvvetli gördüğü tarafa temayül ettiği savunulmakta, dış politikaya ilişkin haberlerinde Sovyet görüşlerini aktardığı öne sürülmekteydi. Gazetenin, yayınlarıyla, Tütkiye’deki Ermeniler arasında Ermeni milli duygu ve kültürünü geliştirmeyi amaçladığı da iddia edilmekteydi. Gazetenin, cemaat işlerinin bir meclis tarafından idare edilmesi ve tek mütevellî sistemi de dahil, cemaat işlerine Hükümet müdahalesinin ortadan kaldırılmasına yönelik yazılar yayımladığı da belirtilmekteydi. Eleştirilen bir diğer yayın olan *Carakayt* gazetesinin de Sovyet propagandası yaptığı savunulmakta, sütunlarında iç meselelere yer vermediği belirtilmekteydi. Gazetenin, “Rus Ermenicesi” denilen, Kafkas Ermenilerinin diyalekti ile yazılmış yazı ve şiirler yayımlayarak Sovyet Ermenistanı halkının lehçesini Türkiye Ermenilerine tanıtmayı hedeflediği, böylece Erivan’a bağlılık derecesini ortaya koyduğu da ifade edilmekteydi. *Aysor* gazetesi için “manzara itibariyle tam bir komünist organı şekil ve mahiyetini arzetmiyorsa da, yazıları kapalı bir komünist propaganda ihtiva etmekte devam edegelmektedir” denilmekteydi. *Nor Lur* gazetesinin ise “yurt haberlerine ve memleket meselelerine” yer vermediği, Sovyet Ermenistanı ile ilgili

²¹⁰ BCA-BMGM: 87.573..6.

haberleri birinci sayfasından duyurduğu, gazetenin diğer sütunlarında da sadece Ermeni dünyasına ve cemaat işlerine ilişkin yazı ve haberlerin yer aldığı belirtilmekteydi.²¹¹

4.2. Ermeni Cemaatinde SSCB'ye Göçün Gündeme Gelişi

4.2.1. SSCB'nin Davetinden Önceki Durum

1945 yılının sonlarından itibaren Türkiye'deki Ermeni cemaatini meşgul eden önemli bir gelişme, Sovyetler Birliği'nin tüm dünyadaki Ermenileri Sovyet Ermenistanı'na davet etmesi oldu. Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin hayli gergin olduğu bir dönemde yapılan bu davet, Ermeni cemaatini sıkıntı içerisine sokacak yeni bir süreci başlattı.

İki devlet arasındaki ilişkileri gerginleştiren gelişme, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'un, 19 Mart 1945 tarihinde, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına çağırarak, 1925 yılında imzalanan "Türk Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın artık uzatılmayacağını bildirmesiydi. Türkiye'nin, SSCB'ye yeni bir antlaşma için ne gibi koşullar önereceğini sormasının ardından Molotov, 7 Haziran'da Sarper ile yeni bir görüşme yapmış ve bu görüşmede önce Boğazların güvenliği konusunu gündeme getirmiş, bu konuda Sarper'in taviz vermemesi üzerine 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması ile düzenlenen sınırlarda değişikliğe gidilerek Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesini istemişti.²¹² Bu sırada, 7 Mayıs 1945 tarihinde, ABD'de faaliyet gösteren Ermeni Milli Komitesi, San Fransisco Konferansı'na, Türkiye'deki Ermenilerin Rusya'ya nakledilmelerini isteyen bir muhtıra verdi. Komite, gerekçe olarak, Ermeni ırkını Türklerin imhasından kurtarmayı gösterdi.²¹³ Komite'nin bu hareketi, Türkiye'deki Ermeni vatandaşlar arasında büyük bir endişe yarattı. Ermeniler, Türk Sovyet ilişkilerinin hayli gergin olduğu bir dönemde hazırlanan bu raporda Sovyetler'in kendileri için Türkiye'den çok daha iyi bir yer olduğunun savunulmasının, ekonomik alanda bazı tedbirlerin alınmasını beraberinde getireceğinden endişelenmekteydiler.²¹⁴ 10 Mayıs'ta *Tasvir* gazetesinde yer alan haberde, Ermeni cemaatinden çeşitli isimlerin bu gelişme ile

²¹¹ BCA-BÖKM: 101.626.6.

²¹² Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler (1945-1960)", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (ed.), c. 1, 9. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 501-502.

²¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Mayıs 1945, 1.

²¹⁴ NARA, 12 Mayıs 1945 tarih ve 867.4016/5-1245 sayılı belge.

ilgili yorumlarına yer verildi. Ermeni Cemaat Meclisi Umumi Reisi Andre Vahram, Milli Ermeni Komitesi diye bir kuruluştan haberdar olmadıklarını, bir şikayetleri olduğu takdirde gidecekleri yerin San Fransisco değil Ankara olacağını, bu teşebbüsün gazetelerde yer bulmasının bile lüzumsuz olduğunu belirtti. Ermeni Patrikhanesi Patrik Vekili Kevork Arslanyan da Türkiye'deki Ermenilerin dini işlerini tam bir serbesti ve hürriyet içinde yaptıklarını belirtti ve şu sözleri sarf etti: "Ermeni vatandaşlar, her zaman rahat ve huzuru kalble kiliselerine gidiyorlar, dini vazifeleri yapıyor ve aynı emniyet ve huzurla günlük işlerinin başına, ailelerinin arasına dönüyorlar"²¹⁵ *Cumhuriyet* gazetesinde de bazı Ermenilerle konu hakkında yapılan görüşmelere yer verildi. Görüşmelerdeki ortak vurgunun, Türkiye'deki yaşamdan duyulan memnuniyet olduğu görüldü.²¹⁶ Ermeni cemaatinin *Jamanak* gazetesi de, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin insani yasalarından, hiçbir dini ya da milli ayrımcılık olmaksızın yararlandıklarını belirterek, muhtıraya tepki gösterdi. Cemaatin bir diğer gazetesi olan *Marmara* da Türkiye'deki Ermenilerin Türk vatandaşı olduğunu, eşit muamele gördüklerini belirtti. Gazete, Türkiyeli Ermenilerin, bu girişimi, Ermeni düşmanları tarafından, Ermenilerin bu ülkedeki rahatını bozma amacı ile düzenlenen yeni bir hamle olarak değerlendirdiklerini ifade etti.²¹⁷

Konu, bir sonraki ay yeniden gündeme geldi. New York ve San Fransisco Ermeni Komiteleri başkanları tarafından imzalanan, daha önce Ermenilere ait olduğu belirtilen bazı illerin Ermenistan Cumhuriyeti'ne ilhakı talebinin yer aldığı beyannameler, konferanstaki delegelere dağıtıldı.²¹⁸ *Tanin* gazetesinin sahibi, CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, konu ile ilgili yazısında, Ermeni meselesi diye bir şeyin olmadığını, bugün bunun canlandırılmaya çalışıldığını, bu çabaları ciddiye almanın böyle bir dava çıkarmak isteyenlere hizmet etmek olacağını belirtti.²¹⁹ Konferansta dağıtılan bu beyannameler, buradaki heyetler tarafından dikkate alınmadı. ABD'deki, özellikle ekonomi ve ticaret alanında önde gelen Ermenilerin bu girişimlerden rahatsızlık duyduğu görüldü.²²⁰ *Cumhuriyet* gazetesinden Abidin Daver, "Hem nalına hem mihına" adlı köşesinde konu ile ilgili yazısında 1942'de

²¹⁵ *Tasvir Gazetesi*, 10 Mayıs 1945, 3.

²¹⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mayıs 1945, 1.

²¹⁷ NARA, 14 Mayıs 1945 tarih ve 867.4016/5-1445 sayılı belge.

²¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1945, 1.

²¹⁹ Hüseyin Cahit, "Ermeni meselesi", *Tanin Gazetesi*, 21 Haziran 1945, 1.

²²⁰ *Tanin Gazetesi*, 23 Haziran 1945, 1. ve 6.

Türk gazeteciler heyeti ile Amerika’da yaptığı gezi sırasında tesadüfen görüştükleri Ermeniler ile ilgili anılarına yer verdi. Daver, çeşitli örnekler vererek, karşılaştıkları Ermenilerin Türklere karşı büyük bir sevgi gösterdiğini, Türkiye’ye yoğun bir özlem içinde olduklarını belirtti ve şu anda Türkiye aleyhinde faaliyette bulunanların “bir takım politika serserilerinden” ibaret olduğunu savundu.²²¹

Konu, ilerleyen dönemlerde yavaş yavaş Sovyetler Birliği ile ilişkilendirilerek ele alınmaya başlandı. Ziyad Ebüzziya, 7 Temmuz 1945 tarihli yazısında, Amerika’daki Ermeni faaliyetlerinin sürdüğünü ve Paris Radyosu’nun belirttiğine göre Ermeni Milli Komitesi adı ile propaganda yapan grubun arkasında Rusların bulunduğunu belirtti. Ebüzziya, Paris Radyosu’nda çıkan haberin birkaç gün sonrasında Rusların Türkiye’den toprak istemesinin, bu işin arkasında SSCB’nin olduğuna şüphe bırakmadığını savundu. Ziyad Ebüzziya, yazısında ayrıca Rusya’nın “komünizm hareketinden emperyalizm siyasetine geçmeğe karar verdikten sonra” dinin toplum üzerindeki etkisini kullanma yoluna giderek sürgündeki papaz ve hahamları serbest bıraktığını, başka işlerde kullanılan kilise ve sinagogların yeniden mabet haline getirildiğini ifade etti ve Erivan’da Rus Devrimi’nden bu yana ilk defa Ermeni Kilisesi Ruhani Meclisi’nin toplandığını, Türkiye Ermenilerinin de buna temsilci gönderdiğini belirtti.²²²

Ebüzziya’nın sözünü ettiği toplantı, 16-25 Haziran tarihleri arasında yapılan Katolikos seçimi idi.²²³ Gregoryen Ermenilerin en büyük ruhani reisi olan Katolikos’un ölümü üzerine, 1945 Haziranı’nda yeni bir seçime gidildi ve bütün dünyadaki Ermeni cemaatlerinin temsilcileri, seçim kongresine katılmak üzere Erivan’a davet edildi. Türkiye’den de Patrik Kaymakamı Kevork Arslanyan başkanlığındaki heyet, 19 Haziran’da İstanbul’dan ayrılarak Erivan’a hareket etti. Arslanyan, Türkiye’den ayrılmadan önce, kendisi ile görüşen bir gazeteciye yaptığı açıklamada, Eçmiyadzin seyahatlerine gösterdikleri kolaylıktan ötürü Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ne ve Sovyet Konsoloslugu’na teşekkürlerini sundu.²²⁴ Heyet, 12 Temmuz’da Türkiye’ye döndüğünde ise gazetecilerin toplantı ile ilgili soruları ile karşılaştı. Heyet üyeleri, verdikleri cevaplarda, toplantılarda sadece dini

²²¹ “Amerikadaki Ermeniler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Haziran 1945, 2. “Hem Nalina Hem Mihina” adlı köşenin Abidin Daver’e ait olduğu bilinmektedir; ancak köşede yazarın ismi yer almadığından bu köşeden yapılan alıntılara yazar ismi belirtilmeden yer verilecektir.

²²² Ziyad Ebüzziya, “Kızıl Papazın hezeyanları”, **Tasvir Gazetesi**, 7 Temmuz 1945, 1. ve 3.

²²³ Rıfat N. Bali, “Ermenistan’ın ‘Anavatana Geri Dönün’ Çağrısının Diaspora Ermenilerine ve Türkiye’ye Etkisi”, **Tarih ve Toplum**, c. 35, s. 210 (Haziran 2001): 13.

²²⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Haziran 1945, 3.

konuların konuşulduğunu, siyasi konuların gündeme gelmediğini belirtti.²²⁵

San Fransisco'daki gelişmeleri *Cumhuriyet* gazetesi için Türkiye'ye aktaran Doğan Nadi, ABD'den dönüşünde, gelişmeler hakkında bir yazı yazdı. Nadi, konferansa verilen dilekçede imzaları olan Ermeni Milli Komitesi'nin siyasi bir maksatla kurulmamış olduğunu, Komite'nin 2. Dünya Savaşı ile birlikte siyasi rol oynama çabası içerisine girdiğini belirtti. Nadi, konferansın mevcut durumu korumak için toplandığını ve sınır değişimlerini düzenleyecek yetkiye sahip olmadığını, dolayısıyla bu müracaatın dikkate alınmadığını belirtti. Nadi, bu başvuruyu yapanların kimseyi temsil ettiğine inanmadığını, bunların kendilerine macera aradığını, hemen hepsinin büyük servetlere sahip olduğunu ve Ermenistan için ABD'yi terk edecek kişiler olmadığını belirtti. Nadi'nin yazısında şu ifadeler de yer aldı:

“(...) Bu nazik vaziyetlerde insan ne de olsa sinirleniyor. Her ne kadar alâkası yoksa da, acaba cenub Amerikalıların zencilere yaptığı azabı biz de vaktile Ermenilere mi tatbik etseydik diye düşünmemek, hattâ zaman zaman belki de bunun için nadim olmamak elden gelmiyor.”²²⁶

Bu arada, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'ne yollanan 24 Mayıs 1945 tarihli mesajda da bu tür raporların San Fransisco Konferansı için hiçbir değer taşımadığı ve dikkate alınmayacağı ifade edilmekteydi.²²⁷

Ermeni Milli Komitesi, 17 Temmuz'da toplanan Potsdam Konferansı sırasında da Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyetler Birliği'ne yeniden ilhakı için Truman, Churchill ve Stalin'e birer telgraf göndererek konunun konferans gündemine alınmasını istedi.²²⁸ Komite, çektiği telgrafta, Ermenilerin Birleşik Amerika ve Sovyet ordularında Birleşmiş Milletler davasına hizmet ettiklerini, buna karşın Türklerin savaşın başından itibaren ikiyüzlü bir siyaset yürüttüğünü, savaşın ilk dönemlerinde Alman zaferlerine hayranlık gösterirken daha sonra son anda Almanya aleyhinde savaşa girdiğini savundu.²²⁹ Potsdam Konferansı'nda SSCB ise Boğazların güvenliğinin Türkiye ve SSCB tarafından sağlanması, bunun için de Boğazlarda Sovyet üsleri kurulması konusunu ABD ve İngiltere ile görüştü; ancak bu

²²⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 1945, 1. ve 3.

²²⁶ Doğan Nadi, “Amerikadaki ermeni meselesinin iç yüzü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1945, 2.

²²⁷ NARA, 24 Mayıs 1945 tarih ve 867.4016/5-1245 sayılı belge.

²²⁸ *Tanin Gazetesi*, 23 Temmuz 1945, 2.

²²⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1945, 1.

devletlerden olumlu bir yanıt alamadı.²³⁰

Ermeni Milli Komite'sinin bu yöndeki faaliyetleri, ilerleyen aylarda da devam etti. Komite, Eylül ayında, Londra'daki Beşler Konseyi'ne bir mesaj göndererek, Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na ilhakını istedi. Mesajda, bütün dünyaya yayılmış olan 5 milyon Ermeninin de bu taleplere katıldığı belirtildi. Potsdam'a sunulan telgrafta olduğu gibi, bu mesajda da, Türkiye'nin savaş sırasındaki tutumu eleştirildi ve savaş süresince Türklerin Nazilere, Ermenilerin ise BM'ye yardım ettiği savunuldu.²³¹ Komite'nin bu teşebbüsü de Türk basınında büyük tepkiyle karşılandı. Abidin Daver, Ermenilerin bir zamanlar Türklerle kardeş gibi geçinip giderken de politikacılar ve komitacılar yüzünden ayaklanıp yaşadıkları vatana ve devlete ihanet ettiklerini belirtti. Bu politikacıların eskiden Çarlık Rusyası tarafından teşvik edildiğini, şimdi de sırtlarını Sovyet Rusya'ya dayadıklarını belirten Daver, kendilerinin 1942 sonbaharındaki ziyaretlerinde, ABD'de temas ettiği hiçbir Ermeninin böyle bir arzusunun olmadığını, hatta hepsinin isteğinin Türkiye'ye dönmek olduğunu belirtti. Daver, Türkiye'den de hiçbir Ermeni vatandaşın Sovyet Ermenistanı'na gitmek istemeyeceğine emin olduğunu belirtti.²³² Peyami Safa da Türkiye'deki Ermenilere hitaben kaleme aldığı yazısında, ABD'deki Ermenilerin faaliyetlerinin Sovyetler tarafından yönlendirildiğini "hiç birinizin gözünüzden kaçmıyor ki, Amerikada oynayan bu kuklaların ipi Atlantığı aşıyor, Akdenizin, Balkanların ve Türkiye'nin üstünden geçip yakınlarda bir yere gidiyor" sözleriyle imâ etti. Safa, Türkiye Ermeni basınında konu ile ilgili çıkan protesto yazılarını da yetersiz bulduğunu ifade etti ve Ermeni cemaatinin önde gelenlerinden toplu bir protesto hareketi beklediğini belirtti.²³³

Bu arada çeşitli ülkelerdeki Ermenilerin faaliyetleri de devam etmekteydi. 31 Temmuz'da, Romanya'daki Ermeniler bir miting düzenledi ve Türkiye'nin elinde bulunan Ermeni topraklarının Sovyet Ermenistanı ile birleştirilmesini talep etti.²³⁴ 27 Eylül'de Hayfa'da Ermeni Kongresi toplandı. Kongre'de, bütün dünya Ermenilerinin Sovyet Ermenistanı'na dönmesi kararı alındı ve Türkiye işgalindeki Ermeni

²³⁰ Tellal, **age**, 503.

²³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Eylül 1945, 1. ve 3.

²³² Abidin Daver, "Ermeni istekleri diye ortaya atılan manasız tahrikler", **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1945, 1. ve 3.

²³³ Peyami Safa, "Türkiye Ermenileri, neredesiniz?", **Tasvir Gazetesi**, 22 Eylül 1945, 1.

²³⁴ **Tanin Gazetesi**, 4 Ağustos 1945, 1.

topraklarının Sovyet Ermenistanı'na iadesi talep edildi.²³⁵ Eçmiyadzin Ermeni Kilisesi Konseyi'nin üç üyesi, Sovyet Ermenistanı'nda yaptıkları incelemenin ardından ABD'ye dönüşlerinde bir basın toplantısı düzenledi. Üyeler, Sovyet Ermenistanı'nda tam bir din özgürlüğünün bulunduğunu söyledi ve toprak talebini yineledi.²³⁶

4.2.2. SSCB'nin Daveti ve Kayıtların Başlaması

SSCB'nin daveti üzerine Sovyet Ermenistanı'na göç, Aralık 1945'te başladı. 21 Kasım 1945 tarihinde SSCB Halk Komiserleri, diasporada yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göç etmelerine izin veren bir karar yayınladı ve bu karar 2 Aralık'ta bazı Sovyet gazeteleri tarafından duyuruldu.²³⁷ İlk önce Suriye ve Tahran'daki Ermeniler Sovyet Ermenistanı'na gitmeye başladı.²³⁸ Kararın duyulmasının ardından, İstanbul'daki SSCB Konsoloslugu'na başvurular da hemen başladı. Konsolosluk, başvuruları Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri almaktaydı. Başvuruların tamamlanmasının ardından, Ermenilerin, bir Sovyet vapuru ile Rusya'ya sevki öngörülmekteydi.²³⁹ Konu ile ilgili ilk resmi açıklama ise İçişleri Bakanlığı tarafından 21 Aralık 1945 tarihinde yapıldı:

“Ermeni vatandaşlarımızdan bazılarının başka yere hicret etmek için bir yabancı konsoloshaneye müracaat ettikleri hakkında bir haber duyulmuştur. Bunlardan bazılarının vardıkları yerde Türk vatandaşlığını muhafaza etmek, bazılarının da muhafaza etmemek düşüncesinde oldukları da ayrıca söylenmektedir. Bu yolda müracaat etmiş vatandaşlar varsa, pasaport kanunu hükümlerine uygun olarak durumlarına göre pasaportlarını hazırlamak ve gidişlerini kolaylaştırmak için bulundukları yerin emniyet makamlarına müracaat etmeleri tavsiye olunur.”²⁴⁰

SSCB'nin davetinin Ermeni vatandaşlar arasında yarattığı heyecan ve Sovyet Konsoloslugu'na yapılan başvurular, Türk basınında büyük tepki ile karşılandı. *Cumhuriyet* gazetesi, başvurular ile ilgili haberinde, başvuru yapanları “kılıksız, kıyafetsiz ihtiyar kadınlar”, “ihtiyar erkekler” ve “genç Ermeni çocukları” olarak üç gruba ayırdı. Haberde, birinci grubun asıl vatanları saydıkları Ermenistan'da ölmek istediği, ikinci grubun Sovyet hükümeti tarafından bedava besleneceklerine inandığı, üçüncü grubun da Türkiye'de iş bulamayan meteliksizler olduğu ve macera

²³⁵ *Tasvir Gazetesi*, 28 Eylül 1945, 1.

²³⁶ *Tanin Gazetesi*, 23 Ekim 1945, 1. ve 6.

²³⁷ Bali, *age*, 13.

²³⁸ *Tasvir Gazetesi*, 8 Aralık 1945, 1.

²³⁹ *Tasvir Gazetesi*, 15 Aralık 1945, 3.

²⁴⁰ *Tasvir Gazetesi*, 22 Aralık 1945, 1.

aradıkları belirtildi.²⁴¹ Abidin Daver ise, Sovyet Rusya'nın Kars, Ardahan ve Artvin'i geri almak için dünyadaki Ermenileri Ermenistan Cumhuriyeti'ne davet etmekte olduğunu savundu. Daver, yazısında ayrıca Ermenilerin gitmek için başvurdukları yerde gıda ve giyecek konusunda noksanlık ve eşitsizlik olduğunu belirterek, Ermeni basını ve ileri gelenlerini cemaatlerini bu konuda bilgilendirmeye davet etti.²⁴²

Tasvir gazetesinde 21 Aralık'ta çıkan başyazıda da, Sovyet Konsolosluğu'na müracaat edenlerin, gidecekleri yerde daha fazla iş imkânına ve özgürlüğe sahip olamayacaklarını bildiği, buna rağmen başvuru yapmalarının kuşku yarattığı belirtildi. Yazıda, kayıt yaptırılanların hiç birinin Sovyet Ermenistanı'na gitmeyeceği ve kendilerine ülke içinde gizli görevler verilebileceği öne sürülerek, Hükümet'ten şu talepte bulunuldu:

“(…) bu zevatı hükümet de tesbit etsin ve nihayet bir hafta, on gün zarfında bunlar pasaportlarını alıp gitmedikleri takdirde, konsoloshanenin yapmadığını hükümet yapsın, ve bu kimselerin arzusunun yerine getirerek bunları memleketten dışarı çıkarsın”²⁴³

Gazetede ertesi gün çıkan yazıda, Türkiye'de kırk elli bin arası Ermeni'nin bulunduğu, Sovyet Konsolosluğu'na başvuranların sayısının birkaç yüzü geçmediği belirtildi ve bunlara şöyle seslenildi: “Bu defa başkalarına âlet olmamak akıllılığını gösterin ve ey bir kaç yüz kişilik tecrübesiz Ermeniler grubu altın anahtar peşinde koşacağınıza sizin hareketinizi tasvip etmiyen kırk bin sadık ırkdaşınızın hattı hareketini takip edin”²⁴⁴ Gazetenin yazarlarından Y.S. Soysallıoğlu, bu olayın kendisine Ermenilerin geçmişteki ayaklanmasını hatırlattığını, yarım asır sonra yine bir Ermeni meselesi ile ürperdiklerini belirtti. Soysallıoğlu, o dönemlerde Ermenilerin her meslekte becerikli ve etkin olduğunu, Türklerle içi dışı olduklarını belirtti ve bu tablonun, Ermenilerin dışarıdan gelen tahrikler neticesinde ayaklanmaları ile bozulduğunu ve bir avuç maceracı ve çeteci yüzünden Ermeni milletinin elindekileri yitirdiğini ifade etti.²⁴⁵ Soysallıoğlu, ertesi gün yazısına devam etti ve Ermenilerin bugün yine harekete geçtiklerini belirterek Sovyetlerin daveti için başvuranlar hakkında şu ifadeleri kullandı:

²⁴¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Aralık 1945, 2.

²⁴² “Ermenistana gitmek isteyenler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Aralık 1945, 2.

²⁴³ “Ermeniler Dikkat! Kim bizimle beraberdir, kim değildir. Bunu bilmemiz lâzım.”, **Tasvir Gazetesi**, 21 Aralık 1945, 1. ve 3.

²⁴⁴ “Ermeniler Dikkat! Hem yardım, hem serden olmanızın acısını yalnız siz çeker siniz”, **Tasvir Gazetesi**, 22 Aralık 1945, 1.

²⁴⁵ Y.S. Soysallıoğlu “Hürriyet var Hiyanet Yok!”, **Tasvir Gazetesi**, 23 Aralık 1945, 1.

“Bir cemaatin içinden böyle ilk işaretle bizden olmadıklarını kütüklere yazdıran ve belki de – kimbilir?- yakın bir günde bize karşı eli silâh gönüllü asker bölükleri teşkilini düşündüklerini açığa vuran binlerce soysuzlar çıktığını görünce o cemaatten baştan başa şüphelenmekte elbette hakkımız vardır. Hangisi iyi vatandaş, hangisi kinli ve gizli düşman, nasıl ayırt edelim?”²⁴⁶

Ermeni cemaatinin *Nor Lur* gazetesinde gideceklere hak veren yazıların çıkması, Türk basınındaki bir diğer eleştiri konusu oldu. Hüseyin Cahit Yalçın, Rusların Türkiye’den toprak talebinin reddedilmesinin ardından, bu amacına ulaşmak için Ermenileri harekete geçirdiğini belirttiği yazısında, *Nor Lur*’da çıkan haberleri eleştirdi ve şu ifadeleri kullandı:

“Sovyetler Birliğine gidecek Ermenilerin orada Türkiyedekinden fazla ne gibi haklara ve nimetlere kavuşacaklarını bilmeyiz. Fakat orada herhangi bir gazete şimdi bizdeki şu Ermeni arkadaşımız tarafından yazılan ve pek lâkaydlık ile karşılanan mütalea tarzında bir şey neşretmiş olsaydı acaba hangi bodrumda ensesine bir kurşun yerdi?”²⁴⁷

Peyami Safa da *Nor Lur*’u şu sözlerle eleştirdi:

“Norlur bizden iyi bilir ki Türkiyede Ermeni cemaati zengindir. Bu serveti Rus topraklarında değil Türk topraklarında yapmıştır. Dilencisi yok gibidir. Bu gazetenin ‘ırktaşlarımız Türkiye’de aç kalıyorlar, başka memleketlere göç etmeğe mecbur oluyorlar’ tarzındaki iddiasında, biz, hakikat aşkına çok yabancı maksatlar sezmekten kendimizi alamayız. Seziyoruz, hayır, biliyoruz ve... hafızalarımıza mihliyoruz!”²⁴⁸

Bu arada Sovyetler’e gitmek için başvuranlar arasında Patrik Kaymakamı Arslanyan’ın üç torununun da bulunması,²⁴⁹ cemaatin ileri gelenlerine olan tepkiyi artırdı. Peyami Safa, konuyla ilgili yazısında

“İstanbuldan Erivana koşanlara o cennetin yolunu Ermeni patriği mi göstermiştir? Böyle bir ihtimali şimdilik hatırıma bile getirmek istemiyoruz; fakat muhakkak ki patriğin onlara küçük bir nasihat vermeği de gönlü istememiştir. (...) Evet, ne muhterem ruhani, ne de hattâ Türkiye Büyük Millet Meclisinde bulunan Ermeni milletvekili sayın Berç Türker, Amerikada başlayıp İstanbulda devam eden bütün bu münasebetsizlikleri hoş görmediklerini ifade etmiş değillerdir. Acaba onlar da mı cennet yolunun Erivandan geçtiğine inanıyorlar?”

sözleri ile eleştirisini ifade etti. Safa, yazısında, Ermenilerin öncelikle Türk emniyet makamlarına başvurmaları gerekirken doğrudan Sovyet Konsolosluğu’na başvurduğunu ve bunun üzerine İçişleri Bakanlığı’nın bir açıklama yapmak durumunda kaldığını belirterek şu ifadeleri kullandı:

“Türk tebaasından olup, Türkiyede bu kadar yeyip, içip, oturup, kalkıp yine de en basit Türk nizamlarını bilmiyen veya bilip de onlara omuz silken Ermeni göçmenler, Türk polisine görünmeden bu topraklardan çıkabileceklerini umuyorlarsa aldanıyorlar. Kendilerini göz oymak için yaratılmış birer karga da farzetseler, Türk nizamlarını galıyarak uçup gidemezler!”²⁵⁰

²⁴⁶ Y.S. Soysalhoğlu “Hürriyet var Hiyanet Yok!”, **Tasvir Gazetesi**, 24 Aralık 1945, 1. ve 3.

²⁴⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Ermeni meselesi”, **Tanin Gazetesi**, 21 Aralık 1945, 1.

²⁴⁸ Peyami Safa, “Bir mantık tuzağı”, **Tasvir Gazetesi**, 21 Aralık 1945, 1.

²⁴⁹ **Tasvir Gazetesi**, 26 Aralık 1945, 3.

²⁵⁰ Server Bedi, “Erivan Cenneti – Galıyamazlar – Türk gençliğinin asıl kabahati”, **Tasvir Gazetesi**, 23 Aralık 1945, 2. Server Bedi, Peyami Safa’nın kullandığı takma isimlerinden biriydi.

Abidin Daver de Arslanyan'ın torunlarının başvurularının, Ermeni ileri gelenlerinin, soydaşlarını kışkırtan propagandaya cephe almadığının bir göstergesi olduğunu belirtti ve Ermeni basını ve ileri gelenlerinin, propagandaya katılanları ikaz etmedikleri takdirde “cenneti bırakıp cehenneme giden soydaşlarına karşı” büyük bir sorumluluk altına gireceklerini savundu.²⁵¹

Bu dönemde, Türk basınında, Ermeni gazetelerinden alıntılara ve Ermeni vatandaşların konu ile ilgili değerlendirmelerine de sürekli bir biçimde yer verilmekteydi. ABD'deki Ermeni Milli Komitesi'nin faaliyetleri gündeme geldiğinde, *Cumhuriyet* gazetesi, cemaatin *Jamanak* ve *Marmara* gazelerinden alıntılar yaptı. *Jamanak*'ta bu girişim ile ilgili şu ifadeler yer almaktaydı:

“Büyük bir hayretle öğrendik ki Amerikadaki milli Ermeni komitesi (?) tarafından San Francisco konferansına saçma bir muhtıra verilmiştir. Biz Türkiyede yaşayan Ermeniler Cumhuriyet Türkiyesinin insaniyetperver kanunlarının nimetlerine, hiç bir din ve milli fark gözetilmeksizin mazhar oluyoruz. San Francisco'da âdil bir harb sonu dünyası kurmağa çalışan San Francisco konferansının bu saçma muhtıraya lâzım gelen cevabı vereceğinde hiç bir tereddüdümüz yoktur.”

Marmara'da da şunlar yazılmıştı:

“Türkiye Ermenileri namına San Francisco konferansına bir muhtıra verildiğine dair bu sabah verilen haber, bir bomba tesiri yaptı. Katiyetle beyan edecek vaziyetteyiz ki bütün Ermeniler bu haberi büyük bir hayretle karşılamışlardır. Zira Türkiye Ermenileri siyasetle iştigal etmemektedirler. Türkiye Ermenileri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Müsterek muameleye tâbi bulunmaktadır. Hiç bir tazyik veya müşkülât mevzuubahs dahi olamaz. Bu sebeble Türkiye Ermenileri verilen haberi hayretle karşılamakta, bunu, Ermenilerin rahatını bozmak istiyen bazı Ermeni düşmanlarının yeni ve gülünç bir teşebbüsü olarak telâkki etmektedirler.”²⁵²

Göç konusu ilk kez gündeme geldiğinde ise *Tasvir* gazetesi 24 Aralık 1945 tarihli *Jamanak*'tan şu ifadeleri aktardı:

“Büyük Millet Meclisinin açılış nutkunda İnönü demişlerdi ki:

- Eğer insanlık hisleri gelecek dünya için temel tutulmak boş bir sözden ibaret değilse, Türkiyenin yeni cihan barışı için faydalı bir unsur olduğunun teslim olunacağına inanıyoruz. Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşıyacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz.

Türk Ermenileri, asırlar boyunca olduğu gibi cumhuriyet devrinde de, bu memlekette şerefli insanlar halinde yaşadılar ve yaşamakta devam etmektedirler.

Ne beşinci kol söylentileri, ne yabancı memleketlerdeki komitelerin istekleri, ne de muhaceret işleri Türk Ermenilerinin şerefini ve vazife bilirligini şüphe altında bırakamaz.

Harbin en buhranlı günlerinde, beşinci kolun büyük küçük ajanları veya sanıkları şüphe üzerine ve haklı olarak tecrit edildikleri sırada, bunlar arasında tek bir Ermeninin bulunmadığına içten gelen bir gururla muttali olmuşuk.

Aynı suretle, gazetecilerin geçen Eylül ayı toplantısında Başbakan Saracoğlunun ‘Hükümet, Ermeni vatandaşların bağıllık hislerinden ve samimiyetinden memnundur’ yolundaki ifadesini

²⁵¹ Abidin Daver, “Ermeniler okusun!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Aralık 1945, 2.

²⁵² *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1945, 2.

de gazetemizde büyük bir tahassüsle belirtmiştik.

Ermeni komşusuna itimat etmiyen tek bir Türk yoktur. Ve bu itimadı suistimal etmiş olan tek bir Ermeni de yoktur.

Türk Ermenilerini, bu memleketin sevinçlerini paylaşmamış ve acılarına iştirâk etmemiş OLMAKLA HİÇ KİMSE itham edemez.

Ermeni karakterinde kahpeliğin ve riyakârlığın yeri yoktur. Türk Ermenileri, daima olduğu gibi, her hangi bir ahvalde, kendilerine düşen bütün vatandaşlık vazifelerini 19 milyon Türk vatandaşları gibi tamamen ifaya hazırdırlar.

İnönünün sözlerini tereddütsüz tekrarlıyoruz:

‘Şerefli insanlar olarak yaşıyacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz.’”²⁵³

Tasvir, daha sonra, 26 Aralık 1945 tarihli *Marmara* gazetesinde çıkan, Süren Şamlıyan imzalı yazıyı da yayımladı. Şamlıyan, İstanbul’da 60-70 bin Ermeni’nin yaşadığını, bunlardan birkaç bin kişinin konsolosluğa başvurduğunu, sayısı sınırlı olan bu kişilerin sorumluluğunun geride kalan büyük topluluğa mal edilmesinin doğru olmayacağını belirtmekteydi. Yazıda, Türkiye’de savaş dönemlerinde sıkıyönetim bölgesinin dışına çıkarılanlar ya da askeri mahkemelere verilen casuslar bulunduğu ve bunlar arasında tek bir Ermeninin adının duyulmadığı belirtilerek Türkiye’de yabancı propagandasına alet olacak Ermeninin olmadığı savunulmaktaydı.²⁵⁴

Marmara ve *Jamanak*’taki bu yazılar, Türk basınındaki eleştirilerin önünü almak için yeterli olmadı. Peyami Safa, Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihinin, şüphelerini dürtüklemeye yetecek hatıralarla dolu olduğunu belirttiği yazısında, aylardır önde gelen Ermenilerden boş yere protesto hareketi beklediklerini ifade etti. Safa, bu kişilerin, beklentilerinin tam aksine, Sovyet Konsolosluğu’na başvuruları mazur ya da bu durumu önemsiz göstermeye çalışan bir tutum takındıklarını belirtti.²⁵⁵

Türk kamuoyunun yoğun baskılarının neticesinde, Ermeni Cemaati İdare Heyeti, Türkiye Ermenilerinin Sovyet Konsolosluğu’na başvurusunu protesto etti.²⁵⁶ Protesto metni şu şekilde idi:

“Türkiye ermenileri:

Türkiyede bir Ermeni davası yoktur. Hariçte yaşayan Ermenilerin Türk Ermenileri hakkında söz söylemeğe hakları yoktur. Son zamanlarda birkaç kendini bilmez Ermeni ırktaşımızın yabancı bir konsolosluğa müracaat etmelerini gayri kanuni bir hareket sayar ve bu hareketi takbih ederiz.

²⁵³ *Tasvir Gazetesi*, 25 Aralık 1945, 3.

²⁵⁴ *Tasvir Gazetesi*, 27 Aralık 1945, 1. ve 3.

²⁵⁵ Peyami Safa, “Bir mektubun kıfayetsizliği”, *Tasvir Gazetesi*, 29 Aralık 1945, 1. ve 2.

²⁵⁶ *Tasvir Gazetesi*, 30 Aralık 1945, 5. *Tasvir* konuyla ilgili değerlendirmesinde şu ifadelere yer verdi: “Bir ay evvel başlayan bu Ermeni hareketini nihayet 30 gün sonra protesto etmeği akıl etmeleri işi ne kadar ciddiye aldıklarını gösterir! Maamafih kendi işleri ve kendi bilecekleri şey...”

Yolunu şaşırın bu Ermenileri doğru yola davet ederiz.

Ermeniler!

Gayri kanuni yollardan hareket etmeyiniz. İçinizde ne yaptığını bilmez birkaç kişinin bu hareketi bütün Ermeni cemaatini töhmet altında bırakmaktadır. Biz böyle bir töhmet altında kalmak istemiyoruz. Gayri kanuni yollara sapanlar bu hareketlerinden dolayı şahsan mes'ul olacaklar ve kanuni takibata maruz kalacaklardır.

Bu gibi hareketleri şiddetle takbih ve protesto ederiz.”

Marmara ve Jamanak gazetelerindeki tavır buyken ve cemaat kendisini bir protesto metni hazırlayacak kadar baskı altında hissederken, cemaat içinde göçü güçlü bir biçimde destekleyen çevreler de mevcuttu. *Nor Or* gazetesi, göçten ve SSCB'den yana tavır almaktaydı.²⁵⁷ Bir diğer sosyalist Ermeni gazetesi, *Nor Lur* da Türkiye'deki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçlerinin haklı olduğunu savunan yayınlar yapmaktaydı. Gazetenin yazarlarından Zaven Biberyan, 22 Ocak tarihli yazısında, Ermenilerin özellikle son 30 yıl içerisinde “vatansız, hâmisiz ve müdafaasız bir halde sürünmek acısını” tattığını ve halen tatmakta olduğunu, Ermenilerin gittikleri her yerde istedikleri tek şeyin can ve mal güvenliği, çalışma ve vatandaşlık alanlarında eşitlik, dil ve kültür özgürlüğü olduğu, bazı memleketlerin Ermenilere bu hakkı tanıırken bazılarının tanımadığını belirtti. Biberyan, SSCB'nin davetini önemli bir fırsat olarak değerlendirerek şu ifadeleri kullandı:

“Kurtuluş, istikbal ve idealizm bakımlarından en mükemmel ve elverişli olan bu fırsatı hiçbir Ermeni'nin kaçırmayacağına ve bu hayati imtihanı başarı ile geçireceğine eminiz.

Ve yine her hangi bir misafirperver memleketin Ermenilerin anavatana muhaceretlerine - kendisi için ne derece büyük bir kayıp olursa olsun- mâni olmayacağını veyahut bunları gitmekten vazgeçirmek teşebbüsünde bulunmayacağına da aynı derecede eminiz.”²⁵⁸

4.2.3. Göç Konusunun Belirsizleşmesi

1945 yılının Aralık ayında başlayan bu başvuruların ardından, konu uzunca bir zaman gündemden düştü. Ağustos 1946'da ise Konsolosluk çevresinde yeni bir hareketlenme görüldü. Konsolosluk yetkilileri, konu ile ilgili açıklamalarında, Sovyet Ermenistanı'nda akrabaları olanların, kabul günlerinde malumat almak üzere bina önünde toplandıklarını ve kalabalığın bundan kaynaklandığını belirttiler. Yetkililer, daha önceden kaydını yaptırmış olan Ermenilerin ne zaman sevkedileceği konusunun ise henüz netleşmediğini belirttiler.²⁵⁹ 10 gün sonra çıkan başka bir haberde de yeni başvuruların yapılmasının söz konusu olmadığı, sadece daha önce kaydolmuş

²⁵⁷ BCA-BÖKMK: 030.01.101.623.6 no'lu belgeden aktaran Rıfat N. Bali, “Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını”, *Tarih ve Toplum*, c. 38, s. 228 (Aralık 2002): 43.

²⁵⁸ BCA-BÖKMK: 030.01.101.623.4 no'lu belgeden aktaran Bali, *age*, 42.

²⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1946, 3.

olanlardan yeni evraklar alındığı ifade edildi. Haberde, Suriye’den Sovyet Ermenistanı’na gitmek için hazırlanan pek çok Ermeninin Ermenistan’daki tanıdık ve akrabalarından aldıkları haberler üzerine bu kararlarından vazgeçtikleri de belirtilmekteydi.²⁶⁰ Belirsizlik ilerleyen aylarda da devam etti. Aralık ayına gelindiğinde ise bazı Ermeni vatandaşlara başvuru evrakları iade edilerek, sevklerinin ancak baharda mümkün olabileceği belirtildi.²⁶¹

1945 yılının sonunda SSCB Konsolosluğu’nun önünde büyük kuyruklar görülürken ilerleyen aylarda bu kalabalıkların ortadan kaybolmasının önemli bir sebebi, Türk polisinin Sovyet Ermenistanı’na gitmek için kayıt yaptıranların isimlerini topladığı iddiasıydı. Bu korku nedeniyle Konsolosluk çalışanları kayıt işlemleri için evlere gitmeye başladı. Bazı Ermeni vatandaşlar ise kendi adlarına da başvurması için Sovyet Konsolosluğu’na tek bir kişiyi gönderiyordu. Ermeni vatandaşların, Sovyet Ermenistanı’na ulaşan tanıdık ve akrabalarından aldıkları mektuplar da göç konusundaki hevesin kırılmasında etkili oldu. Aslında mektuplarda koşulların çok iyi olduğu belirtiliyordu; ancak bazı mektuplar bunların zorlama sonucu yazıldığını ve aslında Sovyet Ermenistanı’na gelmemeyi telkin ettiğini gösteriyordu. Bunlardan biri, bir Ermeni aileye Sovyet Ermenistanı’ndaki bir tanıdığından gelen, koşulların iyi olduğundan söz eden, bir yandan da aileye oğullarını evlendirmeden göç etmemeyi tavsiye eden bir mektuptu ki burada sözü edilen çocuk henüz 2 yaşındaydı. Erivan’dan gelen bu gibi çelişkili haberler, Sovyet gemisinin bir türlü gelmemesi, Rusların amacının Ermenileri kullanmak olduğu yönündeki söylentiler, cemaat içerisinde komünizm karşıtlığının yaygınlığı, Ermeni Katolik Kilisesi’nin göçü önleme çabaları, Sovyet Konsolosluğu’na kayıt yaptıranların Türkler tarafından bir yaptırıma tâbi tutulacağı endişesi gibi çeşitli faktörler Ermenileri hayli zor bir durumun içerisine sokmuş durumdaydı.²⁶²

Cemaat içerisinde bu sıkıntılı bekleyiş sürerken, 1947 yılının bahar aylarına gelindiğinde göç hâlâ gerçekleşmiş durumda değildi. Bu arada basında çeşitli ülkelerden Sovyet Ermenistanı’na gidenlerin akıbeti hakkında haberler yer almaya başladı. SSCB’nin çağrısının ardından, Suriye’de 50.000 Ermeni anavatana dönüş için kayıt yaptırmış, 1946 yazı sonuna kadar bunlardan yaklaşık 3000 tanesi Sovyet

²⁶⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1946, 1. ve 3.

²⁶¹ **Tanin Gazetesi**, 4 Aralık 1946, 1.

²⁶² NARA, 3 Aralık 1946 tarih ve 867.4016/12-346 sayılı belge.

Ermenistanı'na ulaşmıştı.²⁶³ Nisan ayında, Suriye'den Sovyet Ermenistanı'na giden bazı Ermeniler Türkiye'ye sığındı, sığınmacıların gittikleri yer hakkında şu sözleri sarfettiği belirtildi:

“- Bu propagandalara göre, Sovyet Ermenistanı, münbit arazisi, son derece konforlu evleri, her türlü sıhhi ve sosyal tesislerle dünya Ermenilerini beklemekteydi. Üstelik, Türkiye'den de kocaman bir arazi parçası koparılacak ve olduğu gibi bizlere devredilecekti.

İşte biz bütün bunlara inandık ve çok fakirlerimiz hariç, yol paramızı bile kendi cebimizden ödiyerek, Erivana gittik. Meğer o son derece konforlu ev dedikleri, bizi beşer kişi yatmağa mecbur ettikleri ahırlardan beter, küçük odalar; sıhhi ve sosyal tesisler de, lahana çorbasından başka bir şey verilmeyen kolhozlanmış “cennet” in hakiki cephesini gördük ama, geç kalmıştık.

Erivana vardığımızın ertesi günü, 18 yaşına kadar olanlarımızı bir kampa götürdüler. Onlara nisbeten iyi bakılıyor, fakat sabahtan akşama kadar her çeşid iş yaptırıldıktan başka, komünizm hakkında dersler veriliyordu.

18 yaşından yukarı olanlar ise, sanat ve mesleklerine göre gruplara ayrıldılar. İlk başta bizi pek sıkmadılar ama, sonradan ihtiyarlara, işe yaramıyanlara, kolhoza girmiyenlere yemek vermediler, aç bıraktılar. Bir müddet sonra, bilinmeyen sebeplerden dolayı, bazılarımızı sürgün ettiler. Gösterdikleri yerde çalışmaktan başka yapacak şey yoktu, ücret olarak günde verdikleri 200 manat ise, karnımızı doyurmağa bile yetmiyordu.

Üstelik, tamamen Sovyetleşmiş yerli Ermeniler de bize, topraklarını paylaşmağa gelen yabancılar gibi muamele ettiler, bizimle eğlendiler. Onlar dini de, Allahı da unutmuşlar, kiliseleri, eşya ve malzeme deposu yapmışlar, “Allahsız sinema” adını takmışlar. Ölülerine, en ufak dini merasim yapmak lüzumunu duymuyor, köpek leşi gibi bir yana fırlatıyorlar.

Ne azablar, ne ıstırbatlar çektik! Erivandaki “Lenin bahçesi”nde toplanır, hep gizli gizli ağlaşırdık. Senelerce oturduğumuz Halep ve orda bıraktığımız yakınlarımız gözümüzde tütüyordu. Her tehlikeyi göze alarak kaçmağa karar verdik ve şükür Allaha, bin bir müşkülü yenerek bunda muvaffak olduk. Meğer, hayali bir cennet arayan bizler, hakiki bir cennette yaşıyormuşuz da, haberimiz yokmuş.”²⁶⁴

Haberde, bu kafileden sonra kaçmak isteyenlerin yakalanarak kurşuna dizildiği de belirtilmekteydi.²⁶⁵

Suriyeli Ermeniler, köşe yazılarına da konu oldu. Ömer Rıza Doğrul, 1945 sonlarında Arap ülkelerini ziyaret ettiği sırada bu ülkelerde yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na gitmeye hazırlandığını gördüğünü, kendilerine neye güvenerek böyle bir kalkışma içerisine girdiklerini sorduğunda Moskova Radyosu'nun tasvir ettiği cennetlik hayattan söz ettiklerini, artık kendi öz vatanlarında hakimiyet sahibi olarak yaşamak istediklerini anlattıklarını belirtti. Doğrul, Sovyet Ermenistanı'na gidenlerin karşılaştıkları akıbetin, artık Ermenilerin gözünü açacağını ve Sovyet propagandalarına yıkıcı bir darbe indireceğini belirtti.²⁶⁶

Abidin Daver de Suriyeli Ermenileri konu ettiği yazısında şu ifadelerle yer verdi:

²⁶³ Süleyman Seydi, “Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları ‘Anavatana Dönüş Projesi’”, **Ermeni Araştırmaları**, s. 8 (Kış 2003), <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=140> [26.02.2008].

²⁶⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1947, 1. ve 3.

²⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1947, 3.

²⁶⁶ Ömer Rıza Doğrul, “‘Cennete’ giren Ermeniler!”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1947, 3.

“Bizim Ermenilerden bazıları da, cennet propagandasına aldanarak İstiklâl caddesindeki konsoloshanenin önünde deftere yazılmak üzere, saatlerce nöbet bekledikleri zaman, ben Ermeni vatandaşlarımıza masallara aldanmamalarını, hayallere kapılmamalarını, daha harbden önce gördüğüm o memlekette cennet değil, cehennem hayatının kendilerini beklediğini yazmıştım. Bazı konuştuğum Ermenilerin yüzüme bakışlarından sözlerime inanmadıklarını anlıyordum. İşte, şimdi cennetten kaçan ırkdaşları, benim yazdıklarımın, hakikatin üstünde değil, altında olduğunu söylüyorlar.

(...) Türkiyeli Ermenilerden konsoloshanede isimlerini yazdıranlar oldu amma, bilmem Sovyet Ermenistanına gitmek gaflet ve dalâletine düşenler oldu mu? Kütle halinde gittiklerini duymadık. Tektük gidenler varsa onlar da bin kere pişman olmuşlardır. Türkçede “kendi düşen ağlamaz” diye bir söz vardır. Fakat ben bir insan sıfatile o cehenneme kendi arzularile atılarak yanan zavallı pervanelere acıyorum.”²⁶⁷

1947 yılının Mayıs ayının başında, ABD’de Dünya Ermenileri Kongresi yapıldı. Kongre’de bir konuşma yapan Ermeni Milli Komitesi Başkanı Şahinyan, Türkiye’de ırkdaşlarına yıllarca önce yapılan mezalimin sürdüğünü, Varlık Vergisi nedeni ile Ermenilerin sefalet çektiğini, Türk hükümetleri ve halkının yıllardır Ermenileri ezme gayesi güttüğünü savundu. Kongre’de Erzurum, Kars, Ardahan ve Bitlis’in Sovyet Rusya’ya verilmesi için Birleşmiş Milletler’e başvurma kararı alındı.²⁶⁸ Bu arada Kongre, 7 Mayıs 1947 tarihli *Marmara* gazetesinde şu ifadelerle eleştirildi:

“Türkiye Ermenileri, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, Sovyet Ermenistanında yaşayan Ermenilerin de Sovyet yurddaşı vasıflarını taşıdıklarına nazaran, bu iki zümrenin mensub bulundukları devletin siyasetine ve menfaatlerine aykırı hareketlerde rol almaları bahis mevzuu dahi olamaz.”²⁶⁹

1948 yılına gelindiğinde Türkiye’den Sovyet Ermenistanı’na göç konusu artık iyice gündemden düşmüş durumdaydı. Konu, Abidin Daver’in, Ermeni olduğunu düşündüğünü belirttiği bir okuyucusu ile girdiği polemik ve buna eski Afyon milletvekili Berç Türker’in dahil olması ile gündeme geldi. Daver’e gelen mektupta, Sovyet Ermenistanı’nın cennet olduğu belirtilmekteydi. Okuyucusu, Daver’e, şimdi Sovyet Ermeni Cumhuriyeti’ne gidenlere acırken, 1. Dünya Savaşı’nda sürgün edilen Ermenilere neden acımadığını sormaktaydı. Mektupta Sovyet Ermenistanı hakkında şu ifadeler kullanılmaktaydı:

“Geçen günlerde, Moskova lokantalarında mevcut pahalılıktan bahsederken, makalenizin sonlarında birkaç satır dahi vatanlarına avdet eden Ermenilere tahsis etmiş ve bunların pek yakın zaman zarfında acınacak hale düşüp, ‘Aman Allah’ feryadları içinde inliyeceğini müjdelemiştiniz.

Evveleminde, size şunu bildirmek isterim ki, bu muhacirler, gittikleri memlekette müreffeh ve lüks bir hayat aramak maksadile yola çıkmış değillerdir. Onlar, her maddi sıkıntıyı muvakkaten göze alan insanlardır ki, yabancı diyarlardan kurtulup, milli bir topluluk ve kültür içinde yaşamak ve hummalı bir çalışma sayesinde öz vatanlarının imarına iştirak etmek suretile, gelecek nesillere mamur bir vatan emanet etmek idealile hareket ediyorlar.

²⁶⁷ “Cennetten kaçanlar!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Nisan 1947, 2.

²⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1947, 1. ve 3.

²⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1947, 1. ve 3.

Dünyanın en lüks ve en konforlu vapurlarile sularımızdan geçip vatanlarına gittiklerine göre, bunlara acımak şöyle dursun, bu bahtiyarlıklarından dolayı tebrik etmek icab ederdi.

Şöyle ki, beyhude yürek tüketip, üzüntü çekmeyiniz. Ermenistan hükümeti, bir şefkatli ana gibi, onlara derhal mesken, iş vesaireyi temin etmektedir. Bu bahtiyarlara acıyacağımıza, bizim çariksız fakir köylülerimizin ve senelik kırk bin kurban veren veremlilerin haline bir çare ararsanız, daha isabetli bir iş görmüş olursunuz.

Esasen, Ermenistanda hayat, sizin zannettiğinizin tam tersine olarak, çok iyidir ve günden güne daha çok iyi olmak temayülü göstermektedir. Güzel sanatlar, çeşid çeşid fabrikalar, sayısız su kanalları, ziraat, şehircilik, köprü inşaatı, elektrik santralleri, üniversite, akademya, sayısız mektebler Türkiye'yi bile kıskandıracak derecede inkişaf etmiştir. Unutmamalı ki, iki milyon nüfuslu bu küçük cumhuriyet, henüz yirmi yedi yaşında olduğuna rağmen, bu harikaları yaratabilmiştir.”²⁷⁰

Daver, mektuba şu cevabı verdi:

“Bu Ermeni vatandaşın Sovyet Ermeni Cumhuriyetindeki hayat hakkında yazdıklarını, ben bütün Sovyet Cumhuriyetlerindeki hayatı ballandıra ballandıra anlatan Bolşevik neşriyatında da çok okudum. Hattâ toptan yok edilen Kırım ve Çeçen Cumhuriyetleri halkının da, o eşsiz cennette, mesud ve müreffeh yaşamakta olduklarını, Bolşevikler iddia edip dururlar. Bu vatandaş belki görmemiştir ama ben Sovyet Rusyayı gözlerimle gördüm ve bu cenneti pek iyi bilirim.

(...) Bir zamanlar İstiklâl caddesindeki Sovyet Konsolosuna müracaat ederek Ermenistana gitmek için isimlerini kaydettiren ve hükümetimizce de gitmelerine müsaade edilen Türkiye Ermenilerinden, neden hiç biri, Bolşevik cennetine gitmemişlerdir?

Çünkü Türkiye Ermenileri, Türkiye'nin yanında o cennetin nasıl bir cehennem olduğunu bilirler de ondan!..”²⁷¹

Daver'in köşesinde yayınlanan bu mektuba Berç Türker'den de tepki geldi. Türker'in kaleme aldığı mektup da birkaç gün sonra aynı köşede yayınlandı:

“İmzasını koymak cesaretinde bulunmayan sinsi bir adam, bu aziz yurdda yaşayan sadık Ermeniler aleyhine, Türk efkârı umumiyesini tahrik etmek maksadile, Sovyet Ermenistanına ve eski hâdiselere dair zatiâlimize bir mektub yazmakla fesadçılık etmek istemiştir.

Bu mektubun mündericâtını, büyük bir teessürle okudum. Kanaatimce, bu mektubun içyüzü, maalesef, daima olduğu gibi, Türk düşmanı ecnebi propagandacılarının, Ermeni ismini taşıyan bir kaç boşgezeni âlet etmek suretile, efkârı umumiye'yi bi-suç vatandaşlar aleyhine çevirmek gibi yeni bir siyaset kullandıklarıdır.

Bendenizin nâçizane mütalaam şudur:

1– İmzasını ve adresini açıkça yazmaktan korkan herhangi bir adamın mektubunu neşretmek acaba doğru olur mu?

2– B.K. imzalı adamın Türkiye Cumhuriyeti tebaasından bir Ermeni vatandaşı olduğu neden malumdur?

3– Tahkikat neticesinde, bu adamın ecnebi tebaasından bir Ermeni olduğu tebeyyün ederse, o vakit kimlerin teşvikile böyle bir mektubun zatiâtilerine gönderilmiş olduğu meydana çıkar, ve içyüzünü efkârı umumiye anlar.”²⁷²

Daver, yazısında, bu mektup üzerine başka Ermeni vatandaşlarından da mektuplar aldığını belirtti. Türker'in kendisini de eleştiren mektubu hakkında ise şu ifadeleri kullandı:

²⁷⁰ “Bolşevik cenneti ve bir Ermeni vatandaşımız”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Ocak 1948, 2.

²⁷¹ “Bolşevik cenneti ve bir Ermeni vatandaşımız”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Ocak 1948, 2.

²⁷² “Sovyet cenneti ve Ermeni vatandaşlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ocak 1948, 2.

“Eski Meclis arkadaşım Berç Türker mektubu neşretmemi doğru bulmuyor. Ben, böyle düşünmüyorum. Propaganda şeklinde de olsa fikirden korkmamalıyız. (...) Ben, Ermeni vatandaşlarımızı zehirlemesi ihtimal olan bu gibi propagandalara karşı, onları ikaz etmek için o mektubu neşrettim ve cevabını da verdim. Ermeni vatandaşlarımız üzerinde beklediğim tesir ve tepkiyi (aksülâmeli) de gördüğüm için memnunum ve iyi yaptığuma kaniim.”²⁷³

İlerleyen dönemlerde ise SSCB’nin göç konusundaki politikasını tamamen değiştirdiği görüldü. Sovyetler artık, konut sıkıntısını öne sürerek, Erivan’a gitmek isteyen Ermenilere vize vermemeye başlamıştı.²⁷⁴ 1946’dan 1948 yılına kadar başta Lübnan, Suriye ve Filistin olmak üzere Yunanistan, Fransa ve ABD’den toplam 100.000 civarında Ermeni Sovyet Ermenistanı’na gitti. Fakat bu göç, çoğunluk için büyük bir hayalkırıklığı yarattı. Konut ve gıda konusundaki yetersizlik, rüşvet ve kara borsanın yaygınlığı, yerlilerden görülen ayrımcı muamele bunun başlıca nedenleriydi.²⁷⁵

Türkiye’den Ermenistan’a beklenen toplu göç ise gerçekleşmedi. SSCB Konsoloslugu’na yapılan kayıtlar konusunda ise çeşitli rakamlar öne sürüldü. ABD Dışişleri belgelerine göre Konsolosluga kayıt yaptıranların sayısı 10.000 civarındaydı.²⁷⁶ Aynı yıla ait bir İngiliz belgesine göre ise kayıt yaptıranların sayısı 1200-1400 civarındaydı.²⁷⁷ *Tanin* gazetesine göre ise bu sayı 600 idi.²⁷⁸

4.3. Ermeni Patrikhanesi’ndeki Anlaşmazlık

Çok partili hayata geçiş döneminde Ermeni cemaatini meşgul eden bir gelişme de, İstanbul Ermeni Gregoryen Patrikhanesi’nde ortaya çıkan ihtilaf oldu. Anlaşmazlığın temelinde, Patrik seçimi konusundaki belirsizlik vardı. 1863 Ermeni Milleti Nizamnâmesi’ne göre cemaatin Patrikhane meclislerinden Ruhani Meclis 30 yaşını tamamlamış ve beş yıl önce rahiplik ve papazlık rütbesini kazanmış 14 ruhaniden oluşmakta, bu meclisin üyelerini ve Patriği ise Umumi Meclis seçmekteydi.²⁷⁹ Ermeni cemaatinin işleri, 1932 yılına kadar, cemaatin önde gelen isimlerinden oluşan bu Umumi Meclis tarafından yürütülmekteydi. 1932’de Türk Hükümeti Umumi Meclis’i kendini dağıtmaya zorladı. Mayıs 1944’te son Patrik Mesrob Naroyan

²⁷³“Sovyet cenneti ve Ermeni vatandaşlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ocak 1948, 2.

²⁷⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Ekim 1949, 3.

²⁷⁵ Benjamin F. Alexander, “Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism, 1915-1955” (Doktora Tezi, The City University of New York, 2005), 230-231. <http://www.geocities.com/benalexandernyc/alexdis.pdf> [11.01.2008].

²⁷⁶ NARA, 3 Aralık 1946 tarih ve 867.4016/12-346 sayılı belge.

²⁷⁷ Seydi, **age**.

²⁷⁸ **Tanin Gazetesi**, 4 Aralık 1946, 1.

²⁷⁹ Mustafa Emil Elöve, “Türkiye’de Din İmtiyazları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 11, s. 1-2 (1954): 194-196. <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1954-11-01-02/AUHF-1954-11-01-02-Elöve.pdf> [02.03.2008].

ölünce, halen aktif olan Ruhani Meclis, Arslanyan'ı, Umumi Meclis yeni bir Patrik seçimi için tekrar kurulana kadar Patrik Kaymakamı olarak seçti. Arslanyan, hiçbir zaman Patrik seçilmeyeceğini görerek, göreve gelişinden kısa bir süre sonra Ruhani Meclis'i kaldırıp yerine kendi yandaşlarından oluşan bir yenisini kurdu.²⁸⁰

Bu durumdan kaynaklanan ilk problem, 1945'te Eçmiyadzin Katolikosu'nun ölümü ile yeni Katolikos seçimi gündeme gelince ortaya çıktı. Patrik Kaymakamı Arslanyan ve beş arkadaşı, Hükümet'in izni ile 19 Haziran 1945'te seçime katılmak üzere Eçmiyadzin'e gitti. Bunun ardından bu heyetin Ermenileri temsil edemeyeceğini belirten telgraflar bazı Türkiyeli Ermeniler tarafından Eçmiyazdin'e gönderildi.²⁸¹

Cemaatteki hoşnutsuzluğa karşı, ilerleyen dönemlerde Arslanyan'ın yeni Patrik seçimi konusunda herhangi bir girişimde bulunmadığı görüldü. Aralık 1948'e gelindiğinde, eski Umumi Meclis üyeleri, Yedikule Ermeni Hastanesi yöneticilerinden Dr. Peştemalcıyan önderliğinde İstanbul Valiliği'ne bir dilekçe göndererek, Patrik seçimi için toplanma izni talebinde bulundu. Valilik, dilekçeyi doğru bir şekilde aldığını bildiren bir mesajı üyelere yollayınca üyeler bunu taleplerinin kabul edildiği şeklinde yorumladılar ve hemen bir toplantı duyurusu yayımladılar. Bunun üzerine Vali, o sırada TBMM'de azınlıkları ilgilendiren genel bir yasa taslağının görüşüldüğünü ve bu yasa yürürlüğe girmeden böyle bir toplantıya izin verilemeyeceğini açıkladı. Bu arada bu girişim Arslanyan'ı da derhal harekete geçirdi. Arslanyan, Vali ve İçişleri Bakanı'na yazarak imzacıların buna yetkileri olmadığını belirtti ve dilekçenin reddini rica etti. Bu durum Arslanyan'ın cemaat içerisindeki konumunu daha da kötü hale getirdi.²⁸²

Arslanyan'a muhalif grup zaman içerisinde etkisini ve faaliyetlerini artırdı. 7 Mart 1949'da üç vartabet ve 4 papazdan oluşan bir heyet, Arslanyan'a, imzalarını taşıyan bir dilekçe verdi. Heyet, bu dilekçe ile birlikte, Ermeni Kilisesi'ndeki 37 ruhaninin imzalarını taşıyan bir dilekçeyi de Patrik Kaymakamı'na sundu. Dilekçelerde Arslanyan'dan bir ruhani kongre toplanması talep edilmekteydi. Bu kongrede Arslanyan'ın keyfi bir şekilde dağıttığı Ruhani Meclis'in yenisini seçilecekti. Arslanyan, bu talebi kesinlikle reddetti. 7 temsilci, bu durumda toplantı çağrısını kendilerinin yapacağını söyleyince, Arslanyan bunların görevlerine geçici olarak son

²⁸⁰ NARA, 17 Aralık 1948 tarih ve 867.4016/12-1748 sayılı belge.

²⁸¹ Elöve, **age**, 191.

²⁸² NARA, 17 Aralık 1948 tarih ve 867.4016/12-1748 sayılı belge.

verdi. Patrik Kaymakamı'nın bu kararına karşın temsilcilerin hepsi görevlerine devam etti. Ortaya çıkan durumda Ermeni basını da iki kısma ayrılmış durumdaydı. *Jamanak*, muhaliflerin yasal sınırı aştığını, Ruhani Meclis'i ancak Umumi Meclis'in kurabileceğini, bu nedenle Arslanyan'ın ruhani konvansiyon konusundaki dilekçeyi reddetmekte haklı olduğunu savunurken *Marmara* muhaliflerden yana durmaktaydı.

7 Mart'taki bu gelişmeden sonra konu Eçmiyadzin Katolikosluğu'na da taşındı. Arslanyan, Eçmiyadzin'e durumla ilgili bir rapor yolladı. Muhalifler de durumlarını ve Patrik Kaymakamı'nın diktatoryal güçlerine son vermesini istediklerini belirttikleri bir mesajı Eçmiyadzin'e yolladı.²⁸³

Bu arada muhalif grup 12 Mart'ta bir araya gelerek daha radikal bir hamleyle Kadıköy Kilisesi Başpapazı Himayak Bahtiyaryan'ı Patrik Kaymakamlığı'na getirdi. Arslanyan'ınkine benzer bir durumun ortaya çıkmaması için, Bahtiyaryan'a, görev süresinin 30 Haziran'da dolacağını bildiren bir metin imzalatıldı. Valilik ve Eçmiyadzin durumdan haberdar edildi ve Patrik Kaymakamı olarak Bahtiyaryan'ı tanımları istendi. Ancak bu gelişme, Ermeni kamuoyunun muhaliflerin karşısına geçmesine yol açtı. Çözümün nasıl olacağı konusu iyice belirsiz hale gelmişti. Bu koşullarda Eçmiyadzin'in bir heyet göndererek ya da Türkiye'den bir heyet çağırarak konu ile ilgili inceleme yapması muhtemeldi. Bu durum, Türk yetkililerinin ve basınının Moskova etkisi konusunu gündeme getirmesine yol açacak, cemaati sıkıntı içerisine sokacaktı. Konuyu Eçmiyadzin ele almasa ve karar tamamen resmi çevrelere bırakılsa, bu durumda da Türkler kilise işlerine müdahale etmiş olacaktı. Her iki durumda da kaybedenin kendileri olacağını düşünen Ermeniler hayli gergindi. Hatta aralarında Patrikhane'nin tamamen feshedilebileceğinden endişelenenler dahi vardı.²⁸⁴

Bahtiyaryan seçimin ardından bir heyet ile beraber Ankara'ya giderek resmi çevrelerle temaslarda bulundu. Muhalifler, Patrikhane Nizamnamesi'ne göre, seçilen Patrik Kaymakamı'nın en fazla 3 ay içinde Patrik seçimi için gerekli formaliteleri yerine getirmekle yükümlü olduğunu, Arslanyan'ın ise 5 yıla yakın bir zaman içinde bu konuyla ilgilenmediğini ve gerek Ruhani Meclis gerekse de cemaat arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet verdiğini belirtmekteydi. Heyet, bu duruma ek olarak, Arslanyan'ın yaşının ilerlemiş olmasını ve vücudunun kısmen felçli olmasını dikkate

²⁸³ NARA, 19 Mart 1949 tarih ve 867.4016/3-1949 sayılı belge.

²⁸⁴ NARA, 30 Mart 1949 tarih ve 867.4016/3-3049 sayılı belge.

olarak yeni bir Patrik Kaymakamı seçtiklerini belirtmekteydi. Muhaliflerin bu faaliyetlerine karşılık Arslanyan ise emrinde bulunan bütün Ermeni Kiliselerinin mütevellilerine birer tamim göndererek, aforoz etmiş olduğu papazlara verilen maaşların kesilmesini ve bu papazların kiliseye sokulmamasını emretti. Beyoğlu Üç Horan Kilisesi Mütevellisi Yetvart İnceyan bu tamime uyarken, diğer vekiller durumun netleşmesini bekleme kararı aldılar.²⁸⁵ Arslanyan ayrıca Vilayet'e başvurarak aforoz ettiği papazların işten men edilmesini istedi. Vilayet ise cevabında bu konuda yetkisi olmadığını belirtti.²⁸⁶

Ortaya çıkan durumda, Patrikhane'yi iki Patrik Vekili birden idare etmeye başladı. Arslanyan, yapılan seçimin Kilise usullerine aykırı, dolayısıyla hükümsüz olduğunu savunmaktaydı. Arslanyan'a göre Ermeni cemaatinin muhalif gruba meyletmesinin sebebi, hakkında çıkarılan dedikodulardı. Bahtiyaryan ise kanuni bir seçimle Patrik Vekilliği'ne getirildiğini ve üç ay sonra yapılacak genel bir toplantı ile Patriklerini seçeceklerini belirtiyordu.²⁸⁷ Arslanyan, ancak Erivan'dan gelecek cevapta talep edilmesi durumunda görevden çekileceğini belirtmekteydi.²⁸⁸

Mayıs ayına gelindiğinde sorun hâlâ çözüme kavuşturulmuş değildi. Tarafların resmi çevrelerle temasları sürmekteydi. 7 Mayıs'ta Patrik Vekili Arslanyan ile Patrikhane ileri gelenlerinden bazıları Vilayet'e giderek Lütü Kırdar ile görüştü. Arslanyan, görüşmenin ardından şu açıklamayı yaptı:

“Biliyorsunuz ki patrikhanece azledilen bazı papazlar, patrikhane işlerine karışmak istemekte, bunlardan biri de kendisini patrik vekili olarak ilân etmektedir. Bugün Vali Lütü Kırdarı ziyaretle, bunların kanunsuz hareketlerine son verilmesini rica ettim. Talebimiz haklı görüldü. Yeni patrik seçimi için bir nizamname hazırlayarak hükümete vereceğiz. Bu nizamname hükümetçe tasdik edildikten sonra meşru bir seçim yapılacak ve o zaman yeni Ermeni patrikini Ermeni cemaati seçmiş olacaktır.”²⁸⁹

²⁸⁵ **Tasvir Gazetesi**, 21 Mart 1949, 2.

²⁸⁶ **Tasvir Gazetesi**, 22 Mart 1949, 2. Ermeni Patrikhanesi'ndeki anlaşmazlık süresince Hükümet tarafsız bir duruş sergilemeye gayret etti. Ancak Hükümet'in Arslanyan'a daha yakın durduğu bilinmekteydi. Bunun bir göstergesi, Başbakanlık Basın ve Yayın Müdürlüğü'ne gönderilen bir belgede, *Marmara* gazetesi eleştirilirken yer verilen şu ifadelerdi: “**Marmara** gazetesi yukarıda arz ve işaret ettiğim sistematik neşriyatıyla hedef tuttuğu Ermeni milli birlik ve koloniler arası beraberliği sağlamak yolunda kendisine müzaheret (yardım) göstermeyen ve sadece ruhani otorite ile yetinerek cismani (dünyevi) işlere şahsen müdahale etmekten kaçındığı kadar, bu işleri iştigal mevzuu edinecek bir cemaat teşkilâtının, yani cismani meclisin kurulmasına da taraftar bulunmayan Patrik vekili K. Arslanyan'a şiddetle muarız bulunmuş (karşı gelmiş) ve gazete, cemaat işlerinin geniş yetkili bir meclis tarafından idare olunması ve hükümet müdahalesinin ve bu müdahaleyi tazammun eden (içine alan) tek mütevelli usulünün ortadan kaldırılması lüzumunu açıkça ileri süren yazılar neşretmiştir.” BCA-BÖKM: 101.626.6.

²⁸⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mart 1949, 4.

²⁸⁸ **Tasvir Gazetesi**, 23 Mart 1949, 2.

²⁸⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Mayıs 1949, 3.

Bu görüşmenin iki gün sonrasında muhalif grup da Vali ile bir görüşme yaptı. Lütfi Kırdar, bu gruba seçimin neticesini beklmelerini tavsiye etti.²⁹⁰ Vali'nin, Arslanyan'dan yakın bir zamanda yapılacak seçim için hazırlıkların yapılmasını istemesi ve Vilayet'in de bu konuda gerekli çalışmaları yapacağını belirtmesi üzerine Bahtiyaryan 14 Mayıs tarihli *Marmara*'da bir açık mektup yayınlayarak, yakın bir zamanda yeni bir Patrik seçileceği için artık misyonunu tamamlamış olduğunu ifade etti. Bu arada Arslanyan, Başbakan Günaltay ile İstanbul ziyareti sırasında Park Hotel'de bir görüşme yaptı. Tartışmayı yeniden alevlendiren gelişme ise 19 Mayıs'ta *Jamanak*'ta çıkan haber oldu. Haberde Katolikos'tan Arslanyan'a bir mesaj geldiği ve Eçmiyadzin'in, Patrik Kaymakamı'nın beş muhalif din adamına verdiği cezayı tasvip ettiği belirtiliyordu. *Marmara* gazetesinde önce beş din adamı ortak olarak, sonra da Bahtiyaryan bireysel olarak bir mektup yayımladı ve bu mesajı ya da herhangi bir kopyasını görmediklerini, onaylı bir kopyasını almadıkça geçerliğini kabul etmeyeceklerini ve görevlerini sürdüreceklerini açıkladılar. Cemaati memnun eden ise Katolikos'un cevabındaki yumuşak üslup oldu. Cevapta Türkleri rahatsız edecek bir unsurun bulunmaması Ermenileri rahatlatı.²⁹¹

Bu dönemde seçim konusu da iyiden iyiye konuşulur hale gelmiş durumdaydı. Ancak Nizamnâme'ye göre bu seçimin yapılabilmesi için Umumi Meclis'in toplanmasının gerekliliği sorun yaratmaktaydı. Seçimi imkansızlaştıran bir diğer konu, yine Nizamnâme'ye göre Patrik adayı gösterilecek kişinin piskopos rütbesine sahip olması ve Türkiye sınırlarında bulunması gereği idi.²⁹² Türkiye'de bu rütbeye sahip bulunan tek ruhani Arslanyan'dı ve o da seçimde adaylığını koymak istememekteydi.²⁹³

9 Temmuz'da Bahtiyaryan ile yandaşlarından oluşan üç kişilik bir heyet yine Vali'yi ziyaret etti. Valilik, İçişleri Bakanlığı'nın, memleket laik bir idareye tâbi olduğu için Ermeni cemaati arasındaki anlaşmazlığa müdahale etmek fikrinde olmadığı cevabını kendilerine ilettiler.²⁹⁴ Muhalifler, 16 Temmuz'da, bütün Ermeni rahip ve papazlarına - sayıları toplamda 48 idi- davetiye yollayarak, kendilerini, Patrik adayı seçimi için 18 Temmuz'da Kumkapı'daki Meryemana Ermeni Kilisesi'nde yapılacak genel

²⁹⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1949, 2.

²⁹¹ NARA, 26 Mayıs 1949 tarih ve 867.404/5-2649 sayılı belge.

²⁹² Patrikliğe seçilmek için sahip olunması gereken özellikler tam olarak şunlardı: "a. Türk vatandaşı olmak, b. 35 yaşını ikmal etmiş olmak, c. Hiçbir guna mahkumiyeti bulunmamak, d. Piskopos sınıfından olmak, e. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin kendisine itimadı bulunmak." Elöve, **age**, 189.

²⁹³ **Tasvir Gazetesi**, 24 Mayıs 1949, 2.

²⁹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Temmuz 1949, 2.

kongreye davet ettiler. Muhalifler, bu seçimin ardından Patrik seçiminin hazırlıklarına başlamayı ve aralarından bir Patrik seçerek Patrikhane'nin kontrolünü ele almayı planlamaktaydı. Patrikhane mensupları, muhaliflerin bu girişimi karşısında 16 Temmuzda Vilayet'e başvurdu ve böyle bir kongrenin Patrikhane Nizamnamesi'ne kesinlikle aykırı olduğunu belirterek bu girişimin engellenmesini talep ettiler. Vilayet yine Patrikhane'nin iç meselelerine karışmayacağını ifade etti.²⁹⁵ Muhaliflerin kongresi 18 Temmuz'da 26 ruhaninin katılımıyla toplanıp altı patrik adayı tespit etti. İstanbul'daki ruhanilerin çoğunluğu kongrede bulunduğu için, seçimin Nizamname'ye uygun olduğu kabul edildi.²⁹⁶

Arslanyan, yapılan seçimin ardından, seçimin beş yönü ile usulsüz olduğunu ifade etti. Arslanyan'ın itirazları şunlardı:

- “1- Bütün ruhanileri davet etmek hakkı hükümetin tanıdığı nizamname ahkâmına göre yalnız patrikhaneye ait bir husustur. Himayak Bahtiyaryan böyle bir salâhiyeti haiz değildir.
- 2- Meclisi ruhani sıfatı ile hareket eden bu meclis mart ayı sonlarında yapılan gayri meşru bir toplantı neticesinde teşekkül etmiş olduğundna hükümet ve İstanbul vilayeti bu meclise böyle bir sıfat tanımamıştır. İstanbul valisi de bu hususu meclise bildirmişti.
- 3- Meclisi ruhani sıfatı ile hareket eden 7 ruhaniden 5 i cezalı olup işten el çektirilmiş ve en yüksek ruhani merci olan katogigosluk bu cezayı tasdik etmiştir.
- 4- Ermeni patrikhanesi yalnız İstanbulda bulunan Türk Ermeni cemaatı ve ruhanilerini değil, fakat bütün Türkiyedekileri temsil etmektedir. Dolayısıyla yalnız İstanbul ruhanilerinin iştirakile böyle bir seçim yapılamaz.
- 5- Bir ruhaninin patrik namzeti gösterilebilmesi için asgari piskopos rütbesini haiz olması lâzım gelmektedir. Halbuki seçilenlerin içinde hiç biri bu rütbeye haiz değildir.”

Bahtiyaryan ise bu iddiaları şu şekilde yanıtlamaktaydı:

- “1- Biz hiçbir zaman cezalı değiliz, Arslanyan tarafından zan altına alınmamız bizi hukuku siyasiye ve içtimaiyemizden menedemez. Aynı zamanda bu cezanın katogigoslukça tasdik edildiği doğru değildir.
- 2- Ruhani meclisin nizamlara uygun bir şekilde teşekkül etmiş olduğu inkâr edilemeyecek bir hakikattir.
- 3- Patriklik ruhani bir paye değil bir makam meselesidir. Dolayısıyla bu makama oturacak kimse piskoposluğa yükselir. Nitekim Kudüs patrikliğinde cereyan eden hâdise buna bir misaldir.”²⁹⁷

1932'de askıya alınan Umumi Meclis'in üyeleri, bu kongrenin ardından, 23 Temmuz'da, Arslanyan'dan 27 temmuz'da Meclis'i Patrik seçimi için toplantıya çağırmasını istedi. Bunun üzerine Arslanyan hemen Başbakan Şemsettin Günaltay ile görüştü. Görüşmede Günaltay, Arslanyan'a, özel bir toplantının yeni bir patrik seçmeye niçin yeterli olmadığını sordu. Arslanyan, Türkiye Cumhuriyeti tarafından da Ermeni cemaatinin dini işleri ile ilgili yasa olarak kabul edilen 1863 tarihli Ermeni

²⁹⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1949, 1. ve 4.

²⁹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1949, 1.

²⁹⁷ **Tasvir Gazetesi**, 19 Temmuz 1949, 1. ve 5.

Milleti Nizamnamesi hakkında bilgi verdi. Arslanyan, Günaltay'ın, yapılacak seçimde aday olup olmayacağını sorması üzerine kendisinin tek amacının topluluğun Nizamname'ye uygun bir biçimde yönetilmesi ya da Türk Hükümeti'nin bu Nizamname'de değişiklikler yapmasını sağlamak olduğunu ve aday olmayacağını ifade etti. Bu görüşmenin ardından Günaltay sorunu inceleme kararı aldı ve Vali, 27 Temmuz'da yapılması planlanan seçimi erteledi.²⁹⁸

Konu artık Arslanyan aracılığı ile Başbakan'a kadar taşınmış durumdaydı. Bu arada Eçmiyadzin de konuya ciddi bir biçimde müdahale etmeye karar verdi. Eçmiyadzin, Kilikya Katolikosu Karekin aracılığı ile sorunun çözülmesini emretti.²⁹⁹ Karekin, konuyu görüşmek üzere tarafları Lübnan'a davet etti. Muhalif kanattan ruhani olarak Tuma ve Patrik Kaymakamı Bahtiyaryan ile sivillerden Dr. Hirobedyan ve avukat İstefan Barın'dan oluşan heyet Lübnan'a gitti. Heyetin İstanbul'a dönüşünde İstefan Barın şu açıklamayı yaptı:

“Biz vâki davet üzerine Beyruta gittik. Meseleyi harice intikal ettiren Aslanyandır. Biz dahili ihtilâfın halli için hükümetimize müracaat etmiştik. Beyrutta konuşulanların esası Aslanyan tarafından bir takım ruhanilere haksız olarak verilen cezanın kaldırılmasıdır. Beyrut, bu vaziyet karşısında tahkikatını yapacak ve neticeyi Erivandaki Ecmiazim [sic] katogigosluğuna bildirecektir.”

Beyrut'a davet edilenlerden Patrikhane'yi temsilen giden Toros Azadyan ise muhaliflerin dönüşünün ardından bir süre daha burada kaldı.³⁰⁰

Arabulucu Kilikya Katolikosu Karekin, görüşmelerin ardından Eçmiyadzin'e raporunu sundu. Eçmiyadzin, raporu alışından dokuz ay sonra kararını açıkladı ve meşru sayılan kaymakam yerine başka bir kaymakam seçmeye çalışan ruhanileri papazlıktan ihraç etti. Bu gelişme, taraflar arası ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açtı. Patrikhane, yeni bir seçimin yapılması kararını aldı; ancak Patrik sadece Umumi Meclis tarafından seçilebileceği için Hükümet'e bu meclisin kurulmasına ilişkin bir başvuru yapıldı. Hükümet, 19 Eylül 1950 tarihli kararında, seçimin konuya ilişkin yeni bir kanun ve tüzük çıkıncaya kadar ve bir defaya mahsus olmak üzere Ermenilerin aralarından seçecekleri bir seçim heyeti vasıtasıyla yapılması kararını aldı. Cemaat, hemen bir Umumi Meclis oluşturdu. 1951 yılının Mart ayında yapılan seçimde Arjantin Ermeni Gregoryen Cemaatı Ruhani Reisi Karekin Serpiskopos Haçaduryan Türkiye Ermenileri Patriği oldu.³⁰¹

²⁹⁸ NARA, 11 Ağustos 1949 tarih ve 867.404/8-1149 sayılı belge.

²⁹⁹ **Tasvir Gazetesi**, 24 Ağustos 1949, 2.

³⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1949, 1. ve 3.

³⁰¹ Y.G. Çarkçıyan, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler**, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), 286-288.

5. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE YAHUDİ CEMAATİ

5.1. Cemaat Hükümet İlişkileri

Rum cemaati kadar olmasa da Yahudiler de çok partili dönemde siyasi çevrelerle ilişkilerini geliştirdiler. Bu dönemde resmi çevreler ile Yahudi cemaatinin ileri gelenleri arasındaki temaslar arttı. 1948 yılının Mayıs ayında, İzmir Valisi Osman Şükrü Adal, İzmir'deki Yahudi cemaati yöneticilerini ziyaret etti. Adal, yöneticilere, Türkiye Yahudilerinin eşit vatandaşlar olduğunu belirterek herhangi bir konuda rahatsızlıkları ya da talepleri olması durumunda kendisine başvurmalarını istedi. Ankara Valisi Avni Doğan, *Pesah* (Hamursuz) Bayramı'nda Ankara sinagogunu ziyaret etti ve cemaat yöneticilerine Türkiye Yahudileri hakkındaki iyi duygularını iletti. İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay da göreve gelmesinden itibaren Yahudi cemaatine ilgi gösterdi. Gökay'ın Ekim 1949'da göreve başlamasının hemen ardından iki vilayet görevlisi Hahambaşılığı ziyaret ederek yeni valinin Yahudilere karşı beslediği iyi duyguları cemaat yöneticilerine iletti. Görevliler, cemaatin herhangi bir şikayeti olması durumunda kendilerinin konuyla ilgileneceğini de ifade etti. Gökay, 1950 yılında Galata Yahudi cemaatinin Halk Dispanseri'nin açılışında da hazır bulundu ve burada yaptığı konuşmada Türkiye'de yaşayan bütün vatandaşların eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu ifade etti. Bu arada 1948 yılında Yahudi okullarında Yahudi dini ve tarihi ile ilgili derslerin okutulmasına izin verildi.³⁰²

1946 seçimlerinde Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilen Salomon Adato, Vakıflar bütçesinin TBMM'de görüşülmesi sırasında Yahudi toplumunun yönetiminin mevcut yasa gereği Vakıflar Müdürlüğü'nün elinde bulunduğunu ifade etti ve konu üzerinde çalışılmasını sağladı.³⁰³ Bu çalışmalar, Vakıflar konusunda 1949 yılında yapılacak düzenlemelerde etkili oldu. Bu dönemde Yahudilerin kültür,

³⁰² Bali, *Aliya*, 51-52.

³⁰³ Levi, *age*, 153.

spor, yardım kurumları da yeniden aktif hale gelmeye başladı.³⁰⁴

1947 yılından itibaren Yahudi basınında da büyük bir gelişme yaşandı. İlk olarak 4 Temmuz 1947 tarihinde *Şabat* gazetesi yayına başladı. Ardından, 29 Ekim 1947’de *Şalom*, 19 Aralık 1947’de ise *Atikva* gazeteleri çıkarıldı. 1948 yılında ise *Or Yeuda* gazetesi yayına başladı. Bu gazeteler Yahudi gençliğinin Yahudi kimliğini açıkça bir biçimde ortaya koymasında ve geçmişteki çekingen tavrın terk edilmesinde etkili oldu.³⁰⁵

Bu arada Salomon Adato’nun 1948 yılında yaptığı bir konuşma Hükümet çevrelerinin tepkisini çekti. 25 Eylül 1948 tarihinde Demokrat Parti Kuledibi Semt Ocağı’nın yıllık kongresi yapıldı. Kongrede pek çok Yahudi üye yer aldı. İstanbul milletvekili Salomon Adato da toplantıya katılanlar arasındaydı. Adato, burada yaptığı konuşmada Yahudilerin durumu hakkında şu sözleri sarf etti:

“İspanyada zulüm ve baskıya uğradığımız sıralarda asil ve necib Türk milleti bize kapılarını açmıştı. Bugünkü iktidar partisi ise bir zamanlar maalesef, vatandaşlar arasında farklar yaratmağa başlamıştı. Bir Salamonun, bir Jakin evrakı, senelerce hükümetin masaları üzerinde kalırdı. Demokrat Partinin kuruluşu ile bunlar ortadan kaldırılmıştır. Artık, bir varlık vergisi daha tarhedilip ocağımıza incir ağacı dikilmiyecektir.”³⁰⁶

Adato’nun bu konuşmasına CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak hemen ertesi gün yanıt verdi. Irmak, şöyle konuştu:

“Milletvekili arkadaşımın İspanya’da zulüm görmüş Museviler hakkında aziz Türk milletin gösterdiği semahati övmesi ne kadar yerinde ise, Halk Partisinin bir zamanlar, ekalliyetlere karşı farklı muamele yapmış olduğunu iddia etmesi de o kadar isabetsizdir. Bu politika tahrkini elbette vatandaşlar kavramışlardır. Sayın arkadaşım bilir ki, Demokrat Partinin kuruluşundan yıllarca evvel ekalliyetlere, mebus olmak hakkı da dahil olduğu halde, bütün vatandaşlık hakları Türk kanunları ve Anayasası ile sağlanmıştı; bunu da yapan Halk Partisidir. Eğer şu veya bu idari muamelede aksaklıklar olmuşsa, bu, bürokrasi cihazımızın noksanlarından ileri gelmiştir. Siyasi propaganda yaparken vatandaşlarımızı dinlerine göre, sınıflara ayrılmış gibi göstermekten ve ayrı bir ekalliyet varmış gibi bir fikir ileri sürmekten çekinelim.”³⁰⁷

³⁰⁴ **age**, 154.

³⁰⁵ Bali, **age**, 98-100. 1947 yılından itibaren *Şalom*, *Şabat* ve *Atikva* gazetelerinde yazıları yayımlanan Eli Şaul, bu gelişmeyi şu şekilde aktarıyor: “1947 yılının Aralık ayından itibaren İstanbul’da bir Yahudi basını patlaması oldu. Bu gazetelerden başka *La Boz De Türkiye* ve *Or Yeuda* dergileri de yayımlanıyordu. Yahudi basınının birden patlamasına neden, İsrail devletinin kuruluşunun kesinleşmesi ve Türkiye’de çok partili demokrasinin başlaması oldu. Eli Şaul, **Balat’tan Bat-Yam’a**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 20.

³⁰⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Eylül 1948, 2.

³⁰⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Eylül 1948, 1. ve 3.

5.2. Yahudi Cemaatinin Filistin'e Göçü

5.2.1. Göçün Öncesindeki Gelişmeler

Türkiye'de çok partili hayata geçiş döneminde Yahudi cemaatini en fazla etkileyen gelişme, Filistin'de İsrail devletinin kurulmasına giden sürecin ardından buraya yapılan göç oldu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 29 Kasım 1947 tarihinde Filistin'in Arap ve Yahudi devleti olarak taksim edilmesini kabul etti. Bu gelişme ile Yahudi devletinin kurulması kesinleşince Türkiye Yahudileri göç için hazırlıklara başladı. Zaten Türkiye'de Siyonist faaliyetler özellikle 1934 yılından bu yana yürütülmekteydi ve Tek Parti döneminde de çeşitli tarihlerde Filistin'e göç eden Yahudilere rastlanmıştı. Bu toplu göçlerden biri, 1929 yılında, Hebronlu Arapların 70 Yahudiyi öldürmesinin ardından yaşanmıştı. 1934 yılında, Trakya olaylarının ardından da çok sayıda Yahudi Filistin'e göç etmişti. 1940'lı yılların başında ise Siyonist derneklerin desteği ile pek çok Yahudi genci Filistin'e göç etti. Bu dönemde Türkiyeli Yahudiler arasında Siyonizmi canlandıran önemli bir faktör de, soykırımdan kaçıp Türkiye'den transit geçerek Filistin'e giden Yahudilerle ilgilenen Filistin Yahudi örgütlerinin İstanbul'daki temsilcileri oldu.³⁰⁸ Türk Emniyeti, bu gelişmelerden haberdar olduğu halde bu dönemde Siyonist faaliyetlere göz yumdu.³⁰⁹ Türk makamları, Filistin'e gitmek üzere Türkiye'den geçen Yahudiler vize problemleri ile karşılaştığında da sorunları çözülene kadar Türkiye'de kalmalarına izin verdi.³¹⁰ Bu dönemde, savaş koşullarında bu tarz vizeler öncelikle Orta Avrupa ve Balkanlardaki Yahudilere verildiğinden, Türkiye Yahudileri için göçe elverişli şartlar mevcut olmamasına rağmen 1944 yılında 3000 civarında Türkiye Yahudisi, İstanbul'daki Yahudi Ajansı temsilcisinden göç sertifikası almış ve Türkiye'den ayrılmıştı. 1944 yılının sonlarından 2. Dünya Savaşı'nın bitişine kadar ise 8000 Yahudi daha Ajans'a kayıt yaptırmış, ancak göç etmeyi başaramamıştı.³¹¹ 2. Dünya Savaşı sırasında yaşanan bu göçlerin ardında ise Siyonist ideallerin yanı sıra Nazilerin Türkiye'yi işgal edeceği endişesi, Türkleştirme politikaları ve Varlık Vergisi de vardı.³¹²

³⁰⁸ Bali, *age*, 87-91.

³⁰⁹ *age*, 97-98.

³¹⁰ BCA-BMGM: 110.736..18.

³¹¹ NARA, 2 Kasım 1948 tarih ve 867.4016/11-248 sayılı belge.

³¹² Şule Toktaş, "Turkey's Jews and their Immigration to Israel", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 3 (May 2006): 508.

1947 yılına gelindiğinde bu faaliyetler Türk yetkililer tarafından daha yakından takip edilir oldu. Mart ayında, İzmir’de bazı Yahudi aydınlar tarafından kurulmuş olan bir kültür cemiyetinin üyeleri hakkında, Cemiyetler Kanunu’na aykırı faaliyette bulundukları gerekçesi ile adli takibat yapıldı. Bu üyeler hakkındaki iddia, Siyonist faaliyetler içerisinde bulundukları idi.³¹³ Haziran ayında ise yine İzmir’de bazı Yahudilerin evlerinde polis tarafından araştırmalar yapıldı ve sorguya çekilenler oldu. Bu kişilerin Filistin’deki bazı kanunsuz hareketlerle ilişkili olduğu ve burada Filistin’e gitmeyi teşvik ettikleri öne sürülmektedir.³¹⁴

Bu dönemde Türkiye dışındaki bazı Yahudi kuruluşlarının faaliyetleri de Türk kamuoyunda rahatsızlık yaratmaktaydı. Amerikan Yahudi Komitesi (AJC), ABD Dışişleri’ne yolladığı 26 Mart 1947 tarihli mektupta, Türkiye’deki azınlık politikalarını anlatmaktaydı. Komite başkanı, yazısında, Türkiye’deki azınlıklara yaklaşıma dikkati çekmeyi, ülkelerinin özellikle Türkiye ve Yunanistan’a ilişkin daha aktif bir politika sergilemek üzere olduğu böyle bir dönemde, kendisi için bir görev olarak gördüğünü ifade etmekteydi. Yazıda, Türkiye’deki azınlıkların Lozan Antlaşması’nda tanınan haklarının ihlal edildiği belirtilmekteydi. Azınlıkların dillerini serbestçe konuşamadığından, çeşitli alanlardaki kuruluşlarına yöneticilerini serbestçe seçemediklerinden, devlet kurumlarında yer bulamadıklarından, askerlik görevlerini arka planda yaptıklarından, -yakın bir zamana kadar tek siyasi parti olan- CHP’ye katılamadıklarından ve dolayısıyla politik alanda da yer alamadıklarından yakınılmaktaydı. ABD Hükümeti’nden, Türkiye’nin ekonomik ve politik desteğe ihtiyaç duyduğu bu dönemde, Varlık Vergisi’nin iadesi konusunu gündeme getirmesi istenmekteydi. İadenin kısmen dahi yapılması, Türkiye’nin bütün vatandaşlarına eşit biçimde davranma yolunda olduğunu gösterecekti.³¹⁵ Komite lideri kısa bir süre sonra Dışişleri’ne gönderdiği bir diğer mektubunda da Türkiye’de liberal bir yönelim olduğunu fakat bunun Varlık Vergisi’nin gayrimüslimlerden aldığı tek bir “penny”yi geri getirmeyeceğini belirtti.³¹⁶

Yine bu dönemde, Yahudi Ajansı’nın, Birleşmiş Milletler Komisyonu’na sunduğu Haziran 1947 tarihli raporun Türkiye ile ilgili bölümü de tepkiye yol açtı. Raporda,

³¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mart 1947, 1.

³¹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1947, 1.

³¹⁵ NARA, 26 Mart 1947 tarih ve 867.4016/3-2647 sayılı belge.

³¹⁶ NARA, 15 Nisan 1947 tarih ve 867.4016/4-1547 sayılı belge.

Türkiye’de azınlıklar için eşitliğin söz konusu olmadığı, diğer azınlıklar gibi Yahudilerin de siyasete katılamadığı, kamu kuruluşlarında yer bulamadığı, Türk Silahlı Kuvvetleri’nde de ayrımcılık yapıldığı, Varlık Vergisi’nin bütün azınlıkları mahvettiği belirtilmekteydi.³¹⁷ Raporda Türkiye’deki Yahudilerin “bir sömürge idaresinin örsü ile ateşi başına vurmuş bir yerli halkın çekici arasında ezildikleri” de ifade edilmekteydi.³¹⁸ Ajansın raporunun ardından *Cumhuriyet* gazetesinden Ferdi Öner, Türkiyeli Yahudilerden bazıları ile görüştü. Yahudi Cemaati Başkanı Hanri Soriano, *Cumhuriyet* muhabesine, haberi gazetede okuyunca derhal Hahamhaneye gittiğini, orada bulunanların da teessür ve nefret içinde olduğunu gördüğünü belirtti. Hanri Soriano, cemaat meclisinin hemen toplandığını ve bu neşriyatla ilgili şu protesto metnini hazırladığını belirtti:

“Cenevrede çıkan ‘Filistin Haberleri Mecmuası’ nda yayınlanan bir muhtıradaki Türkiye’de Yahudilerin ticaret hayatından ihrac edilmiş oldukları yolunda bir fıkı mevcud olduğunu Anadolu Ajansının bugünkü gazetelerimizde çıkan telgrafında okudum.

Böyle bir muhtıranın mevcudiyetinden haberdar olmadığımı ve Maahaza Türkiye’de yaşayan Yahudilerin mevcud kanunların himayesi altında serbestçe ticaret yapmakta olduklarını ve bütün Türk vatandaşları gibi eşit muamele gördüklerini beyan ederim.”

Soriano, Türkiye Yahudilerini temsil hakkının yalnızca kendi idare kurullarında olduğunu, bu iddiaları ortaya atanları tanımadığını ancak bunların buradaki Yahudilerle hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirtti. Dönemin önde gelen ithalat ve ihracat kuruluşlarından olan “Burla Biraderler”in sahiplerinden Eli Burla da müesseselerinin 40 yıldır çalıştığını ve hiçbir engelle karşılaşmadığını, tam aksine iş hacimlerinin genişlediğini ve servet sahibi olduklarını belirtti. Burla, şu ifadeleri de kullandı:

“Bu iftirayı ortaya atan ahmaklar ve sırası gelmişken de bütün dünya bilmelidir ki Türkiye’de Museviler, serbest bir rejim altında yaşamakla mesud ve bahtiyardırlar. Bu memlekette ne gibi bir iş ve hareket hürriyetine sahip olduğumuzu anlatmak için şunu bir misal olarak kaydetmeğe mecburum ki, ben şahsen senelerce Türk idarelerinde memurluk, müdürlük ettim. Bu hâdiseyi nefretle karşılamayan tek bir Musevi vatandaşımız yoktur.”

Fransız ve Balat Hastaneleri Operatörü Dr. Jak Barbud da “bu memlekette doğduk, bu memlekette okuduk ve bu güzel vatanı tam bir huzur ve sükun içinde yaşıyor, iftiracılar gibi düşünmüyoruz” sözleri ile rapora olan tepkisini ifade etti.³¹⁹

Yahudi vatandaşların gösterdiği bu tepkiler, Türk basınında hoş karşılanmakla birlikte yetersiz bulundu. Gösterilen tepkilerde Yahudi Ajansı’nın küçümsenmesinin

³¹⁷ Bali, *age*, 76.

³¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ağustos 1947, 1. ve 3.

³¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Ağustos 1947, 1. ve 4.

ve varlığından haberdar değilmiş gibi davranılmasının dikkat çektiği belirtilerek, bu ajansın dünyanın bütün ülkelerinde temsilcileri bulunan, Hükümetler ve BM ile doğrudan doğruya teması olan ciddi bir uluslararası kuruluş olduğu ifade edildi. Yahudi vatandaşlara, bu durumdan ötürü, Yahudi Ajansı konusunu geçiştirmek yerine, idarenin buradaki temsilcisinin kuruluşa yalan haberler yolladığını açıklamaları tavsiye edildi. Yahudi vatandaşların protesto telgraflarını Türk basınına yollaması da eleştirilerek bunların önce Yahudi Ajansı'na, sonra BM Kurulu'na, sonra da yabancı büyük ajanslara gönderilmesinin gerektiği savunuldu.³²⁰ Bu eleştiriye Hanri Soriano ise şu şekilde yanıtladı:

“Biz, Basın Yayın Umum Müdürlüğüne tavzihimizi gönderdik. Müdürlük, bu cevabımızı münasip gördüğü yerlere ajansı vasıtasile gönderebilir. Kudüs'teki Musevi ajansına da bir protesto gönderilerek hakikate aykırı olan bu neşriyatın tehzibi istenmiştir.”³²¹

Bu arada Yahudi Ajansı'nın raporunun ardından Türk basınında Yahudilerin zenginliğine vurgu yapan çeşitli yazılara da rastlandı. Abidin Daver, Yahudi vatandaşlar hakkında şunları yazdı:

“Büyükdaya giderken, vapurun lüks salonunda onları görüyorum. Adanın muhteşem köşklerinde onlar oturuyor. Yat Kulübün salonlarını, bahçelerini onlar dolduruyor. Taksim gazinosunda, Sarıyerde bu yaz yeniden canlanan Canlı Balık gazinosunda onlar eğleniyor. Tarabyada onları görüyorum, Modada onları buluyorum, Florya plâjının lüks kısmında onlar, Adanın Yürükali plâjında onlar yüzüyor. Ben, otobüslerde ve tramvaylarda itişe kakışa, sallana sarsıla, kan ter içinde, işime gidip gelirken onlar, en yeni model, en parlak boyalı hususi otomobillere kurulmuş geçip gidiyorlar. Bilmiyorum ya, şayed 30 mil giden motörbotları, bembeyaz yelkenli kotraları, Savarona yavrusu yatları yoksa, mavi deniz yerine rengârenk para denizi üstünde dolaşmağı sevdikleri içindir. Galatanın, Beyoğlunun, İstanbulun en zengin ticarethanelerinin levhaları onların isimlerini taşıyor.

Hulâsa İstanbul, Ankaranın, İzmirin en lüks ve en pahalı otellerinde, villalarında, gazinolarında oturan, yiyip içen, eğlenen, zevk ve safa süren bu zavallı Musevi vatandaşlar, Türkler tarafından ticaretten ve para kazanmaktan uzaklaştırıldıkları için; açlıktan ölmeğe mahkumdurlar!!... Bereket versin ki Yahudi İdaresi denilen teşekkül bu yurddaşların imdadına yetişerek onları müdafaa ediyor.”

Daver yazısının sonunda ise şu ifadeleri kullandı:

“Zekâsı, bilgisile para kazanan kimsenin kazancında ve servetinde -Allaha şükür- gözüm yok. Bu satırları yazmaktan maksadım da, sadece Türkiye'deki Musevi vatandaşların ticaretten ne kadar uzaklaştırılmış olduklarını göstermektir. Bu vatandaşlar, meşru şekilde, kazanabildikleri kadar kazansınlar. Onlardan tek dileğim bu memlekette kazandıklarını başka yerde değil, bu memlekette yemelerinden ibarettir.”³²²

Haydar Rüştü Öktem de Yahudiler hakkındaki görüşlerini şu ifadelerle okuyucularına aktardı:

³²⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ağustos 1947, 1. ve 4.

³²¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Ağustos 1947, 1.

³²² Abidin Daver, “Vah zavallı Musevi vatandaşlarımız!”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ağustos 1947, 2.

“Çiftçilikten başlayarak en ağır, en zor, en az verimli işler tamamıyla bu memleketin hakiki sahibi olan Türk unsurunun sırtındadır. Türkiye’de Yahudi işçi namına kendi evlerinin ekonomisine, servetine bir yeni hisse ilâve etmek isteyen kadınlar, kızlar hariç hemen hemen hiç kimse yok gibidir veya pek azdır. Bizde Türk Yahudisi büyük ekseriyetle sermaye ve iş sahibi bir unsurdur. Mevcut şartlardan faydalanarak da işini ve sermayesini bol bol kârlandırmaktadır.”³²³

5.2.2. İsrail’in Bağımsızlığını İlanı ve Kitlesele Göçün Başlaması

BM Güvenlik Konseyi 17 Nisan 1948 tarihinde, silahlı çete ve kişilerin Filistin’e girişlerini yasaklayan bir karar aldı. Bu kararın ardından Hükümet, askerlik hizmetini yapmamış olanlara pasaport verilmeyeceğini, ayrıca yasadışı yollarla Türkiye’den Filistin’e gidenlerin ve gideceklerin de yargılanacağını bildirdi. İsrail’in 14 Mayıs 1948 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesinin ardından ise Hükümet 5 ay boyunca Yahudi vatandaşların göçünü engelledi.³²⁴

Ekim 1948’e gelindiğinde, Hükümet, yabancı memleketlere seyahat olanaklarını kolaylaştıran bir karar aldı. Bu kararın ardından pek çok Yahudi, Emniyet Müdürlüğü’ne, Filistin’e gitmek üzere pasaport almak için başvuru yaptı.³²⁵ 18 Ekim’de başlayan başvurularda, Filistin’e gitmek isteyenlerin çoğunun 14-30 yaş arası erkeklerden oluştuğu, ailelerin sayısının az olduğu görüldü. Başvurular, basının yine derhal Yahudi cemaatinin önde gelen isimlerinin fikirlerini almasını da beraberinde getirdi. İstanbul Milletvekili Salamon Adato, seyahat acentelerinin kendi menfaatleri için Filistin’i bir cennet gibi gösterdiklerini ve bu tahriklere kananların kötü propagandacılar tarafından kandırılan zavallılar olduğunu ifade etti. İşadamı Eli Burla ise başvurulardan haberi olmadığını, Türkiye’deki koşulların gayet iyi olduğunu, Yahudi vatandaşların göç etmesi için hiçbir sebep görmediğini belirtti.³²⁶ Yahudi tüccarlar kendileri ile yapılan görüşmelerde göç etmek için başvuranları eleştiren ve aşağılayan ifadeler kullandı.³²⁷

41 kişiden oluşan ilk Yahudi kafilesi, 22 Ekim’de gece saat 1.00’da İngiliz bandıralı Polisine adlı bir motorla İstanbul’dan hareket etti.³²⁸ 26 Ekim’de ise İstanbul Yahudilerinden 22 kişi daha Hayfa’ya hareket etti. *The New York Times*’ın haberine göre 15 Mayıs’tan itibaren geçen beş ay içerisinde 500 çıkış vizesi verilmişken, son 3

³²³ Haydar Rüştü Öktem, “Yahudi nankörlüğü ve Türk’ün âlicenaplığı”, *Anadolu*, 5 Ağustos 1947’den aktaran Bali, *age*, 81-82.

³²⁴ Bali, *age*, 129-130.

³²⁵ Bali, *age*, 131. Bali, başka bir kaynağa göre bu kararın 1948 yılının Eylül ayında alındığını da belirtiyor.

³²⁶ *Tasvir Gazetesi*, 20 Ekim 1948, 1. ve 5.

³²⁷ Bali, *age*, 147-148.

³²⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1948, 1.

günde 2000 Türkiye Yahudisine İsrail'e göç izni verilmişti. Bu artış, Hükümet tarafından, İsrail'e gitmek isteyen Yahudilere engel olunmaması yönünde verilen gizli bir talimatın neticesi idi. Türk Hükümeti'nin Filistin meselesi konusundaki politikasını değiştirmesi bunda etkili olmuştu. Emniyet önünde sıra bekleyen Yahudiler, durumlarından memnun bir şekilde, Türk memurların işlerini kolaylaştırmak ve çabuklaştırmak konusunda her türlü yardımı yapmakta olduğunu belirtmekteydi. Beklentiye göre, çoğunluğu Müslüman ve Arap taraftarı olan Türklerin hissiyatına uymamakla birlikte, Türkiye bu anlaşmazlık konusunda tarafsız bir tutum takınacaktı. Türkiye'nin bu tutumunda, BM Güvenlik Konseyi üyeliği seçimlerinde Arap devletlerin Türkiye yerine Mısır'ı desteklemesinin de etkili olduğu düşünülüyordu. Son beş ayda İsrail'in Türkiye ile ticaret yapan ülkelerin başında gelmesi ve Arap ülkeleri ile bu denli gelişmiş bir ticari ilişkinin olmayışı da Türkiye'nin konuya yaklaşımını belirlemesinde etkili olmaktaydı.³²⁹

Göç edenlerin büyük çoğunluğunu alt sınıflara mensup Yahudiler oluşturmaktaydı. Bunlar, özellikle Varlık Vergisi ile ekonomik durumu kötüleşmiş kesimdi. Başvuranlar genelde yaşları 17-25 arasında olan gençlerdi. Göç eden ailelerin sayısı fazla değildi ve bunlar da genelde 1944 yılında göç eden gençlerin aileleriydi. Türk yetkililer de göçe ılımlı yaklaşmakta ve başvuruculara hiçbir ülkeye giriş vizeleri olmadığı halde pasaport veriyordu. Ancak yetkililer pasaport verilen kişilere Türkiye'ye yeniden giriş vizesi verilmemesi için bütün konsoloslara gerekli emirleri de iletmiş durumdaydı.³³⁰ Kendileri ile görüşülen Yahudi gençleri ise gitmelerinin sebebini siyonizme bağlılık ve vatan inşasından duydukları heyecan olduğunu açıkça ifade etmekteydi.³³¹

Bu ılımlı tavır Kasım ayına gelindiğinde terk edildi. Hükümet, 1 Kasım 1948 tarihinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü Siyasi Şubesi'ne yolladığı talimatla, Yahudi asıllı vatandaşlara pasaport verilmesini yasakladı. Daha önceden verilen pasaportlar da 1 Kasım 1948 tarihinden itibaren geçersiz olacaktı. Ancak Hükümet'in koyduğu bu yasak, Anayasa'nın da ihlali anlamına geliyordu. Zira askerliğini yapmış, vergi borcunu da ödemiş bulunan herhangi bir vatandaş istediği zaman istediği yere seyahat edebilirdi. Bu konuda *Tasvir* gazetesinin görüştüğü bir yetkili şu açıklamayı yapmaktaydı:

³²⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1948, 4.

³³⁰ NARA, 2 Kasım 1948 tarih ve 867.4016/11-248 sayılı belge.

³³¹ Bali, *age*, 137.

“Biz sadece Filistine gitmek isteyenlere pasaport vermiyoruz. Zira Filistinin bugünkü durumu tehlikelidir, gitmek isteyenlerin çoğunun ana, baba, kardeş veya karıları buralarda kalmakta ve bunlar da kendilerinin gitmelerine müsaade etmemektedirler. Herhalde vatandaşların herhangi bir tehlikeli yere gidip hayatlarını kaybetmelerine mâni olmak fena bir hareket değildir.”³³²

Filistin’e göçü durduran bu karar, buraya gitmek amacıyla evlerini satan, dükkanlarını kapatan bazı Yahudi vatandaşları telaş içine düşürdü. 5 kişilik bir Yahudi heyeti, konuyu görüşmek üzere Ankara’ya gitti. Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Salomon Adato, Hükümet’in kararının vatandaşların seyahat hürriyetini sınırladığını ifade etti.³³³ Yahudi vatandaşlar ise bu engeli aşmak için Pire ve Napoli’ye pasaport çıkarmak suretiyle Filistin’e göçü sürdürdü. Vapurlar boğazdan çıkınca hemen rota değiştirip Filistin’e gitmekteydi.³³⁴ Hükümet, bunun da önünü almak amacıyla, Aralık ayının sonlarında, gitmek istediği ülkeye giriş vizesi gösteremeyen kimseye vize pasaport verilmemesini kararlaştırdı. Bu emre kadar Yahudiler pasaportlarını alırken İtalya ya da Fransa’ya göç ettiklerini bildiriyordu; ancak aslında pasaportlarında bu ülkelere ya da başka herhangi bir ülkeye giriş vizesi bulunmuyordu. Bu son düzenleme, Yahudi göçünü durdurdu. İtalya ve Fransa da, amaçları Filistin’e gitmek olduğundan, Yahudilere giriş vize sağlama konusunda ihtiyatlı davranıyordu.³³⁵ Malını mülkünü satan, evinden ayrılan, başka şehirlerden İstanbul’a gelen pek çok Yahudi bu gelişme ile yersiz yurtsuz kaldı.³³⁶ Bu konunun çözümü için gazeteci Izak Yaeş İçişleri Bakanı ile görüştüğünde ise Bakan’ın şu sorusu ile karşılaştı:

“Herkesin evini, barkını, işini terk edip sokaklarda süründüklerini anladım ama lütfen bana söyle, nereye gidiyorlar? Kim onları itip Türkiye’den yolluyor? Türkiye’de o kadar iyi durumda olan Yahudilerin neden Türkiye’yi terk edip gitmek istediklerini anlamak istiyorum. Komünist ülkelerde bulunan Yahudilerin, Polonya ve Almanya’da işkenceye tâbi tutulmuş ve katledilmiş Yahudilerin, komünizmden kaçan Bulgaristan’daki Yahudilerin gitmelerini anlıyorum ama Türkiye Yahudileri niye gidiyorlar bunu anlayamıyorum?”³³⁷

Yahudi vatandaşların oldukça zor bir duruma düştükleri bu dönemde, Çekoslovakya Konsolosluğu’ndan, Yahudilere çıkış vizesi sağlanabileceği yönünde bir haber geldi. Fakat bu çağrı, Yahudi cemaatinin önde gelenleri tarafından, komünistlerin Türkler ile Yahudi azınlığın arasını açma amacı taşıyan bir girişimi olarak değerlendirildi ve Yahudiler Türklerin kendilerine daha da şüpheyile yaklaşacaklarını düşünerek bu

³³² **Tasvir Gazetesi**, 3 Kasım 1948, 3.

³³³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Kasım 1948, 1.

³³⁴ **Tasvir Gazetesi**, 12 Kasım 1948, 2.

³³⁵ NARA, 8 Ocak 1949 tarih ve 867.4016/1-849 sayılı belge.

³³⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ocak 1949, 2.

³³⁷ Yitshak Yaeş, “Avia tsionizmo en Turkia?”, **La Verdad**, 6 Aralık 1960’dan aktaran Bali, **age**, 168-69.

tekliften yararlanmaya sıcak bakmadı. Türklerin pasaport konusunda koyduğu bu kısıtlama ise iki nedene bağlanmaktaydı. Bunlardan birincisi, Mısır ve diğer Arap büyükelçiliklerinin baskısıydı. İkinci ve daha önemli neden ise Türkiye'nin BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyesi olmaktan kaynaklanan yeni sorumluluğuydu. Türkiye BM üyelerinin tepkilerini de göz önünde bulundurarak pasaport işlemleri konusunda daha dikkatli bir politika izlemek durumundaydı.³³⁸

Bu arada göç eden Yahudiler hakkında basında çeşitli iddialar ortaya atılan yazılara sık sık rastlanmaktaydı. 29 Kasım 1948 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, 28 Kasım sabahı 480 Yahudinin İzmir'den Hayfa'ya götürülmek üzere yola çıktığı belirtilmekte, aynı vapurun daha önce götürdüğü Yahudilerin Hayfa'ya çıkar çıkmaz ceplerindeki Türk pasaportlarını ve hüviyet cüzdanlarını denize attıkları, toprağı öptükleri, bazılarının vapur Hayfa'ya yaklaşırken göğüslerinde sakladıkları ipekli Yahudi bayraklarını çıkarıp salladıkları, "Türkiye'ye dönmek istemiyoruz" diye bağırarak öne sürülmekteydi. Yazıda belirtildiğine göre İzmirli Yahudileri İsrail Cumhurbaşkanı ve eşi ile Hükümet ileri gelenleri karşılamış, Yahudilerin bir bölümü Cumhurbaşkanı'nın otomobilinin tekerlek ve çamurlarını öpmüştü. Yazıda, aslında ilk partide giden İzmirli Yahudilerin şimdi pişmanlık duyduğu, Filistin'de yumurta ve ekmeğin çok pahalı olduğu, yağ ve et kıtlığının bulunduğu, gidenlerin mesken buhranından ya kalabalık evlerde ve odalarda ya da kamplarda iskân edildiği, şiddetli bir sansür uygulandığından bütün bunların dışarıya sızmadığı da ifade edilmekteydi.³³⁹

Yahudilerin Türkiye'den ayrılırken beraberlerinde pek çok miktarda altın ve dolar götürdükleri de gazetelerde sık sık rastlanan bir iddiaydı. Yahudileri götürecek bir vapurun hareketinden önce serbest borsada altın fiyatlarında 20-40 kuruş, dolar fiyatlarında da 10 kuruş kadar yükselme görüldüğü iddia edilmekteydi. Bir kafiye taşıyan vapurla Yahudilerin götürdüğü para miktarının İstanbul gümrüklerinin bir senelik hasılatından fazla olduğu öne sürülmekteydi.³⁴⁰ Bu arada Bursa'daki Yahudilerin de halktan altın ve beşbirlik topladıkları ve bunları Filistin'e gönderdikleri iddialar arasındaydı.³⁴¹

³³⁸ NARA, 8 Ocak 1949 tarih ve 867.4016/1-849 sayılı belge.

³³⁹ Kadri BAŞÇI "İzmirli Yahudilerin Marifetleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Kasım 1948, 3.

³⁴⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Aralık 1948, 1.

³⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ekim 1948, 3.

1949 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin Filistin'e göç konusuna yaklaşımında yine bir değişiklik meydana geldi. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, 8 Şubat 1949 tarihinde, her Türk vatandaşının istediği yere gitmekte serbest olduğunu ifade etti. Türkiye, İsrail'i bir gerçek olarak tanımaktaydı. Ayrıca Arap-İsrail savaşı da sona ermiş olduğundan, bundan böyle Türkiye'nin göçe izin vermesi, İsrail Silahlı Kuvvetleri'ni dolaylı yoldan desteklediği yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmeyecekti.³⁴² Sadak'ın bu açıklamasının ardından, 15 Şubat 1949 tarihinde 1200 Yahudi, pasaport almak üzere Emniyet Müdürlüğü'ne başvuruda bulundu.³⁴³ Bundan sonraki günlerde de göç hızlı bir biçimde sürdü ve gazetelerde göç edenlerle ilgili haberler sürekli bir biçimde yer aldı. Türkiye 28 Mart 1949 tarihinde ise İsrail devletini resmen tanıdı ve bu karar Türkiye Yahudileri tarafından büyük memnuniyetle karşılandı.³⁴⁴

Nisan 1949 sonu itibarıyla göç edenlerin sayısı 10-12 bin civarındaydı. Ancak göç oldukça düzensiz bir şekilde sürmekteydi ve İsrail'in İstanbul'da en azından bu işleri düzenleyecek bir birim açması gündemdeydi.³⁴⁵ 16 Ekim 1949 tarihinde İsrail Konsolosluğu İstanbul'da Yahudilerin geniş katılım gösterdiği bir törenle hizmete açıldı.³⁴⁶

1949 yılının sonuna gelindiğinde ise göç büyük oranda son buldu. Bunun önemli bir nedeni, İsrail'e göç edenlerin burada kalan akrabalarına yeni yerleştikleri yerlerde karşılaştıkları güçlükler hakkında verdiği bilgilerdi. Göçmenlerin çoğunluğunu alt sınıfların oluşturması göçün varlıklı Yahudiler nezdinde itibar zedeleyici bir hareket olarak görülmesine de yol açmaktaydı.³⁴⁷ Zaten göçün en temel sebebi içinde bulunulan ekonomik zorluklardı. Göçmenlerin büyük çoğunluğunu işçiler, esnaflar, seyyar satıcılar ve işsizler oluşturmaktaydı; iyi eğitim görmüş varlıklı kesimin büyük çoğunluğu Türkiye'de kalmayı tercih etmekteydi.³⁴⁸ Gidenlerin pek çoğunun yolculuk masrafı için bile İsrail Hükümeti ve Yahudi ileri gelenleri para toplamaktaydı.³⁴⁹ Tek Parti döneminde karşılaşılan ayrımcılık da göçün önemli bir nedeniydi. Eli Şaul'a göre göç 1934 Trakya Olayları'nın ardından başlamıştı ve bu

³⁴² Bali, *age*, 171.

³⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1949, 4.

³⁴⁴ Bali, *age*, 207.

³⁴⁵ NARA, 5 Mayıs 1949 tarih ve 867.4016/5-549 sayılı belge.

³⁴⁶ Bali, *age*, 273.

³⁴⁷ Bali, *age*, 255-256.

³⁴⁸ Bali, *age*, 264-265.

³⁴⁹ NARA, 15 Kasım 1948 tarih ve 867.4016/11-1548 sayılı belge.

olaylarla birlikte 1941 yılındaki 20 Kur'a İhtiyatlar Meselesi ve 1942 Varlık Vergisi göçteki 3 etken unsurdur.³⁵⁰ Daha önce belirtildiği gibi özellikle 1930'lardan itibaren yürütülen Siyonist faaliyetler de bilhassa genç Yahudiler arasında büyük etki yaratmıştı. Neticede, göçün en yoğun yaşandığı 1948-1951 yılları arasında 34,547 Yahudi -bu sayı Türkiye'deki Yahudi nüfusun yaklaşık % 40'ını teşkil etmekteydi- İsrail'e göç etti.³⁵¹ Gidenlerin çoğu alt-orta sınıflara mensup olduğundan göçün ardından Türkiye'deki Yahudiler büyük oranda orta ve üst sınıfa dahil kesimlerden meydana gelen bir cemaat görüntüsü verir hale geldiler.³⁵² Bu süreçte Türk kamuoyu göç edenleri eleştiren bir tavır takınırken, resmi makamlar İsrail ile ilişkileri de gözeterек göç konusunda mümkün olduğunca tarafsız bir duruş sergilediler.

³⁵⁰ Eli Şaul, **age**, 20.

³⁵¹ Toktaş, **age**, 508.

³⁵² Toktaş, **age**, 510.

6. SONUÇ

Türkiye’deki azınlık politikalarının değerlendirilmesinde çok partili hayata geçiş dönemi kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde hem Tek Parti dönemindeki, azınlıkları rahatsız eden bazı uygulamalara son verilmiş, hem de Ermeni, Yahudi ve Rum cemaatlerinin her biri içerisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. “Giriş” bölümünde de belirtildiği üzere, bu dönem, gayrimüslimlerin tümünü içeren kapsamlı bir incelemeye tâbi tutulmadığından, bu çalışma bu konudaki açığı kapama yönünde atılmış bir adım olma anlamını taşımaktadır.

Çalışmada işaret edildiği üzere Tek Parti döneminde azınlıklar seyahat özgürlüklerinden faydalanamamış, siyasi alanda kendilerini ifade etme olanağı bulamamış, ordu içerisinde diğer Türk vatandaşlardan farklı bir muamele ile karşılaşmış, Lozan Antlaşması’nın kendilerine eğitim alanında getirmiş olduğu haklardan yararlanamamış, Türkçe konuşma ve Türk kültürünü benimseme konusunda baskıya maruz kalmış, iktisadi alanda çeşitli engellemelerle karşılaşmıştır. Bu dönemde azınlıkların dini kurumlarının da resmi makamların politikalarından genelde hoşnutsuz olduğu görülmüştür. Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte ise demokratikleşmenin ve azınlıkların önemli bir oy kaynağı teşkil etmesinin neticesi olarak gayrimüslimlere karşı daha ılımlı bir politika izlenmiştir. Daha önceleri CHP’ye üye dahi olamayan azınlıklar 1946 seçimlerinde bu partiden ve DP’den milletvekili adayı gösterilmiş, okullarında Türk asıllı müdür yardımcılarını tarafından yapılan denetim uygulaması sonlandırılmış, vakıflarına ilişkin sorunlar giderilmiştir. Bu dönemde resmi yetkililerin azınlıklara yönelik ifadelerinde de Tek Parti dönemi ile karşılaştırıldığında hayli ılımlı bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür.

Azınlık politikalarındaki yukarıda özetlenen bu farklılaşmanın devletler arası ilişkilere büyük ölçüde bağımlı olduğunu da belirtmek gerekir. Rum cemaatinin incelenen dönemde resmi çevrelerle sık sık temas kurması ve bu temaslardan önemli sonuçlar elde etmesinde, 1947 Truman Doktrini’nin Türkiye ve Yunanistan’ın

arasındaki bağları güçlendirmesinin³⁵³ payı büyüktür. Yine İsrail'e göç konusunda resmi makamların mümkün mertebe tarafsız bir tutum takınmasında bu ülke ile gelişen ilişkilerin etkisi olduğu öne sürülebilir. Bu konuda Ermeni cemaatinin durumu da devletler arası ilişkilerin belirleyiciliği fikrine katkı sağlayan bir örnek teşkil etmiştir. Ermeni cemaatinin, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerinin olumsuz bir yönde seyrettiği bir dönemde Sovyet Ermenistanı'na göçünün gündeme gelmesi, bu cemaate karşı çok partili dönemde de kuşkucu bir siyaset izlenmesini beraberinde getirmiş, Ermeniler bu dönemde resmi çevrelerle Yahudi ve Rum cemaatleri kadar yakın ilişki içerisine girememiştir.

Yine bu farklılaşmanın büyük oranda içinde bulunulan koşullara bağlılığı, daha birkaç yıl öncesinde izlenen politikalara bakılarak da öne sürülebilir. 20 Sınıf gayrimüslim, 1941 yılının Mayıs ayından 1942 yılının Temmuz ayına kadar silahsız bir biçimde orduda tutulmuştur. Kasım 1942'de kabul edilen "Varlık Vergisi Kanunu", 1940'lı yıllarda gayrimüslimlere vurulan ikinci darbedir. CHP içerisinde azınlıklardan sorumlu olan "Dokuzuncu Büro"ya tahminen 1944 yılında sunulan bir raporda azınlıklara yönelik alınması önerilen "önlemler" ise bu konudaki bir diğer çarpıcı örneği teşkil etmektedir.³⁵⁴ Raporda, Ermenilerin Anadolu'daki nüfuslarının artışından söz edilmekte, şehirde yaşadıkları takdirde bu kadar fazla çocuk yapmayacakları savunularak "bunların (...) evvel emirde Anadolu köy ve kasabalarından İstanbul'a nakledilmeleri lazımdır" denilmektedir. İstanbul'da bulunan Ermenilerin sayısını azaltmak için alınacak tedbirler ise mübadele ve başka ülkelere göçlerini kolaylaştırmak olarak ifade edilmektedir. Raporda hakkında "bu hususta söylenecek tek söz, İstanbul fethinin (500) yıldönümüne kadar İstanbul'u tek Rumsuz bir hale getirmektir" ifadeleri kullanılan Rum cemaatinin de Yunanistan'daki Türklerle mübadelesi önerilmektedir. Yahudilerle ilgili öneriler ise yurtdışından gelerek Türkiye'de çoğalmalarına izin vermemek, ülkeden çıkmalarında her türlü kolaylığı göstermek ve "iktisadi menfaat kaynaklarından bunları uzaklaştırmak için devlet teşebbüslerinde ve taahhütlerde yer vermemek" olarak

³⁵³ Alexandris, **age**, 234.

³⁵⁴ Raporun tam metni için bkz. Faik Bulut, **Kürt Sorununa Çözüm Arayışları (Devlet ve Parti raporları, Yerli ve yabancı öneriler)**, (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1998), 166-192. Faik Bulut raporun muhtemelen 1939-1940 yılları arasında yazıldığını belirtmektedir; ancak Rıdvan Akar'ın da raporla ilgili makalesinde işaret ettiği üzere raporda 21 Haziran 1934 tarihli İskan Kanunu'ndan söz edilirken 10 yıllık uygulamanın verdiği neticenin yetersizliğinden söz edilmektedir (Bulut, **age**, 185.), dolayısıyla raporun yazıldığı yılı 1944 olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır. Rıdvan Akar'ın konuyla ilgili makalesi için bkz. Rıdvan Akar, " 'Bir resmi metin'den planlı Türkleştirme dönemi", **Birikim**, s.110 (Haziran 1998): 68-76.

sıralanmaktadır.³⁵⁵ Çok partili hayata geçiş dönemine uzak olmayan yıllara ait bu örnekler de 1945 sonrası azınlıklara yönelik ılımlı politikanın çok büyük bir oranda savaş sonrası kurulan yeni dünya düzenine dahil olma çabasının bir neticesi olarak ortaya çıktığı fikrini pekiştirmektedir.

İncelenen dönemde basının ise azınlıklarla ilgili değerlendirmelerinde ayrımcı bir tavır sergilediğı göze çarpmıştır. Gayrimüslimler hakkında özellikle Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin göçü vesilesiyle basında sık sık haberler ve köşe yazıları yer almış, bu haber ve değerlendirmelerde genelde azınlıkların Türkleşmemelerinden duyulan hoşnutsuzluk çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. Burada dikkati çeken bir durum da azınlıklara yönelik tepkinin DP yanlısı *Tasvir* gazetesinde de diğer gazetedeekilerden farksız bir biçimde yer alması, söz konusu çevrenin azınlıklar konusunda farklı bir perspektife sahip olmayışı olmuştur.

³⁵⁵ Bulut, *age*, 177-179.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu.

B. NARA, National Archives and Records Administration

Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1945-1949.

2. Kitaplar

Ahmad, Feroz, Bedia Turgay Ahmad. **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Akar, Rıdvan. **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**. 3. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 2000.

Aktar, Ayhan. **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**. 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Alexandris, Alexis. **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**. 2. bs. Athens: Centre For Asia Minor Studies, 1992.

Bali, Rıfat N. **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

_____. **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Barutçu, Faik Ahmet. **Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye**. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001. (Aktaran: Şimşek, Halil. “Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006).

Bulut, Faik. **Kürt Sorununa Çözüm Arayışları (Devlet ve Parti raporları, Yerli ve yabancı öneriler)**. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1998.

Cumhuriyet Halk Partisi **On Beşinci Yıl Kitabı**. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938 (Aktaran: Bali, Rıfat N. **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

Çarkcıyan, Y.G. **Türk Devleti hizmetinde Ermeniler**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.

Güven, Dilek. **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kocagöz, Samim. **Türkiye Rumları**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Levi, Avner. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Macar, Elçin. **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Meray, Seha L. (çev.) **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**. 2. bs. İkinci Takım, Cilt 2 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Okutan, M. Çağatay. **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Oran, Baskın. **Türkiye’de Azınlıklar**. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Ökçün, A. Gündüz (haz.). **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir – Haberler – Belgeler – Yorumlar**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1968. (Aktaran: Bali, Rıfat N. **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

Ökte, Faik. **Varlık Vergisi Faciası**. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951.

Şaul, Eli. **Balat’tan Bat-Yam’a**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Toprak Zafer. **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

3. Makaleler

“Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un Ödemiş Nutku”, **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**. 19 Eylül 1930. (Aktaran: Bali, Rıfat N. **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

“Amerikadaki Ermeniler”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 23 Haziran 1945.

Baban, Cihad. “Athenagoras’ı sevgiyle karşılıyoruz”. **Tasvir Gazetesi**. 30 Ocak 1949.

- Bali, Rifat N. “2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Azınlıklar-1 ‘Yirmi Kur’a İhtiyatlar’ Olayı”. **Tarih ve Toplum**. c. 30, s. 179 (Kasım 1998): 4-19.
- _____. “Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını”. **Tarih ve Toplum**. c. 38, s. 228 (Aralık 2002): 41-52.
- _____. “Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası”. **Birikim**. s. 115 (Kasım 1998): 80-91.
- _____. “Ermenistan’ın ‘Anavatanı Geri Dönün’ Çağrısının Diaspora Ermenilerine ve Türkiye’ye Etkisi”. **Tarih ve Toplum**. c. 35, s. 210 (Haziran 2001): 13-20.
- _____. “Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”. **Tarih ve Toplum**. c. 28, s. 167 (1997): 25-34.
- _____. “Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-1”. **Tarih ve Toplum**. c. 31, s. 186 (Haziran 1999): 47-55.
- Bedi, Server. “Erivan Cenneti – Gagalıyamazlar – Türk gençliğinin asıl kabahati”. **Tasvir Gazetesi**. 23 Aralık 1945.
- “Bolşevik cenneti ve bir Ermeni vatandaşımız”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 24 Ocak 1948.
- “Cennetten kaçanlar!”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 16 Nisan 1947.
- Çalgıcıoğlu, Boğos. “19.y.y Osmanlı Temaşa Sanatının Başlangıcından 1946’ya Ermeniler”. <http://www.berberyan.com/index.asp?pid=5&sid=21> [7.3.2008].
- Daver, Abidin. “Ermeni istekleri diye ortaya atılan manasız tahrikler”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 22 Eylül 1945.
- Doğrul, Ömer Rıza. “‘Cennete’ giren Ermeniler!”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 13 Nisan 1947.
- Dülger, Bahadır. “Athenagoras’a selâm”. **Tasvir Gazetesi**. 28 Ocak 1949.
- Ebüzziya, Ziyad. “Kızıl Papazın hezeyanları”. **Tasvir Gazetesi**. 7 Temmuz 1945.
- Elöve, Mustafa Emil. “Türkiye’de Din İmtiyazları”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 11, s. 1-2 (1954): 184-280. <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1954-11-01-02/AUHF-1954-11-01-02-Elöve.pdf> [02.03.2008].
- “Ermeniler Dikkat! Hem yardım, hem serden olmanızın acısını yalnız siz çeker siziz”. **Tasvir Gazetesi**. 22 Aralık 1945.

“Ermeniler Dikkat! Kim bizimle beraberdir, kim değildir. Bunu bilmemiz lâzım”.
Tasvir Gazetesi. 21 Aralık 1945.

“Ermeniler okusun!”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 26 Aralık 1945.

“Ermenistana gitmek isteyenler”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 19 Aralık 1945.

“İzmirli Yahudilerin Marifetleri”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 29 Kasım 1948.

Karabatak, Haluk. “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”. **Tarih ve Toplum**. c. 25, s. 146, (Şubat 1996): 4-16.

Levi, Avner. “1934 Trakya Olayları ve Alınamayan Ders”. **Tarih ve Toplum**. c. 26, s. 151 (Temmuz 1996): 10-18.

Macar, Elçin. “İstanbul Rumları”. **Toplumsal Tarih**. s. 172 (Nisan 2008): 84-88.

Nadi, Doğan. “Amerikadaki ermeni meselesinin iç yüzü”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 31 Temmuz 1945.

Safa, Peyami. “Bir mantık tuzağı”. **Tasvir Gazetesi**. 21 Aralık 1945.

_____. “Bir mektubun kifayetsizliği”. **Tasvir Gazetesi**. 29 Aralık 1945.

_____. “Türkiye Ermenileri, neredesiniz?”. **Tasvir Gazetesi**. 22 Eylül 1945.

Seydi, Süleyman. “Sovyetler Birliği’nin Ermeniler İçin Başlattıkları ‘Anavatana Dönüş Projesi’”. **Ermeni Araştırmaları**. s. 8 (Kış 2003),
<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=140>
[26.02.2008].

“Sovyet cenneti ve Ermeni vatandaşlar”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 29 Ocak 1948.

Soysallıoğlu, Y.S. “Hürriyet var Hiyanet Yok!”. **Tasvir Gazetesi**. 23 Aralık 1945.

_____. “Hürriyet var Hiyanet Yok!”. **Tasvir Gazetesi**. 24 Aralık 1945.

Tellal. Eren. “SSCB ile İlişkiler (1945-1960)”. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. Baskın Oran (ed.), c. 1, 9. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004: 499-522.

Toker, Metin. “Athenagoras dün törenle Patriklik tacını giydi”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 28 Ocak 1949.

_____. “Athenagoras, Truman’dan İnönüye mesaj getirdi”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 27 Ocak 1949.

Toktaş, Şule. “Turkey’s Jews and their Immigration to Israel”. **Middle Eastern Studies**. Vol. 42, No. 3 (May 2006): 505-519.

“Vah zavallı Musevi vatandaşlarımız!”. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ağustos 1947.

Yalçın, Hüseyin Cahid. “Ermeni meselesi”. **Tanin Gazetesi**. 21 Aralık 1945

4. Tezler

Alexander, Benjamin F. “Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism, 1915-1955”. Doktora Tezi, The City University of New York, 2005. 230-231.
<http://www.geocities.com/benalexandernyc/alexdis.pdf> [11.01.2008].

Çağaptay, Soner. “Crafting the Turkish Nation: Kemalism and Turkish Nationalism in the 1930s”. Doktora Tezi. Yale Üniversitesi, 2003.

Şimşek, Halil. “Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006.

Wheless, Carl Midkiff. “Turkey's Policy Toward Her Minorities 1922-1952”. Doktora Tezi. Georgetown Üniversitesi, 1957.

5. Diğer

Macar, Elçin. “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Tek Parti Döneminde Cemaat Vakıflarının Sorunları”.
www.tesev.org.tr/etkinlik/elcin_macar_sunum.doc [11 Ocak 2008].

ÖZGEÇMİŞ

Uğur Serçe 1983 Köln doğumludur. Lise öğrenimini 2000 yılında Silivri Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi'nde tamamlamış, 2000-2005 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2005 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.